A.A.R.

S.-II
Tom XVIII
1895-96
M.S.Literare

ANALELE

ACADEMIEI ROMANE

SERIA II. — TOMUL XVIII.

1895 — 1896.

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE, CAROL GÖBL
FURNISOR AL CURȚII REGALE
16, STRADA DOMNEI, 16
1897

CUPRINSUL

ROMÂNIĬ BĂNĂȚENĬ

DIN PUNCTUL DE VEDERE AL CONSERVATISMULUI DIALECTAL ȘI TERITORIAL

DE

B. P. HASDEŬ

Membru al Academieĭ Române.

Ședința de la 2 Februarie 1896.

PREFAȚA

In anul acesta 1896, Ungurii serbéză jubileul lor de 1000 de anĭ, de când sĕlbatecul Arpad devenise stăpân al Pannonieĭ. Un jubileŭ avem și noĭ, Româniĭ, tot în anul acesta 1896; un jubileŭ nu de 1000, ci de 1500 de anĭ, și nu un jubileŭ de victoria sĕlbătecieĭ, ci un jubileŭ de rĕspândirea civilisațiuniĭ. Sunt acum 1500 de anĭ, la anul 396 după Crist, sântul Nichita, Român din Dacia și episcop al Dacieĭ, după ce propagase cultura creștină printre Hunĭ, a făcut o călĕtoriă la străbuna Romă, pentru ca pe malurile Tibruluĭ să salute Columna luĭ Traian în numele Dacieĭ. Este un jubileŭ maĭ lung și maĭ frumos decât jubileul luĭ Arpad. Acestuĭ jubileŭ al Daco-românuluĭ sântul Nichita, civilisatorul Hunilor, un far de lumină în mijlocul barbarieĭ, îĭ închin eŭ lucrarea, pe care o presint acum Academieĭ Române.

2 Februarie 1896.

Din tóte regiunile locuite astă-ḑĭ de Românĭ la nord de Dunăre, *Bănatul* și *Oltenia*, cu prelungirea lor cea comună în ţéra *Haţegului*, sunt singurele carĭ represintă o continuitate neîntreruptă geografico-istorică a neamuluĭ românesc, — un cuĭb de unde se romanizà treptat ţĕrile spre apus, spre crivĕţ și spre resărit, ba indirect și cele de peste Dunăre, cuĭbul mereŭ descărcându-șĭ prisosul, dar remânênd tot-d'a-una plin.

Și nicĭ nu puteà să fi fost un alt cuĭb, întru cât Bănatul și Oltenia aŭ fost cele dintâiŭ porţiunĭ, pe carĭ le cuceriseră în Dacia legionariĭ Romeĭ și fără menţinerea cărora eĭ nu puteaŭ stăpânì restul Provincieĭ Traiane. Ar fi o curată absurditate de a crede cine-va că colonisarea romană a fost maĭ compactă și maĭ solidă în Transilvania saŭ pe aĭurĭ, unde ea era maĭ depărtată de Italia și tot-odată maĭ apropiată de lumea cea barbară din Orient.

Deși învecinate, totușĭ Bănatul și Oltenia nu se confundă întru cât-va decât numaĭ pe la Orșova și pe la Mehadia, avênd o liniă de demarcaţiune firéscă pré bine determinată prin acel crescet al Carpaţilor, care tocmaĭ între ele se lasă jos și trece Dunărea, pentru a se unì de dincolo cu Balcaniĭ. Din acéstă causă expansiunea elementuluĭ românesc din Bănat se operà maĭ în specie spre Pannonia, iar a elementuluĭ românesc din Oltenia tindea maĭ cu samă spre Nistru

Migraţiunĭ dela Olt spre Timiș și vice-versa, firesce, s'aŭ întâmplat nu odată, și una din ele bună-óră, în timpiĭ modernĭ, a dat nascere în Bănat uneĭ poporaţiunĭ oltenescĭ, așá numiţilor *Bufanĭ*, carĭ nicĭ până astă-ḑĭ nu s'aŭ confundat cu *Frăţuţiĭ* saŭ Bănăţeniĭ propriŭ ḑișĭ. Tocmaĭ acésta însă dovedesce că Oltenia și Bănatul, deși se întăriaŭ din când în când reciproc prin revĕrsarea

prisosuluĭ poporațiuniĭ într'o parte saŭ în cea-laltă, totușĭ îșĭ păstraŭ fie-care câte o individualitate deosebită.

Lăsând acum la o parte Oltenia, despre care se póte vedé maĭ ales în studiul meŭ «Basarabiĭ», să ne oprim cu tot dinadinsul asupra Bănatuluĭ, examinând în privința'ĭ maĭ de aprópe:

I. individualitatea dialectală;

II. individualitatea teritorială.

I. Individualitatea dialectală a *Bănatuluĭ*.

Acéstă cestiune ni se presintă sub două puncturĭ de vedere:

1. elementul lexic;
2. elementul fonetico-morfologic.

Este ciudat că pentru ambele aceste puncturĭ, fruntașiĭ literatureĭ române din Bănat: Iorgovicĭ și Țichindél, fără a vorbì de scriitoriĭ ceĭ nouĭ de acolo, nu ne oferă aprópe nicĭ un material, căcĭ dînșiĭ n'aŭ scris *bănățenesce*, ci în limba literară cea tipică, rĕspândită la toțĭ Româniĭ prin cărțile bisericescĭ. Tot atât de puțin se póte culege din gramatica cea scrisă de Bănățénul Diaconovicĭ-Loga.

1. Elementul lexic.

Intr'o scrisóre din Pesta dela 1 August 1871, publicată atuncĭ în Columna luĭ Traian pag. 117, eŭ ḑiceam între altele:

«Scólele fiind în vacațiune, Biblioteca Universitățiĭ din Pesta «este închisă Mulțumită amabilitățiĭ d-luĭ Dr. Francisc Toldy, pro«fesor, bibliotecar și unul dintre învĕțațiĭ ceĭ maĭ renumițĭ aĭ Un«garieĭ, ea mi-se deschise pentru vre-o treĭ ore. Acest interval, maĭ «mult decât scurt, mĭ-a procurat totușĭ ocasiunea de a face două «descoperirĭ fórte prețióse, maĭ cu samă din punctul de vedere «al linguisticeĭ române. Cea dintâiŭ este un manuscript cu totul «necunoscut, întitulat: Dictionarium Valachico-Latinum...»

Maĭ târḑiŭ, pe la 1878, acelașĭ manuscript ademenise în trécĕt băgarea de samă a d-luĭ N. Densușianu, care 'l menționéză în

interesantul seŭ raport despre misiunea sciinţifică ce i se încredinţase din partea Academieĭ Române, Anale ser. II. t. 2 secţ. I. p. 202.

Nicĭ eŭ însă la 1871, nicĭ d. N. Densuşianu maĭ în urmă, nu studiarăm manuscriptul în cestiune maĭ de aprópe, ci numaĭ dóră în pripă, ceea-ce ne rătăcise pe amîndoĭ, ast-fel că eŭ îl consideram de proveninţă transilvană şi anume de pe la 1700, iar urmaşul meŭ îl credea scris la 1742 şi cuprindênd «166 pag. + 9 foĭ»; patru aserţiunĭ — douĕ ale mele şi douĕ ale d-sale — de o potrivă inexacte.

In vara din 1883, eŭ mĕ oprisem în Pesta maĭ multe ḑile pentru a trage o copiă de pe o bună parte a manuscriptuluĭ. De aci, întorcêndu-mĕ în ţéră, el mi s'a trămis chiar la Bucurescĭ, graţiă extremeĭ amabilităţĭ a capilor Biblioteceĭ Universitare din Pesta, dd. Dr. Szilágyi şi Dr. Szádeczky. In acest mod eŭ am putut să-mĭ întregesc lucrarea şi s'o maĭ revĕḑ, avênd originalul de 'naintea ochilor.

Inainte de 1742, Dictionarium Valachico-Latinum formà un volum nelegat de 172 pagine, aruncat unde-va cu ne'ngrijire, aşa că ultimele şése foĭ, începênd dela pagina 161, muceḑiseră de umeḑélă. Ajuns în acéstă jalnică stare, manuscriptul a fost dat ca să se lege în pele la un loc cu 92 foĭ de hârtiă albă. Legătorul era atât de nedibacĭu, încât din unele foĭ a tăiat câte un rînd scris, saŭ cel puţin o parte din litere. După ce s'a legat bine-reŭ, posesoriĭ succesivĭ aŭ început a scrie câte ceva pe foile cele albe, dintre carĭ unul: «Itinerarium An. 1742 à 28 9bris ad 16 10bris. Cibinium. Szelendek vel Stolczenburg. Markseg etc.», iar altul: «Connotationes ex Adagiis. Anno Salutis MDCCLXX.» Aceste diverse notiţe fiind scrise tóte în urma legăriĭ, rîndurile lor aŭ rĕmas intacte la marginĭ. Faptul este dară că Dictionarium, muced dejà în parte pînă a nu fi trecut prin fórfecile legătoruluĭ, e cu mult anterior anuluĭ 1742.

Inainte de a se da la legat, manuscriptul pare a fi colindat prin diferite mânĭ. Scris de autorul seŭ cu o cernélă rădăciniă, aprópe gălbuiă, şi cu o ortografiă propriă, maĭ mult saŭ maĭ puţin raţionată, despre care noĭ vom vorbi maĭ la vale, el s'a completat

apoĭ din când în când cu câte un cuvînt scris la margine de alt cine-va, ba chiar de alţĭ doĭ şi treĭ, cu o cernélă generalmente négră saŭ negriciósă, cu ortografia curat unguréscă şi cu o învederată neprecepere a foneticeĭ române. Cel maĭ vechiŭ dintr'aceştĭ adăugĕtorĭ a scris întregile douĕ pagine 171 — 172 dela fine. Un altul şĭ-a însemnat numele «Loncsa Josika» pe pag. 20. Maĭ sînt vr'o câte-va adausurĭ cu mâna posesoruluĭ dela 1742, care tot el pe primele patru pagine s'a încercat a da sinonimica ungară a cuvintelor române, de ex.: «Abure. Vapor. (Goz. Parah).»

Iată şi un fac-simile de pe pag. 16:

Bebésk Observator Bebury.
Bĕ[illegible] Villicus
Bedé vel Bade Frater major natu
Begérusé Imponari [illegible] Uxor Fratris
Bezerusé Lano [illegible] pp varriolas.
Belós Bilionis Phlegmaticus
Benyésk Humos cado
Benyésh Humos cadens [illegible]
Benyeskesh —
~~[illegible]~~
Bélesk Excorio Decortico
Bélit Excorians Decorticans
Bélinsé Excoriatio Decorticatio
Béletor Excoriator
Bélony Bos albus
Belgradul Ungureskh Alba Regalis
Bĕlgradul Turcesk Alba graeca Taurunum
Bĕlgradul Ardalului Alba Julia
Bĕl — Albus Belusagus [illegible]
Bĕnuiesk Doleo
Bĕnuiesk Ago cum aliquo Tracto [illegible]
Bĕnuiesk —
Bĕnuialé —
Bĕnuitor —
Beraiesh Amicus

In acest fac-simile totul e scris de aceĭaşĭ mână şi cu aceĭaşĭ cernélă, afară de:

«Vel Báde. Frater major natu».

«Badícza. Uxor Fratris».

«Belusagul. Vanitas»;

adaosurĭ doveditóre că acela care le făcuse — și este anume adăugĕtorul cel maĭ vechiŭ — nu sciea bine românesce, după cum o scieaŭ şi maĭ puţin ceĭ-lalţĭ adăogĕtorĭ posteriorĭ; pe când autorul primitiv poseda limba română în perfecţiune, adecă dialectul seŭ provincial.

Dacă vom considerà acum că:

1. manuscriptul a fost legat nu maĭ târḑiŭ de anul 1742, probabilmente însă înainte de acel an;

2. pînă a nu fi fost legat, el trecuse prin vr'o doĭ saŭ treĭ stăpânĭ, carĭ îl adauseră pe rînd;

3. înainte de a fi fost adaus în acest mod, el zăcuse un timp óre-care în umeḑélă, unde cât p'aci erà să se strice;

4. în tesă generală, manuscriptele schimbă pe posesoriĭ lor cu mult maĭ încet decât cărţile tipărite;

dacă—ḑic—vom luà în samă tóte acestea, atuncĭ va fi o socotélă fórte cumpĕtată de a pune data dicţionaruluĭ în cestiune, aşa cum eşise din condeiul primuluĭ autor, cu vr'o cincĭ-ḑecĭ de anĭ înainte de 1742, adecă în a doua jumătate a secoluluĭ XVII.

Sub raportul hârtieĭ, primele 172 pagine, adică Dicţionarul propriŭ ḑis, se deosebesc cu totul de cele 92 foĭ adaose la legarea cărţiĭ. Aceste din urmă sînt de o hârtiă grósă fără nicĭ un semn de fabrică. Cele dintâiŭ sînt de o hârtiă fină, avĕnd ca semn de fabrică: de o parte, douĕ cheĭ incrucişate; de alta, acele treĭ glónţe şi douĕ litere, carĭ aprópe tot aşa figuréză în documentele române de pe la începutul secoluluĭ XVII şi chiar de pe la capĕtul secoluluĭ XVI, de exemplu în actele dela 1596, 1605 şi 1636, reproduse în «Cuvente den bătrâni» t. 1, p. 66, 140 şi 229. Acelaşĭ semn peste tot, atât glónţele cu literele precum şi cheile, ba încă întocmaĭ aceĭaşĭ calitate de hârtiă, ne întimpină într'un zapis inedit din 30 Decembre 1680 al Episcopieĭ de Argeş, aflător în Archivul Statuluĭ din Bucurescĭ. Iată-ne dară iarăşĭ în a doua jumătate a

seculuĭ XVII, ca şi pe temeiul celor patru considerante de maĭ sus. Aci însă, ca şi acolo, rĕmâne deschisă posibilitatea ca manuscriptul să fie maĭ vechiŭ.

Să se observe, că singurul oraş din Moldova, pe care 'l menţionéză Dictionarium, este Sucéva. Acéstă particularitate, la prima vedere, ar permite a urcà data manuscriptuluĭ pînă la anul 1600 şi chiar maĭ sus, căcĭ de atuncĭ încóce Sucéva perde orĭ-ce însemnătate faţă cu Iaşul, noua capitală a Moldoveĭ. Noĭ totuşĭ nu punem un mare temeiŭ pe acéstă împregĭurare, de óră-ce autorul putea să fi cunoscut numele Suceveĭ din fântâne maĭ vechĭ, în carĭ nu va fi găsit nimic despre Iaşĭ. Nu avem decât a cità un exemplu. Intr'o carte a luĭ Paul Conrad Balthasar Han, întitulată «Alt und Neu Pannonia» şi tipărită în Nürnberg la 1686 in-4°, se dă următórea enumeraţiune a oraşelor Moldoveĭ: «Die vornehmsten Märkte «(dann es gibt keine Stadt darinnen) in der Moldau sind Zuccavia «oder Soczova (ein anderer Author nennets Suchana) da sich der «Fürst aufhält, Niemeck, so allein mit dem Schloss Romaniwiwar «unter allen andern mit einer Maur umgeben, Vasluy, Totras, «Barlaw, Varna (?), Orazzonia, Cutinari und Cocina». Pe prima liniă Sucéva ca reşedinţă princiară, apoĭ despre Iaşĭ — nicăirĭ, şi acésta la 1686! Iată dară că rĕmânem şi aci de o cam dată plus-minus în a doua jumătate a seculuĭ XVII.

Un criteriŭ interesant în aparinţă, este că autorul cunósce dejà porumbul: «kukurudz», pe care primul seŭ adăugĕtor îl are de asemenea în lista plantelor dela finea manuscriptuluĭ: «turcicum triticum — kukuriza.» In România porumbul, moldovenesce popuşoiŭ, s'a întrodus cam pe la începutul seculuĭ XVIII. Maĭ 'nainte, rolul aceste̍ cereale jucà la noĭ meiul, după cum o spune un misionar catolic din Moldova într'o scrisóre din 1670: «totus ille populus pane ex milio vescitur» (ap. Kemény, Ueb. d. Bisthum zu Bakov in Kurz's Magazin t. 2 p. 76). Acésta însă nu forméză o obiecţiune seriósă contra vechimiĭ manuscriptuluĭ. In maĭ tótă Europa, porumbul a fost bine cunoscut încă din secolul XVI, dacă nu în cultura de câmp, cel puţin în grădinăriă (cfr. Hehn, Kultur-

pflanzen, ed. 3, p. 443 –4). Afară de acésta, în manuscript figuréză «kukurudz» fără nicĭ o explicațiune. Cuvîntul mamaligă nu e de loc. Vorba malaiŭ, «mĕlaj», e tradusă prin «milliaceus panis», adecă pâne de meiŭ, «panis ex milio» după expresiunea misionaruluĭ de maĭ sus. Maĭ pe scurt, ne aflâm tot în secolul XVII.

Dacă nu timpul, încaĭ locul unde s'a scris Dictionarium, iar prin urmare dialectul pe care 'l represintă, se póte precisà cu destulă certitudine; și iată cum.

Din Moldova, precum am vĕḑut, autorul cunósce numaĭ Sucéva.

Din Ţéra-Românéscă, el indică treĭ localităţĭ, tóte de o însemnătate istorică:

«Argish. Oppidum în Valachia Transalpina».
«Bukureshty. Oppidum Valachiae Transalp».
«Kraiova. Oppidum Transalpinae».

Pe lîngă acestea, o particularitate interesantă:

«Olt. Aluthas fl.»
«Oltan.»

Din Transilvania următórele:

«Bĕlgradul Ardaluluj. Alba Julia».
«Deva. Arx in Transylvania».
«Haczeg. Districtus sub Comitatu Hunyad».
«Koloshvar. Claudiopolis».
«Sibiny. Cibinium».
«Strej. Fluvius Haczagiensis».

Din acest tabel de un-spre-ḑecĭ numĭ, noĭ ne încredinţâm dejà că partea occidentală a Ţĕreĭ-Româneseĭ (Craiova — Olt. — Oltan) și a Transilvanieĭ (Sibiny.—Deva.—Haczeg.—Strej), adecă partea cea apropiată de Bănat, era maĭ familiară autoruluĭ, căruia Clujul îĭ este cunoscut numaĭ sub forma ungurécă Koloshvar, iar Brașovul și Făgărașul de loc.

Dacă trecem acum la Bănat, Dictionarium ne dă următórea nomenclatură:

«Kricsova. Nomen pagi».

«Logosh. Logassium. Oppidum Hung. Infer.»
«Macsově. Pagus în districtu Sebesiensi».
«Marga. Pagus în fine Portae ferreæ».
«Marmure. Porta ferrea. Angustiæ Transylvaniæ ex parte Hungariæ inferioris».
«Strem. Sirmium. Plateæ Caranseb. nomen».
«Teius. Tilietum. Promontorium Caransebesiense».
«Timish. Themisius fl.»
«Timishan. Themisiensis».
«Timishora. Themisvarium. Themisiopolis».

Să maĭ adăogâm:
»Krish. Fluvius Chrysius».
«Krishan. Accola Chrysij».
«Krishenesk. Chrysiensis».

Din tóte acestea resultă nu numaĭ că autorul era Bănăţén, dar încă anume din regiunea Lugoşuluĭ.

In manuscriptul întreg nu sînt nicăirĭ menţionate nisce simple sate saŭ puncturĭ topografice fără vre-o importanţă, afară de cele cincĭ: Cricĭova, Macĭova, Marga, Strem, Teiuş, şi maĭ încă altele treĭ, despre carĭ vom vorbì maĭ la vale, tóte în vecinătatea Lugoşuluĭ, precum nu departe de acolo şi Marmure. Căutând în Hornyánszky (Geograph. Lexikon d. Königreichs Ungarn, Pest, 1858), noĭ vedem că Criciova (Kricsova) este un sat românesc cu vr'o 900 locuitorĭ; Maciova (Macsova) un alt sat românesc cu vr'o 300 locuitorĭ; Marga, dişă şi Vama-Margă, iarăşĭ un sat românesc cu vr'o 1200 locuitorĭ; câte-trele în aşa numitul «cerc al Lugoşuluĭ» (Bezirk Lugos), la marginea Haţeguluĭ, de unde vine cunoscinţa maĭ de aprópe cu acéstă singură parte a Transilvanieĭ.

Autorul dară, cu o perfectă siguranţă, este un Bănăţén din Lugoş.

Şi tocmaĭ acésta ne deschide un câmp de cercetărĭ, căcĭ tocmaĭ regiunea Lugoşuluĭ, cuprindênd Caransebeşul cu hotarul Haţegan, şi tocmaĭ în a doua jumătate a seculuĭ XVII, între 1640—1700, erà din partea Românilor teatrul uneĭ remarcabile mişcărĭ literare óre-cum omogene, adecă românesce cu litere latine.

Pe acest teatru ne sînt cunoscuţĭ pînă aci treĭ actorĭ: Ştefan

Fogarasi, Mihaiŭ Haliciŭ și Ion Viski, cătră carĭ se maĭ adaugă acum un al patrulea, ba încă cel maĭ prețios.

Despre Fogarasi, a se vedé Cuvente den bătrâni t. 2, pag. 724 — 27. Preut din Lugoș, «Symista Oppidi Lugas», el a publicat la 1647 în Alba-Julia: «Catechismus Latino-Ungarico-Valachicus», 48 foĭ in-8°, unde se scrie românesce cu litere latine, de ex.:

«Cred entrun Dumnedzeu, en Tatel à tot Puternik, roditorul «tseruluj și à poementuluj etc.»

Haliciŭ, din Caransebeș lîngă Lugoș, a publicat în Basel la 1674 un vers în onórea amiculuĭ seŭ dr. Franciscus Papai, retipărit apoĭ în «Succincta Medicorum Hungariæ et Transilvaniæ Biographia», Leipzig, 1774, p. 127 — 8, de unde l'a reprodus într'un mod cu totul greșit rĕposatul Pumnul în «Lepturariŭ românesc» t. 3 pag. 67—8, și pe care noĭ îl dăm acì după o copiă corectă, făcută de d. N. Densușianu:

Kent szenetate, szerund la voi, Romanus Apollo,
La totz, ketz szvente 'n Empereczie sedetz,
De unde kunostince asteptem, si stince: fericse
De Amstelodam, pren chetz szte 'n omenie tipar.
Legse derapte au dat frumosze csetate Geneva;
Ecz vine Franciscus, cinete Leyda, Paris!
Prindetz mæne sorory, ku cseszt nou oszpe: 'nainte;
Fratzi, Fretaczi, Nymphele, pasze kurund
Domny buny, Mary Doctory, Daszkeli, 's bunele Domnæ
Cu patse ej fitz, cu payne si szare rugem.

In fine, Ion Viski este o interesantă descoperire a d-luĭ Dr. Silasi în biblioteca Colegiuluĭ Reformat din Cluj, unde d-sa a dat peste un gros manuscript intitulat:

«A luj szvent David kraj si prorokul o szutye si csincs dzecs de soltari, cari au szkrisz cu menile lui Viski János en Boldogfalva 1697».

A se vedé studiul d-luĭ Silasi în revista Transilvania, 1875, No. 12, 13 și 14, unde d-sa constată că Psaltirea luĭ Viski a fost «scrisă «parte în Sântă-Măria (Boldogfalva) lîngă Hațeg, parte în Gioagiul-

«de-jos, în carĭ comune respectivul pare a fi fost predicator re«format».

Ceea ce a scăpat din vederea d-luĭ Silasi, este că însuşĭ numele scriitoruluĭ în cestiune indică o localitate, probabilimente aceĭa de unde se trăgea el însuşĭ, saŭ cel puţin familia sa. Viski, cu postfixul unguresc adjectival *i*, însomnéză «din Viska». Eĭ bine, peste Carpaţĭ se află treĭ sate românescĭ numite Visca, din carĭ două în ţéra Haţeguluĭ (Windisch, Georg. d. Siebenb. 1790, p. 111—112), iar unul în Bănat lîngă Lugoş (Hornyànszky, op. cit. p. 406). In acest mod, dacă nu prin locul unde trăià, încaĭ prin origine, Ion Viski era Haţegan saŭ Lugoşan, una din două.

D. Silasi crede că Psaltirea din 1697 ar fi o copiă după un original «de pre la mijlocul seculuĭ XVII, de nu şi maĭ de mult». D-sa totuşĭ nu ne dă despre acésta nicĭ o probă decisivă; ş'apoĭ puţin ne importă o distanţă de câţĭ-va anĭ în plus saŭ în minus.

Lîngă Fogarasi, lîngă Halicĭu, lîngă Viski, ca represintând aceĭaşĭ mişcare literară curat lugoşénă dintre 1640—1700, maĭ avem dară acuma pe acela căruĭ i se datoresce Dictionarium Valachico-Latinum şi pe care noĭ îl numim Anonymus Lugoshiensis, pe cât timp nu scim cum îl chiamă. In adevĕr, pe pag. 172 a manuscriptuluĭ el scrisese ce-va în curmeḑiş, de unde se maĭ póte recunósce: «... Iacobus Olass.» Dar óre să fie acésta numele autoruluĭ, ĭar nu cum-va al vre-unuĭ alt personagiŭ? Deşi în apropiere de Lugoş se găsesce un sat românesc numit Ollóság, de unde putea să fi fost acel Olass, totuşĭ noĭ preferim a nu riscà o soluţiune, pe care de o cam dată nimic n'o argumentéză.

Fogarasi, Halicĭu, Viski şi Anonymus Lugoshiensis scriŭ românesce cu litere latine, luând toţĭ de basă ortografia unguréscă, pe care însă eĭ o modifică de o potrivă într'un mod esenţial; de exemplu:

pentru *ă* şi *â* saŭ *î* întrebuinţéză pe *e*, fie simplu, fie scurtat;

pentru *j* întrebuinţéză pretutindenĭ acelaşĭ semn ca pentru *ş*, nefăcênd nicĭ o distincţiune între ambele sonurĭ, deşi ortografia unguréscă are *zs* pentru al nostru *j*, iar *s* pentru *ş*;

pentru *eá* întrebuințéză pe *a*, iar pentru *oa* pe o.

Ortografia cea maĭ puțin unguréscă este a Anonimuluĭ, care pe *s* nu'l scrie ungeresce prin *sz*, nicĭ pe *ș* ungeresce prin *s*, ci pentru cel dintâiŭ pune pe *s*, iar pentru cel-lalt compozițiunea *sh*, luată nu dela Englesĭ, ci din grafica unor dialecte slavice meridionale, vedĭ bună óră la Katancsich, De Istro ejusque adcolis, Budae, 1798, p. 283.

De altmintrelea transcripțiunea la toțĭ e destul de confusă, scriindu-se acelașĭ son *k* prin *k* și prin *c*; acelașĭ son *ce, ci* prin *cs* și *ts*; acelașĭ son *ț* prin *cz, tz, c*; acelașĭ son *ge, gi* prin *ds* și *gs* etc.

Cea maĭ ungurescă, ba chiar de tot lipsită de simțul foneticeĭ române, este ortografia continuatorilor Anonimuluĭ, carĭ se recunosc dela prima vedere a fi fost Maghiarĭ. Ca specimen maĭ lung, ĭată o urare poporană, transcrisă pe prima din foile cele albe adause la legarea manuscriptuluĭ:

Pentru Mine
Pentru Tine
Pentru Noj
amandoj. Si
Kusztanti la noj.
Pentru Mine
Pentru Tine
Pentru noj aman
doj
Pentru Kásza
Pentru Mása
Pentru drága sapo
nyásza

Vom observà în parentesĭ curiósa coincidință a acestuĭ cântec cu un altul de pe la 1680, citat cu ortografia polonă în «Vita Constantini Cantemirii» (ed. Acad. Rom. p. 43):

Constantine,
Fudze bine,
Niczi aj Casa,
Niczi masa,
Niczi draga dzupiniasa...

Fogarasi scriea la 1647, Haliciu la 1674, Viski la 1697. Pentru Anonymus Lugoshiensis nu se póte fixà o dată precisă. Din tóte consideraţiunile însă de maĭ sus, cată să'l punem maĭ aprópe de Fogarasi decât de Viski, cam pe aceiaşĭ liniă cronologică cu Haliciu, căruia el póte să'ĭ fie anterior, dar nicĭ într'un cas nu este maĭ noŭ decât acesta.

Orĭ-cum ar fi, Dictionarium Valachico-Latinum este cel maĭ vechiŭ vocabular al limbeĭ române, adecă traducênd din românesce într'o limbă străină, iar nu vice-versa, după cum traduc, de ex., din slavonesce în românesce acele glosare din secolul XVII, despre carĭ noĭ am vorbit în «Cuvente den bătrâni» t. I. p. 260 etc. Şi ce vocabular! Peste *cincĭ miĭ* de cuvinte.

D. V. A. Urechiă, dintr'o călĕtoriă făcută la Copenhaga, a fost adus însemnarea cum-că în Biblioteca Regală de acolo se află un vechiŭ «Vocabularium Valachicum.» Nu ne aducem aminte, unde anume şi în ce fel de termenĭ a fost publicată acea notiţă. Adresându-ne însă la d. Bruun, eruditul bibliotecar dela Copenhaga, iată ce ne-a respuns într'o epistolă din 22 Octobre 1883: «Certes, j'ai devant moi un petit manuscrit intitulé: Vocabularium «Valachicum, qui sur 17 pages contient un vocabulaire d'environ «170 mots valaques accompagnés d'une traduction latine. Mais ce «manuscript est composé à la dernière moitié du XVIII-e siècle «par un dilettante danois, qui s'est occupé de beaucoup de choses «littéraires et lingustiques; la valeur scientifique en est, sans «doute, nulle». In scurt, manuscriptul dela Copenhaga abia merită de a fi menţionat şi nu merită de a fi descoperit.

Peste doĭ secolĭ după Anonymus Lugoshiensis, noĭ nu găsim decât vr'o 10,000 de cuvinte în marele Lexicon Budan dela 1825, lucrat—după cum se ḑice pe frontispiciŭ—«de maĭ mulţĭ autorĭ în cursul a treĭ-ḑecĭ şi maĭ multor anĭ». Ce colosală muncă presupune dară prima încercare de acéstă natură, făcută de un singur om!

«Dictionarium Valachico-Latinum», aşa cum îl posedâm noĭ, nu este terminat. Dela cea dintâiŭ pagină autorul începe deja a-şĭ

completa opera, adăugênd la margine cuvintele cele uĭtate. Aşa în rînd cu «Acĕ. Filum» el pune acolo «Ac», remas fără traducere. Aducem acest singur exemplu, căcĭ acì s'a întâmplat ce-va fórte ciudat. Adăugĕtorul cel dela 1742, găsind pe acest «Ac», scrise după el «zérna», eşind ast-fel «A czérna», sinonim unguresc pentru «aţă», pe când bĭetul «Ac=Acus» dispare cu totul.

Apoĭ ordinea alfabetică nu e păzită cu stricteţă, fiind-că autorul se pregătĭa, firesce, a recopià manuscriptul întreg, după ce odată îşĭ va fi isprăvit lucrarea.

Multe vorbe sînt scrise numaĭ romànesce. Se vede că, întimpinând vre-o dificultate de a le traduce bine latinesce, autorul îşĭ reservà acéstă sarcină pentru urmă. In unele casurĭ însă, traducerea lipsesce numaĭ pentru derivatele dintr'un cuvînt tradus deja maĭ sus, ceea ce indică din partea lixicografuluĭ dorinţa de a merge iute înainte cu adunarea materialuluĭ romànesc, fără a se oprì la tréba secundară a găsiriĭ equivalentuluĭ latin. De exemplu: «Ferék. Polio. Ferekĕturĕ.—Ferekĕtor».

Intre cuvintele cele lăsate fără explicaţiune vedem:

«Tinkova.—
«Zegusheny.—
«Zorlincze.—»

Câte-trele sînt numirĭ de sate de lîngă Lugoş. După repertoriul luĭ Hornyánszky, Tinkova numĕră astădĭ 750 locuitorĭ, Zeguşeniĭ (Zagushen) vr'o 600, Zorlinţa (Zorlencz-mare şi Zorlencz-mik) peste 3000 împărţiţĭ în două comune.

Iată dară încă o probă, dacă ar maĭ fi nevoiă după cele date maĭ sus, despre lugoşanismul autoruluĭ.

Si ceea-ce adaugă fórte mult la valórea opereĭ sale, este tocmaĭ că el se ţine cu stăruinţă de dialectul seŭ natal, ca şi când n'ar fi cunoscut de loc limba cea tipică de prin cărţile române din secoliĭ XVI şi XVII. După cum Psaltirea Şcheiană, popa Grigorie din Măhacĭu şi Codicele Voroneţian ne-aŭ conservat cu scrupulositate un sub-dialect transilvănén stins fără altă urmă, după cum mitropoli-

tul Dosofteĭu fonografiază sub-dialectul moldovenesc, tot aşa cea maĭ scrupulósă conservare a sub-dialectuluĭ bănăţén se datoresce luĭ Anonymus Lugoshiensis pe prima liniă, de acì pe a doua liniă luĭ Ion Viski, apoĭ întru cât-va luĭ Fogarasi şi luĭ Haliciu.

Judecând din cele cincĭ miĭ şi maĭ bine de cuvinte despre planul autoruluĭ, noĭ nu ne sfiim a afirmà că, dacă lucrarea sa ar fi isprăvită, Româniĭ ar avé de doĭ secolĭ un cap-d'operă lexicografic, nu numaĭ cu vorbe comune şi cu numirĭ topice, dar încă:

cu forme duble, de ex: mikutel şi mitutel, nime şi nimene, prĕnd şi prĕndzesk, kurt şi skurt, tikvă şi tiukĕ, straitzĕ şi traistĕ etc.;

cu expresiunĭ copilărescĭ, de ex.: abushile «infantium incessus «quadrupes», papĕ «panis infantilì sermone», placse «nomen lusus cum lapides jaciuntur ad metam» etc.;

cu termenĭ de choreografia poporană, de ex.: Iepuraska «saltus hajdonicus», un fel de danţ hoţesc;

cu interjecţiunĭ ţărănescĭ, de ex.: hesh «vox gallinas pellentis», ho «vox continentis pecora», hop «vox saltantis», aos «heus» etc.;

cu o bogată sinonimică, de ex. patru numĭ pentru şórece: sorecse «mus», spurk «mus», somek «mus», hercz «mus»...

Ca specimen, publicâm acì întrégă litera *M*, care se începe cu numĕrul 2390. Am pus cu litere *cursive*, pentru a atrage atenţiunea, cuvintele cele maĭ remarcabile din punctul de vedere dialectologic.

Macsin. Molo.

Macsovĕ. Pagus în districtu Sebesiensi.

Macz. Intestinum.

Madzéré. Pisum.

Maj. Malleus.

Maj. Maius.

[Maj bine, maj ushor. Melius. Levius].

Majkĕ. Mater.

Mak. Papaver.

Makar. Quamvis. Licet.

Makarkare. Quilibet. Quivis.

Makarcsiné. Quicunque. Quivis.

Makarundé. Ubicunque. Quocunque.

Makardeunde. Undecunque.

Makarĕnkĕtro. Quocunque.

Mal. Argillosa terra.

Mamĕ. Mater.

Manĕ. Manna. Ros.

Maré. Mare. Pelagus.

Maré. Magnus, -a.

Marĕ. Pomum.

Mare lukru. Admirantis et spernentis exclamatio.

Martz. Mars. Feria 3-a.
Martzolya.
Marga. Pagus in fine Portae ferreae.
Marva ruskĕ. Malva hortensis.
Marmuré. Marmor.
Marmuré. Porta ferrea. Angustiae Transylvaniae ex parte Hungariæ inferioris.
Margsiné. Margo. Finis.
[Martur. Testis].
[Marturiĕ. Testimonium].
Mas. Mansio.
Masĕ. Mensa.
Maskuré. Sus castratus.
Maskĕ.
Mecsinĕturĕ.
Mĕcsinish.
Mĕcsĕsk. Aenygma propono.
Mĕcsinĕturĕ. Aenygma.
Mĕczĕ. Cattus. Felis.
Mĕczishorĕ.
Mĕczishor. Intestinum parvum.
Mĕdzerijkĕ. Cicer sylvestre.
Mĕdregunĕ. Mandragora.
Mĕgar. Asinus.
Megĕrecz, idem.
Mĕgurĕ.
Megyĕlĕu. Convivium natale.
[Mĕhneszk. Evanesco. Abscedo. Torpesco].
Méj. Millium.
Mĕjran. Amaracus. Maiorana.
Mĕjugsĕl. Malleolus.
Mĕjdan.
Mejmukĕ. Simia.
Mĕkrish. Acetosa.
Mĕlaj. Milliaceus panis.
Mĕlkom. Silentium.
Mĕlkomish. In silentio.
Mélcs. Limax.
Melmesiĕ. Malvaticum.
Mĕmukĕ. Simia.
Mĕnĕ. Manus.
Mĕn. Maneo.
Mĕn. Mitto.
Mĕnos.
[Mĕndria. Superbia].
Mĕnestérgurĕ. Mantile. Manutergium.
Mĕnyé Cras.
Mĕnshesk.
Mĕnyék. Diluculo consurgo. Praevenio. Maturo.
Mĕnyĕkĕ. Manica.
Menyiĕ. Ira.
Menyios. Iracundus.
Mĕnunt. Minutus.
Menuntzèl, idem diminutivum.
Menuntedz. Minuo. Comminuo.
Mĕnkĕturĕ. Devoratio... ssio.
Mĕnkĕturĕ. Contentio.
Mĕnĕnk. Comedo.
Mĕnĕnkumĕ. Contendo.
Mĕnushĕ. Chirotheca.
Menzalĕ.
Mĕr. Pomus. Pomum.
Mĕr vĕratek. Pomum aestivale. Praecox.
Mĕr iĕrnaték. Malum serotinum.
Mĕr *bunebrut.* Malum sparuceum.
Mĕr dulcse. Pomum dulce.
Mĕr gushat.
Mĕr kĕnyĕsk.
Mĕr *kodésh.*
Mĕr *kukurbetaricz.*
Mĕr de svĕnt Pietru. Malum præcox.
Mĕr *mushkĕtaricz.* Malum apianum. Muscatellum.

Mĕr flokos. Malum muscosum.
Mĕr nevéstesk.
Mĕr *ordzĕn.*
Mĕr pestricz.
Mĕr *rutilat.* Malum orbiculatum.
Mĕr sĕlcsiu.
Mĕr vĕrgat. Malum variegatum.
Merariu. Anethum.
Méreu. Rectus.
Merejè. Recta.
Merg. Eo. Pergo Progredior.
Merg naintè. Proficio.
Merg napoj. Deficio.
Mĕrg ĕnderĕt. Retrocedo.
Mergeritar. Margarita.
Mergsenaretz. Finitimus.
Mereiesk.
[Merĕcsin. Spina].
Mĕrit. Marito. Nuptui trado.
Mĕritumĕ. Nubo. Maritum duco.
Mĕritatĕ. Nupta.
Mérindĕ. Merenda.
Mĕriĕ. Magnitudo. Magnificentia.
Mĕros. Superbus.
Mérniczĕ. Metreta.
Mĕroshiĕ. Superbia.
Mĕrosheskumĕ. Superbio.
Mĕrunt. Minutus Vide Menunt.
Mĕrsurĕ. Profectio, Progressus.
Mersurĕ nainte. Profectus.
Mĕrshav. Macer. Macilentus.
Mershavĕ. Macra. Macilenta.
Mersheveskumĕ. Macer fio.
Merturiĕ. Testis. Testimonium.
Merturisesk. Testificor.
Mĕrtzishor. Martius.
Mertzenĕ.
Mertzinos.
Mĕsaj. Mappa.
Mĕsè. Dens molaris.

Mésh. Soccus.
Meshinĕ. Pellis ovina.
Meserere. Misericordia.
Mesererník. Misericors.
Meserniczĕ. Macellum.
Mesercsiu. Lanio.
Mĕskĕ. Dromadarius.
Mesték. Misceo.
Mestekĕturĕ. Mistio.
Mĕsurĕ. Mensura.
Mĕsor. Mensuro.
Méshtér. Magister. Artifex.
Mershtĕrgsindĕ. (?)
Meshteresk. Magistrum ago. Artificium.
Meshtershig. Artificium.
Mĕtaniĕ. Reverentia. Inclinatio.
Metenagĕ. (?)
Metlikĕ. Artemisia tenuifolia.
Mĕtor. Purgo.
Mĕtur, idem.
Mĕturĕ. Scopae.
Mĕturat. Purgatus. Mundatus.
Mĕtrak. Baculus.
Mĕtricsĕ. Matrix.
Mè. Mea.
[Meure. Mora sylvestria]
Mĕzdralĕ.
Mĕzdresk.
Mezgaj. Inficio.
Mezgush.
Micz. Lana agnina.
Miczar.
Micsk. Moveo.
Micskumĕ. Moveor.
Micskĕturĕ. Motus.
Micskony. Pediculus gallinaceus.
Mjáon.
Mjèd. Medum.
Mjedar.

Mjèdz. Medium.
Mjèl. Agnus.
Mjelushel. Agnellus.
Mjerè. Mel.
Mjériu. Caeruleus.
Mjeriè. Caerulea.
Mjèrcury. Mercurius.
Mjéu. Meus.
Miĕ. Mille.
Mik. Parvus.
Mikutèl. Parvulus.
Mikĕ. Parva.
Mikshor. Parvulus.
Mil. Milliare.
Milĕ. Gratia Clementia.
Milos. Clemens. Pius.
Milĕmì. Misereor.
Milostiv. Clemens. Misericors.
Milostiveskumĕ. Misereor.
Milostivnik. Misericors.
Milosté. Gratia. Clementia.
Milkuièskumĕ. Supplico.
Milkuit. Supplex.
Milkuitor. Supplex.
Milkuialĕ.
Miluiĕsk. Misericordiam facio. Misereor.
Miluitor. Elaemosynarius.
Mint. Mentior.
Minte. Mens.
Mintsinos. Mendax.
Mintsunĕ. Mendacium.
Mincsĕ. Pila.
Mirak. Miraculum.
Miraz. Prodigium. Spectaculum.
Mirh. Mirrha.
Mirhuiĕsk. Mirrha ungo.
[Mirosz. Odor.]
[Mirele. Sponsus].
[Mirásza. Sponsa].
Mirumĕ. Miror.
[Misztujesk. Conquiesco].
Misshĕ. Missa. Sacrificium.
Mishesk. Cæcutio.
Mishinĕ.
Misir. Aegyptus.
Miskiĕ. Chalybs.
Mitutel. Parvulus..
Morè. Jus caulium.
Mort. Mortuus.
Mortĕ. Mortua.
Morté. Mors.
Mortĕcsuné. Lues. Morticinum.
[Morticsosz. Mortalis].
Morment. Sepulchrum.
Mormeiĕsk.
Morun. Huso.
Mosh. Avus.
Moshiĕ. Aviticum bonum.
Moshnyag. Vetulus.
Moshĕ. Avia.
Moskul. Moskovia.
Moskovitan. Moskovita.
[Mostele. Reliquiae corporum SS.]
Mosor.
Motĕ.
Motkĕ.
Motzok. Stupidus. Bardus.
Mozomajnĕ. Spectrum. Terriculamentum.
Mozgosesk. Moveo.
Mujĕdz. Mollio.
Mujat. Emollitus.
Muiéré. Mulier. Fœmina.
Muierèsk. Muliebris.
Muierotkĕ. Effeminatus.
Mujerushkĕ. Fœmella.
Mujt. Obliviscor.
Muk. Pituita. Mucus.
Mukos. Pituitosus.

Mucsk. Mordeo.
Mucskĕturĕ. Morsus.
Mucskat. Morsus.
Mucskĕtor. Mordax.
Mukar. Emunctorium.
Mulg. Mulgeo.
Mulț, -ĕ. Multus, -a. Multum.
Multzany. Deo Gratias.
Multzeny, idem.
Multziĕ. Multitudo.
Multzime, idem.
Multzenesk. Ago gratias.
Muncsèsk. Laboro. Torqueo.
Munkĕ. Labor.
[Müncz. Hinulus].
Muncsitor. Laborator.
Muncseskumĕ. Torqueor. Conor.
Munté. Mons.
Mur. Morus.
Murĕ. Morum.
Murĕ. Intestinum...
Murar. Molitor.
Murericzĕ.
Murony.
Murg.
Murgseshtè. Advesperascit.
Muritor, e. Mortalis.
Murĕdz. Macero. Acesco.
Murat. Maceratus. Acidus.
Mursĕ. Mulsum recens.
Muskĕ. Musca.
Muskuliczĕ.
Mushkĕtaricz. Muscatellum apianum.
Mushkyu. Muscus.
Mushkyu. Musculus.
Mustaczĕ. Mistax.
Mustĕcsos.
Mut. Mutus.
Mut. Muto.
Mutat. Mutatus. Mutatio.

2. *Elementul fonetico-morfologic*.

Tot ce s'a scris până acum maĭ noŭ, maĭ temeĭnic și maĭ ne-'ncurcat asupra foneticeĭ și morfologieĭ sub-dialectuluĭ bănățenesc, se datoréză d-luĭ Enea Hodoș (Poeziĭ poporale, Caransebeș, 1892, p. 3—9), ast-fel că noĭ nu avem decât a reproduce acì literalmente cuvintele acestuĭ june folklorist:

«Graĭul țĕranuluĭ din Bănat, ca și graĭul țĕranuluĭ din alte provincie, asemĕnat cu limba literară, ne înfățișéză maĭ ales abaterĭ fonetice.

«O parte din însușirile acestuĭ graiŭ le găsim în graiul ardelén, saŭ în cel moldovén, ba chiar în cel macedo-român; altele sînt ale sale particulare.

«Insemnăm, din punctul de vedere gramatical, următórele însușirĭ:

«1. Una din cele maĭ distinctive caracteristice a graiuluĭ bănățén este păstrarea luĭ **n** de'naintea luĭ **ĭ**. In Bănat nu se ḑice alt-

fel decât: viníe (pentru vie de strugurĭ), călcânĭ, întânĭ, cunĭ, căpătânĭ, gutânĭ; tot așa în câte-va comune se ḑice fănină pentru făină saŭ fărină. La verbe asemenea este păstrat sunetul n, de ex.: tu rămânĭ, ţinĭ (dela a ţiné), vinĭ, punĭ, spunĭ, a încunĭà, a descunĭà, am descunĭat etc. Pentru sufixul augmentativ oĭ și óie există numaĭ *onĭ* și *ónĭe* : pietronĭ, pietrónĭe; sufixul *ónĭe* maĭ adese e neaugmentativ: ursónĭe, vulpónĭe, lupónĭe, iepurónĭe; acelașĭ sufix forméză numĭ proprie feminine derivate din masculine: din Popescu se face Popescónĭe (nevésta luĭ Popescu), Bibescónĭe, Gruescónĭe, etc.

«2. Sunetul **n** urmat de **i** saŭ **e** trece în *nĭ* rostit ca în spaniola, saŭ ca **gn** în unele vorbe din franceza, saŭ ca **ny** în maghiara; dar, deși îl găsim și în limba asta din urmă, totușĭ nu putem să-l considerăm drept influenţă a limbeĭ maghiare: graiul bănăţén a fost maĭ ferit de influenţa acesteĭ limbĭ decât este graiul din părţile ungurene și unele ardelene. Afară de acésta, în Bănat nu s'a prefăcut nicĭ sunetul **t** saŭ **k** urmat de **e** orĭ **i** în **ty**, nicĭ **d** saŭ **gh** urmat de aceleașĭ în **gy** maghiar, după cum s'aŭ prefăcut la Românii din Ungaria și la uniĭ din Ardél, unde s'aŭ modificat în sens maghiar, ci în Bănat aŭ suferit alte schimbărĭ, carĭ se vor arătà maĭ jos.

«3. Sunetete **b**, **p**, **f**, **v** urmate de **i** (iar **v** urmat de **u** în cuvîntul vulpe) remân nemodificate, ca și în limba literară; și nu aflăm în Bănat nicĭ pe ghine, nicĭ chită (ca în părţile Sibiuluĭ), nicĭ bgyinĭe, și ptyită (ca în părţile ungurene), nicĭ bjinĭe și pcită (ca pe la Năsăud); asemenea nu se ḑice lupci orĭ luptyi, nicĭ hiŭ, nicĭ jiţăl și jin (ca pe la Blaj) orĭ in (ca la Brașov), ci numaĭ biñe, pită, lupĭ, fiŭ, viţel, vin etc. Insă iclén și nu viclén.

«4 S'aŭ schimbat sunetele **t** și **d**, urmate de i saŭ e, în ce și ge (dje), de ex.: frunce (frunte), ce (te), cincr (tiner), verge saŭ verdje (verde), Megià și Megica cu tonul pe i (Media și Medica, numirile ce le dă poporul localităţilor cu numele oficial Mehàdia și Mehádica). Valeageniĭ, cu numele oficial Valeadeni. In cuvintele deget și dinte sunetul **d** s'a prefăcut în **gh**, și ast-fel se pronunţă:

ghejĭet şi ghince; de altă parte se ḑice dă pentru de (dar şi: djă), dân pentru din (dar şi: djin). Sunetele k şi gh urmate de e saŭ i remân nemodificate.

«5. Sunetul ce se schimbă, ca şi în graiul moldovenesc, şi ca şi în graiul poporuluĭ din comitatul *Z*ăranduluĭ, într'un sunet apropiat de ş, pe care nu-l putem transcrie exact: dulşĭe (dulce), şĭe maĭ faşĭ (ce maĭ facĭ) etc.

«6. In comunele Ţerova, Ilova, Zlagna, Prisian, Poiana, Visag, după cum îmĭ comunică d. asesor consistorial Ion Ionaş, precum şi eleviĭ din partea loculuĭ, în locul sunetuluĭ ş se pronunţă pretutindenea s, de ex.: sase (şasă), sapte (şapte), cocosu rosu (cocoşu roşu), sade (şade). Invĕţătoriĭ din amintitele comune, după cum mărturisesc însişĭ, aŭ greutăţĭ cu copiiĭ de şcólă pînă ce îĭ fac să rostéscă pe ş. Se pare curios că, pe lîngă tóte acestea, cele spuse în punctul precedent (5) aŭ valórea şi pentru comunele aicĭ pomenite, adică în loc de ce se rostesce acolo un şĭe.

«7. Sunetul z se rostesce maĭ tot-d'a-una ca dz, se ḑice nu numaĭ dzăc (ḑic), Dumnedzăŭ, ci şi dzamă, dzăhar, dzimbet.

«8. Deosebirea între ge (dj) şi j consistă într'aceea că ge, gi s'ar puté transcrie cu jĭe, jĭi, de ex.: mĭerjĭe (merge), însă jor (jur).

«9. Diftongul ea se aude maĭ mult ca ĭa la cuvintele de genul feminin terminate în e şi articulate: valĭa, vulpĭa, carcĭa (cartea); maĭ adeseorĭ e din diftongul ea se pierde cu totul şi remâne a singur: sară, ţară, înfrunzască, vorbască, bat (bét), şasă, şapce; la imperfecto: auzam, culejam, vegĭam (vedeam), şegĭam (şedeam) ţânĭam (ţineam), ş. a. Adjectivul feminin rea se pronunţă rè (cu e închis), pronumele feminin ta asemenea: tè.

«10. Cuvintele terminate în ea nearticulate, ca stea, nea, căţea ş. a. se găsesc în vorbirea ţĕranuluĭ din Bănat aprópe pretutindinea sub forma aua, de ex.: nĭaua (néua), staua, căţaua, nuéua, măsaua.

«11. In diftongul **oa** se pot deosebì două sunete: un **u** și un **a**.

«12. Substantivele feminine terminate în **ă** fac pluralul maĭ mult cu **i** decât cu **e**; pluralul dela icoană este iconĭ, articulat: iconĭile; casă, plur. cășĭ, cășile; fată, plur. fĭece, art. fĭecele; mamă, plur. mame, art. mamele, dar și mamile, maĭ este și mumânĭ, ca dela tată tătânĭ. In gen. și dat. sing. primesc numaĭ i: a iconĭii, cășii, fecii (fetei), mamii ș. a. Dar și alt-fel **e** la plural este fórte rar; dela măr pl. este mĭèră; pară, pĭèră; frumos, frumósă, ș. a.

«13. Sufixele orĭ, arĭ și erĭ sînt întrebuințate exclusiv pentru or, ar și er; de ex.: învățătorĭ (atât la sing. cât și la plur.), frăgarĭ (sing. și plur.), mânĭerĭ etc. Uniĭ cărturarĭ pretind că în casurile acestea s'ar audì la singular nu numaĭ **ĭ**, ci și un **u**. Atâta este sigur, că acest **u** năzuesce să dispară și urma luĭ este dejà cu totul efemeră, întocmaĭ ca și la cuvintele terminate în consonantă.

«14. Alăturea formelor umblu și umplu se maĭ întrebuințéză une-orĭ îmblu și împlu; însă numaĭ unghĭ și nu înghĭ.

«15. Pe lîngă rîd și vînd se dice maĭ des rid și vind, asemenea rît și rit. Vind se conjugă așà: vind, vindz, vinge, vingem, vingeț, vind; perf.: am vindut ș. c. l. Rid: mĕ rid, ce ridz, să rige, ñe rigem, vĕ rigeț, să rid; perf.: m'am ris șcl., tot numaĭ cu pronumele reflexiv.

«16. Articolul pentru vorbe de gen masculin a pierdut pe **l**. Se rostesce articulat: omu, porcu, tot natu, socru (nearticulate cele două ultime sînt tot așà); boŭ articulat bòu (două silabe). Exemple de nume propriĭ art. și neart.: Gruescu, Pârvănescu, Mănescu, Puĭu ș. a. forméză genitivul și dativul sing.: *lu* Gruescu, pl Grueșcilor, *lu* Mănescu șcl.

«17. Pentru articliĭ al, ai, ale, se folosesce numaĭ forma **a**.

«18. Pronumele reflexiv se întrebuințéză și duplicat în perfectul compus: m'am bătutu-mĕ, ci-aĭ sculatu-ce (te-aĭ sculatu-te), s'o îm-

bătatu-să, l'am vĕḑutu-l, ñ'-am dusu-ñe (ne-am dusu-ne), v'aţĭ supĕratu-vĕ, s'or dusu-să, şcl.

«19. La verbul a fi însemnăm următórele forme:

«Indic. presinte: io mis, tu iescĭ, iel îĭ, noĭ ñis, voĭ vis, ieĭ îs şi ieĭ iăst, acest din urmă numaĭ ca verb predicativ. Exemple: io mis Bănăţan, noĭ ñis Bănăţenĭ, voĭ vis dân ţară ş. a. Se maĭ ḑice şi: noĭ ñisăm şi voĭ visăţ în unele locurĭ.

«Ind. imperf.: ieram, ieraĭ, ierà, ieram, ieraţ, ierà.

«Ind. perf: fusăĭ, fusăş (silaba ultimă tonică), fu; fusărăm, fusărăţ, fură; se maĭ conjugă şi: fuşăĭ, precum şi fuĭ.

«Ind. perf. compus: am fost, aĭ fost, o fost, am fost, aţ fost, or fost.

«Ind. viitor: oĭ fi, îĭ fi, o fi, om fi, îţ fi, or fi.

«In Meedica, mi se spune, e folosită şi forma întrégă: veĭ fi, viĭ fi, va fi, vom fi, viţ fi, vor fi.

«Conjunctiv perfect: să fiŭ fost, să fiĭ fost, să fiă fost, să fim fost, să fiţ fost, să fiă fost.

«20. Perfectul simplu indicativ dela verbul daŭ: io gegeĭ (dedeĭ, cu accent pe ultima), geges (şi daşĭ), gege (dede, cu acc. pe silaba primă), gegerăm, gegerăţ, gegeră (acc. pe prima silabă).

«Se maĭ conjugă şi aşà: dăgeĭ, dăgeş, dège, dăgerăm, dăgeraţĭ (acc. pretutindene pe ė orĭ e), dègeră.

«21. Imperativul are o formă a sa particulară cu sufixele: areţ, âreţ, ereţ, ireţ. Este de observat, că sufixele aicĭ înşirate se pun numaĭ în propoziţiunĭ negative imperative; propoziţiunile afirmative imperative aŭ aceiaşĭ formă ca şi limba literară. Exemple: nu cântareţĭ, nu strigareţĭ, nu baceretĭ (nu batereţĭ), nu vorbireţĭ, nu urâreţĭ etc. Pretutindenea în Bănat este folosită forma acésta; icĭ colo, sub înrîurirea şcóleĭ, se folosesce astăḑĭ şi forma literară alăturea formeĭ de maĭ sus.

«22. Optativul presinte se conjugă în comunele Vărădia şi Pătaş, după cum mi se comunică de eleviĭ d'acolo, în modul următor:

«io reaş veñi, tu reaĭ veñi, el ar veñi, noĭ ream veñi, voĭ reaţ veñi, ieĭ ar veñi.

«23. Pronumele demonstrative: acesta, acela, acésta, aceea, aŭ numaĭ formele:

Masc. Sing. Nom. şi Ac. ăsta, ahăsta; ăla, ahăla.
Masc. Sing. Gen. şi Dat. ăstùia; ălùia.
Masc. Plur. Nom. şi Ac. ăştea, hăştea, ahăştea, ăla.
Masc. Plur. Gen. şi Dat. ăstòra, ahăstòra; ălòra.
Fem. Sing. Nom. şi Ac. asta, ahasta; aea, ahaea.
Fem. Sing. Gen. şi Dat. ăstèia; ăèia.
Fem. Plur. Nom. şi Ac. eştea, heştea, aheştea; elea, ălea.
Fem. Plur. Gen. şi Dat. ăstòra, ahăstòra; ălòra....»

Alăturând observaţiunile d-luĭ Enea Hodoş cu indicaţiunile fonetice din Anonymus Lugoshiensis, e lesne de a constată că numaĭ palatalisarea dentalelor de şi te în ge şi ce este un fenomen posterior, care tocmaĭ de aceea pare a fi datorit înrîuririĭ Serbilor, la carĭ el ne întimpină ca ce-va organic. In cele-lalte privinţe, douĭ secolĭ n'aŭ adus absolut nicĭ o schimbare.

Trăsura cea maĭ caracteristică a consonantismuluĭ bănăţenesc: conservaţiunea luĭ n de 'naintea luĭ i, distinge în acelaşĭ grad dialectul macedo-român, ĭar cu dialectul istriano-român unesce pe Bănăţenĭ o particularitate morfologică fórte interesantă, anume optativul presinte: **reaş**, **reaĭ**, **ream**, **reaţ**, pe care noĭ l'am explicat deja altă dată (Etymol. M. Romaniae t. II, p. 1946) în următorul mod:

«Poporul judecă limba după auḑ, nu după scris. In forme ca fire-**aş**, facere-**aş**, ḑicere-**aş**, alăturĭ cu **aş** fi, **aş** face, **aş** ḑice, urechea desparte silabic: fi-**réş**, face **réş**, ḑice-**réş**. De aci, în loc de **aş** s'a născut în dialectul istriano-român forma **raş**, trecută dela construcţiunea inversă la cea directă. Frasa istriano-română: «n'am punĭava cu ce me **raş** copri, ni stramas pre carle **raş** zacé» (Miklosich, Rumun. Untersuch. I p. 42; cfr. Lautl., Lautgruppen p. 10) se transcrie daco-românesce: «n'am plapumă cu care m'aş acoperì, nicĭ

saltea pe care aş zace» = «nici saltea pe care zacere-aş». Ilustrul Ascoli, care atrăsese cel întâiŭ atenţiunea asupra acesteĭ forme istriano-române (Stud. crit. I, 1861, p. 66), îĭ dă o altă explicaţiune. El crede că **raş** ar resultà din fusiunea luĭ vré cu aş, fusiune o-cursă numaĭ la prima persónă singulară, pe când la cele-lalte per-sóne ar fi numaĭ *vré* cu perderea luĭ v. In acest mod condiţionalul istriano-român:

raş ave
rai ave
ra ave
ram ave
raţ ave
ra ave

ar fi, după Ascoli:

vrere-aş ave
vrai ave
vra ave
vram ave etc.

«Eĭ bine, chiar în acéstă ipotesă prima persónă singulară raş ar resulta, ca şi în explicaţiunea nóstră de maĭ sus, din construcţiunea inversă *vre*-réş. Noĭ credem însă că nu numaĭ prima persónă sin-gulară, dar şi cele-lalte s'aŭ născut din aceiaşĭ construcţiune in-versă, cu saŭ fără verbul *vrere*, adecă cu orĭ-ce verb, şi anume:

raş ave = ave-réş (=avere-aş)
rai ave = ave-réi (=avere-aĭ)
ra ave = ave-rér (=avere-ar)
ram ave = ave-rém (=avere-am)
raţ ave = ave-réţ (=avere-aţĭ)
ra ave = ave-rér (=avere-ar)...»

In studiul «Strat şi substrat», noĭ am demonstrat că aşà numiţiĭ Macedo-românĭ şi Istriano-românĭ de astădĭ nu sunt alt ce-va decât Româniĭ ceĭ din Pannonia, pe carĭ în secoliĭ IX—X i-a găsit acolo şi i-a gonit peste Dunăre năvălirea Ungurilor. Este aprópe de mintea

omuluĭ că dialectul acelor Românĭ din Pannonia, prin însășĭ posițiunea lor cea geografică, pe care nicĭ un crescet de munte n'o despărțià de șesul Timișuluĭ, trebuia să fi fost identic saŭ aprópe identic cu al Românilor din Bănat. Iată de ce este fórte important de a urmări acele puncturĭ de conservatism dialectal, prin carĭ Bănățeniĭ și numaĭ Bănățeniĭ se maĭ asociază până acuma cu cele două dialecte române trans-danubiane.

Există alte puncturĭ, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în carĭ graiul bănățenesc se întâlnesce cu al Moldovenilor, ca și când Moldoveniĭ, în specie ceĭ dela nord, ar fi o veche migrațiune dela Timiș prin țéra Crișuluĭ și prin Maramureș, contopită apoĭ în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc, care jucase un rol însemnat în formațiunea Statuluĭ Bărlădén, cu mult înainte de descălecarea Moldoveĭ în secolul XIV. Acéstă cestiune noĭ o vom desbate aiurea.

II. Individualitatea teritorială a *Bănatuluĭ*.

Treĭ cuvinte:

1°. *Troian;*

2°. *Aușonĭu;*

3°. *Filma;*

ne vor ajunge pentru a demonstrà nestrămutata continuitate a naționalitățiĭ române în regiunea dintre Tisa și Cerna.

1°. *Troian.*

Intr'un manuscript paleo-slavic tocmaĭ din secolul XII, reprodus întreg de Srezniewsky (Извѣстія Академіи Наукъ по отдѣленію русскаго языка, t. 10, 1863, p. 551—574), se citesce următorul pasagiŭ mitologic:

...Трошна Хърса Велеса Пероуна. на б҃ы wбратиша бѣсомъ злыимъ вѣроваша...	... pe *Troian*, pe Hărs, pe Veles, pe Perun, șĭ-aŭ făcut ḑeĭ, în draciĭ ceĭ reĭ credeaŭ...

Hărs saŭ Hors, Veles saŭ Volos și Perun sunt divinităţĭ slavice cunoscute, menţionate nu o dată în străvechea cronică a luĭ Nestor (cfr. Sacharow, Сказанія русскаго народа, t. 1, 1841, part. 1, p. 11—12). Ce caută însă printre aceștia, ba încă maĭ pe sus de ceĭlalţĭ treĭ, numele luĭ *Troian*, pe care nu-l descrie și nu-l scie nicĭ un mitograf al Slavilor?

Un alt monument paleo-slavic, după un manuscript din secolul XVI (Vostokov, Словарь церковно-славянскаго языка, 1861, t. 2 p. 232), așéḍă pe acelașĭ *Troian*, deși nu la primul loc, între diferite divinităţĭ slavice:

...мнѧше богы многы, Пероуна и Хорса Дыıа и Троıана и инїи мнози...	...închipuindu-șĭ mulţĭ ḍeĭ: Perun și Hors, Dîĭu și *Troian*, și alţĭ mulţĭ...

și maĭ adaogă:

...Пероунь въ Єлинѣхъ а Хорсь въ Кγпрѣ, Троıань баше ц͠рь въ Римѣ...	...Perun la Elenĭ, Hors la Cipru, iar *Troian* fusese împĕrat la Roma..

Aci este dejà de tot învederată identitatea ḍeuluĭ slavic *Troian* cu marele împĕrat *Traian*, «Trajanus», întemeietorul Dacieĭ romane.

Să se observe că ambele manuscripte paleo-slavice sunt anume de originea bulgară (Drinow, Заселеніе Балканскаго полуострова, p. 76).

Archeologul rus Kotliarewsky (Матерьялы для археологическаго словаря, p. 13—14, în Древности, t. 1, Moscva, 1865—67) combină aceste texturĭ cu următórele treĭ puncturĭ:

1. Numele luĭ *Troian* figuréză de maĭ multe orĭ în vestita poemă rusă medievală despre Expediţiunea luĭ Igor la Dunăre, dintre carĭ o dată ca «drumul luĭ Troian» (въ тропꙋ Троıаню) și o dată ca «ţéra luĭ Troian» (въ землю Троıаню);

2. Serbiĭ și Bulgariĭ conservă până astăḍĭ în legendele lor poporane memoria unuĭ «împĕrat Troian» (царь Троіан);

3. Așà numitul val saŭ șanţ «al luĭ Troian», care se începe la noĭ în România și se prelungesce apoĭ departe în Rusia sudică, unde poporul îĭ conservă acelașĭ nume, maĭ existând acolo chiar o tradiţiune că fundatorul acesteĭ immense construcţiunĭ ar fi fost un

«Troian împĕrat râmlenesc» (**Троıана царıа Єрманланскаго = Римлıанскаго**).

Kotliarewsky trage de aci conclusiunea, că ḑeul Troian póte să nu fie în realitate decât divinisarea de către Slaviĭ meridionalĭ a împĕratuluĭ roman Traian.

Dar întrebarea cea fundamentală este:

1. Divinisare să fie óre, când manuscriptul cel din secolul XII pune pe Traian între «draciĭ ceĭ reĭ»?

2. Slaviĭ ceĭ meridionalĭ, așeḑațĭ pe peninsula balcanică nu înainte de secolul VI, adecă patru secolĭ după mórtea luĭ Traian, dela cine óre putut'aŭ eĭ să împrumute memoria mareluĭ împĕrat?

Vuk Karadzić (Lex. 750) reproduce următórea legendă sĕrbéscă din Bosnia:

«Craiul Troian în fie-care nópte plecà în Sirmia, unde se iubĭa «cu o nevastă saŭ fată, și se întorceà de acolo înainte de zorĭ, «căcĭ peste ḑi el se temea a eși la lumină, ca să nu-l topéscă «sórele. Cum sosĭa la iubita sa, îndată dedea cailor ovĕs, și apoĭ «petrecea drăgostindu-se, până ce caiĭ isprăviaŭ nutrețul și până «ce cocoșiĭ începeaŭ a cânta. Intr'o nópte însă, fratele saŭ bărbatul «aceleĭ muierĭ a legat limbile tuturor cocoșilor, ca să nu pótă «cântà, și a dat cailor nisip în loc de ovĕs. Când dară craiul, sim-«țind vremea de plecare, întrebâ dacă aŭ isprăvit caiĭ ovĕsul, sluga «i-a rĕspuns că nu. Maĭ tărḑiŭ, înțelegĕnd cursa în care a căḑut, «craiul a încălecat în pripă ca să fugă spre orașul seŭ, dar în cale «l'a ajuns sórele. Ca să scape de raḑe, el s'a ascuns sub un stog «de fîn; însă vitele, din nenorocire, aŭ împrăștiat fînul, și ast-fel «sórele a topit pe Troian.»

Peste Olt, în districtul Romanațĭ, există la noĭ până astăḑĭ aceeașĭ tradițiune. Impĕratul cel topit de raḑele sóreluĭ se numesce aci «Domnul-de rouă», și poporul asigură că drumul cel roman de pétră, care duce dela Dunăre la Olt prin Caracal, fusese făcut anume de către dînsul, «ca să pótă merge maĭ iute la amanta sa.»

Se scie că rĕposatul Bolintinénu a transformat acéstă tradițiune olténă într'o frumósă baladă:

. . . .
Cum se face nópte, dela Istrul mare
Cătră Olt te ducĭ,
Ca să ştergĭ de lacrimĭ, cu o sărutare,
Ochiĭ eĭ ceĭ dulcĭ!
Află că odată sórele pe cale
De te va găsì,
Intr'o rouă dulce cu ḑilele tale
Te va risipi!
. . . .

Tot aşà cunoscutul scriitor rus Weltmann a compus din tradiţiunea serbă o poemă întrégă sub titlul de «Troian şi Angheliţa» (Moscva, 1846).

Este interesant—în parentesĭ—că imaginea omuluĭ topit de raḑele sóreluĭ pare a fi o veche metaforă italică, pe care noĭ o găsim la Florus, când ḑice că Celţiĭ, neputênd suferì căldura, par'că sunt topiţĭ de sóre: «quasi sole laxantur». O altă metaforă înrudită tot despre Celţĭ este la anticul poet grec Callimachus, care'ĭ compară cu «fulgĭ de zapadă» (Roget de Belloguet, Ethnogénie gauloise, p. 66).

In ce mod legenda română a putut să străbată în Bosnia, ne-o lămuresc cercetările d-luĭ C. Jireček, carĭ demonstră că acéstă ţéră posedà în vécul de mijloc o numerósă populaţiune curat românéscă, slavisată maĭ în urmă (Die Wlachen in den Denkmälern von Ragusa, Prag, 1879, p. 7—8).

Şi totuşĭ, însuşĭ d. C. Jireček, cu treĭ anĭ înainte (Gesch. d. Bulg. 1876 p. 74—76), tocmaĭ pe numele luĭ Traian la Slaviĭ meridionalĭ întemeià posibilitatea că în epoca cuceririĭ Dacieĭ dînşiĭ vor fi locuit în vecinătate saŭ «póte chiar în ţéră (vielleicht auch im Lande selbst)»!

«Baladele bulgare—ḑice d. C. Jireček—cântă până astăḑĭ pe *tzarul Troian*, stăpân peste nenumĕrate comóre şi la care din 70 de fântâne curge aur strălucit şi argint curat. Sub Balcan este un oraş *Troian* cu o mănăstire. Pe Topolniţa, aprópe de Tatar-Pazargik, este podul luĭ *Troian* (Troianov most), de care nu departe se află

nisce ruine numite de ţĕranĭ *Troianov-grad* şi o trecĕtóre *Troianova-Vrata*...»

Cătră acestea, negreşit, se maĭ adaoge *Troianov-grad* din Serbia.

Numaĭ două lucrurĭ scapă din vedere d-luĭ C. Jireček:

1°. necesitatea prealabilă de a demonstrà într'un mod serios că Serbiĭ şi Bulgariĭ aŭ locuit în Dacia saŭ măcar în vecinătate în epoca împĕratuluĭ Traian;

2°. împrejurarea cea capitală că în legenda serbo-bulgară personagiul luĭ *Troian* este o fiinţă antipatică, duşmană, chiar diabolică, «un drac reŭ» ca în manuscriptul cel din secolul XII, ceea ce nu ne întimpină niciĭ odată la Românĭ.

Să luăm balada cea bulgăréscă, pe care o citéză d. C. Jireček şi care a fost publicată de fraţiĭ Miladinovtzi (**Бѫлгарски народни пѣсни**, 1861 p. 38—41). Dela primul vers ea sună:

Бог да біет кралія от Троіана!...
(Dumneḑeŭ să bată pe regele dela Troian!)...

Apoĭ la Serbĭ, după cum o constată însuşĭ d. C. Jireček, *Troian* ne apare ca un monstru cu treĭ capete saŭ cu nisce urechĭ de ţap.

In fine, dela profesorul A. Weselowsky (Записки Акад. Наукъ, Petersburg, t. XXXVII, suplem. No. 3 p. 89) noĭ aflăm că până şi oraşul *Troian* din Bosnia în baladele poporane serbescĭ se numesce «cel afurisit, unde se petrec nelegiuirĭ»:

Дадоше јој проклетог Тројана
Ў коме се безаконје ради...

La prima aşeḑare a Serbilor şi a Bulgarilor pe Peninsula Balcanică, dînşiĭ aŭ trebuit să susţină o crâncenă luptă cu vechiul substrat românesc de acolo, şi acea luptă a avut drept efect, între altele, de a preface pe Traian cel «optimus» al Românilor într'un element reŭ pentru Slavĭ, întocmaĭ după cum altă dată lupta între Eranĭ şi între Indienĭ schimbase pe indianul «deva» (ḑeŭ) în eranicul «daiva» (demon). O asemenea înreutăţire a sensuluĭ este o consecinţă firéscă a raportuluĭ internaţional între Slavĭ şi între Ro-

mânĭ, pe când absolut nimic n'ar puté justifica fenomenul contrar al transformăriĭ *Traianuluĭ* celuĭ rĕŭ al Slavilor într'un *Traian* bun la Românĭ.

In cele ḑise maĭ sus, noĭ ne-am ferit de a atinge măcar pe «bădica *Troian*» în colinda «Pluguluĭ» cea publicată de Alexandri:

S'a sculat maĭ an
Bădică *Troian*
Ş'a încălecat
Pe-un cal învĕţat
Cu nume de Graur,
Cu şéua de aur...

Acest *Troian* ni s'ar fi părut o simplă mistificaţiune din partea luĭ Alexandri, dacă nu l'am regăsì în excelenta colecţiune de «Pluguşóre» a d-luĭ G. Ghibănescu, anume într'o colindă din Trotuş (Analele literare, II, 1888, p. 42):

Şi se sculară maĭ an
Bădica *Troian*
Şi'ncălecâ pe-un cal negru ca corbul,
Iute ca focul...

Dar în alte treĭ «Pluguşóre» din aceiaşĭ colecţiune *Troian* este înlocuit prin «Machedon împĕrat» saŭ «Alexandru împĕrat», iar într'unul prin «Sfîntul Vasile», ceea ce ne face a crede că şi dînsul nu este adevĕrat poporan, ci numaĭ cărturăresc, datorit popilor saŭ dascălilor de prin sate.

Întru cât am putut urmărì pînă acuma, numele personal *Troian* nu există astăḑĭ nicăirĭ la Românĭ, şi póte că nicĭ n'a existat vre-o dată, de vreme ce nicĭ în documente nouĕ nu ni s'a întâmplat a'l găsì, ceea ce arată că străbuniĭ noştri îl consideraŭ maĭ pre sus de calendarul omenesc, ca şi când ar fi un nume de divinitate, după cum nu se află numele personal «Isus», iar numele personal «Cristea» este «Cristofor», nu «Crist». Nicĭ la vechiĭ Romanĭ nimenea nu se chiemă «Jupiter» saŭ «Apollo». Iată dé ce fórte rĕŭ fac aceia carĭ bagă pe furiş în colinde pe fantasticul «bădică *Troian*». Dacă numele personal *Troian*, după cum am vĕḑut, circuléză la

Slavĭ, acésta este tocmaĭ pentru că la dînșiĭ nu erà nicĭ un motiv de a-l destinge de cele-lalte numĭ personale.

Pe la anul 1532 un Italian din Padova, Francesco dalla Valle călătorià prin Ţéra-Românéscă. El ne-a lăsat «Una breve narracione», conservată în Biblioteca San-Marco din Veneţia și reprodusă de Academia Maghiară (Magyar Történelmi tár, t. 3 p. 1—60). Ajungênd la Tîrgoviște, Dalla Valle trase cu aĭ sĕĭ la mănăstirea Délul, aĭ căruia călugărĭ—ḑice el—«ne fecero molte cortesie, et ne racontorno tutta l'historia della venuta di quelli popoli ad habitar in quel paese, che fu questa che havendo *Trajano Imperatore* debellato et aquistato quel paese, lo divise a suoi soldati...» La Românĭ memoria luĭ *Troian* nu se învĕţà în școlă, ci a fost tot-deauna viuă în tradiţiunea poporuluĭ. Și totușĭ Cihac (II, 423) nu se sfiesce a susţine că *Troian* este la noĭ un «élément slave»! Să observăm că el cunósce acest cuvînt numaĭ cu următórele sensurĭ: «levée de terre, rempart, prairie entourée d'une levée de terre ou d'une haie, grande prairie en général; monceau de neige fait par le vent, avalanche; chemin de St. Jaques, voie lactée.»

Faţă cu forma *Troian*=*Traianus*, este metodic de a șĭ pune întrebarea despre causa treceriĭ luĭ -ra- în -ro-, și ar fi legitim chiar de a bănui în acest fonetism o înrîurire slavică, de vreme ce la Slavĭ există un nume personal propriŭ al lor «Troĭan» dela трой «treĭ», adecă «triplu» saŭ «al treilea». Este învederat că o asemenea înriurire slavică posterióră asupra uneĭ vocale n'ar desminţi întru nemic originea primitivă românéscă a cuvîntuluĭ, ci numaĭ și numaĭ ne-ar duce la următórea conclusiune: din latinul «Traianus» Româniĭ făcuseră «Trăean» și l'aŭ împrumutat Slavilor; apoĭ pe românul «Trăean», printr'o etimologiă poporană dela трой, Slaviĭ îl prefăcură în «*Troĭan*»; în fine, forma cea slavisată «Troĭan» s'a întors maĭ târḑiŭ la Românĭ, inlăturând pe organicul «Trăean». Așa dară, chiar în acest cas nu erà permis luì Cihac de a băgà pe al nostru Troĭan între «éléments slaves». Noĭ credem însă că până și trecerea luĭ -ra- în -ro- a fost datorită la noĭ uneĭ etimologie poporane curat românescĭ, saŭ maĭ bine

curat latine, cu totul independinți de slavicul трой. Pe de o parte, împĕratul Traian fiind privit de către posteritatea cuceritorilor Dacieĭ ca străbun al lor; pe de altă parte, dintr'o epocă immemorială, cu mult înainte de Tit-Liviŭ, toțĭ Romaniĭ privind ca străbunĭ aĭ lor pe anticiĭ Troĭanĭ, — în forma cea poporană *Troĭan* se făcuse de către Românĭ din capul loculuĭ o fusiune între ceĭ doĭ străbunĭ: *Traianus* și *Troianus*, astfel că *Troĭan* datéză la noĭ din prima epocă a graiuluĭ românesc, și dela noĭ l'aŭ primit Slaviĭ, nicĭ-decum vice-versa. Este curios că tocmaĭ Slaviĭ aŭ revenit în urmă la forma «Traĭan» printr'o etimologiă poporană a lor dela тралити «a trăì», după cum ne-o spune însușĭ d-l C. Jireček (Gesch. d. Bulg. 75): «Der Eigenname Trajan, Diminutiv Trajko, ist unter den Bulgaren allgemein gebräuchlich; der Accent auf der ersten Silbe: Trájan; die populäre Etymologie leitet den Namen von trajam duro, persevero auf, worauf sich auch ein bulgarischer Sittenspruch bezieht.» Pentru Cihac dar ar trebui să fie un slavism chiar atuncĭ când Româniĭ ar ḑice *Trăean!*

Bunul simț cel maĭ elementar ar fi de ajuns pentru ca orĭ-cine să véḑă că pe *Troĭan* Slaviĭ l'aŭ luat dela Românĭ și că nu erà chip să'l fi luat de aĭurĭ decât numaĭ dela Românĭ. Acésta însă ar probà descendința Românilor din legionariĭ luĭ Traian și numaĭ atâta, fără a dovedì tot-o-dată și continuitatea lor cea teritorială pe țermul nordic al Dunăriĭ, căcĭ memoria mareluĭ împĕrat eĭ puteaŭ s'o ducă cu dînșiĭ în Balcanĭ saŭ în Rodop după teoria luĭ Rösler, ș'apoĭ s'o readucă înapoĭ peste maĭ mulțĭ secolĭ la întórcere în Carpațĭ. Pentru a demonstrà acéstă continuitate teritorială, să trecem acuma la periodul cel maĭ vechiŭ, necunoscut încă, din istoria cuvîntuluĭ *Troĭan.*

Din cele patru drumurĭ romane, carĭ duceaŭ dela Dunăre spre fundul Dacieĭ, două treceaŭ prin Oltenia, cele-alalte două prin Bănat. Ele aŭ fost făcute chiar în prima epocă a cuceririĭ, și aŭ trebuit apoĭ vécurĭ peste vécurĭ pînă ce pe alocurea să le distrugă

timpul, căcĭ eraŭ așternute cu pétră, «strata saxea viarum», și încă nu cu un singur rînd de pétră, ci două straturĭ suprapuse, legate la mijloc printr'un puternic ciment. O inscripțiune, găsită la capĕtul sudic al unuia din cele două drumurĭ romane bănățene, ne spune:

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F
NERVA TRAIANVS AVG. GERM
PONTIF. MAXIMVS TRIB. POT. IIII
PATER. PATRIAE COS. IIII
MONTIBVS EXCISIS ANCONIBVS
SVBLATIS VIAM PATEFECIT

(Aschbach, Trajans Donaubrücke p. 4; Hirschfeld, Epigr. Nachlese p. 419, C. I. L. vol. III).

Intru cât descendințiĭ cuceritorilor remâneaŭ pe loc în țéra Timișuluĭ, aceste drumurĭ nu puteaŭ să nu fie identificate în tradițiunea lor cu memoria împĕratuluĭ Traian, o memoriă care, firesce, nu există acolo decât numaĭ pentru dînșiĭ, nu pentru alte némurĭ, venite în aceeașĭ regiune maĭ târḑiŭ.

Unul din cele două drumurĭ trecea din Bănat în Serbia actuală; saŭ, maĭ corect, erà o prelungire făcută de Traian a unuĭ drum roman maĭ vechiŭ de peste Dunăre, cam de pe timpul împĕratuluĭ Tiberiŭ, dar numit de către locuitorĭ cu unul și acelașĭ nume de «drumul luĭ Traĭan».

In secolul VII elementul românesc cel transdanubian începuse a slăbì în ajun de a dispăré apoĭ de tot sub invasiunea Serbilor. Pe de altă parte, drumul cel roman de acolo, maĭ vechiŭ cu vr'o șépte-ḑecĭ de anĭ și executat în condițiunĭ maĭ puțin trainice, se stricase. Ce a urmat de aci?

Pe la anul 600, generalul bizantin Commențiol, aflându-se de dincolo de Dunăre în fața maluluĭ bănățenesc, cercetă cu stăruință printre indigenĭ despre drumul luĭ Traian, «*ὁδὸς Τραϊανοῦ*», și nimenĭ nu puteà să-ĭ rĕspundă nemic, pînă ce d'abia s'a găsitun

moșnég de 112 anĭ, care 'ĭ-a spus că un asemenea drum existase cu 90 de anĭ înainte.

Acéstă narațiune din Bizantiniĭ Teofilact și Teofan, noĭ o dăm acì într'adins după Rösler (Slav. Ansiedlung an d. unteren Donau, p. 36—7), dușmanul cel maĭ înverșunat al continuitățiĭ Românilor în Dacia.

Vrea să ḑică, numele luĭ Traian în unire cu noțiunea unuĭ drum roman de pétră putea să se uite după o trecere de timp, dacă condițiunile de supraviețuire nu eraŭ favorabile; pentru casul contrariŭ însă, când adecă numele luĭ Traian în unire cu noțiunea unuĭ drum roman de pétră nu se uită, ci persistă viŭ în gura poporuluĭ, se cer neapěrat douě postulate:

a) posteritatea cuceritorilor Dacieĭ să se fi mănținut pe acelașĭ teritoriŭ;

b) urmele unuĭ asemenea drum să nu inceteze de a se înfățișà věḑuluĭ aceleĭ posterităţĭ.

Insușĭ Rösler, dacă ar maĭ trăì, ar fi silit a recunósce acéstă rigurósă logică a faptelor.

Eĭ bine, în secolul trecut, nu maĭ departe, Bănățeniĭ numĭaŭ încă *troĭan* numaĭ drumurile cele de pétră, precum vedem în Dicționarul Lugoșén circa 1670, despre care noĭ am vorbit maĭ sus și unde se cetesce: «*Troĭan.* Via strata», adecă: *troĭan* se numesce un drum de pétră.

Se puteà óre permanența unuĭ termen de acéstă natură, dacă Româniĭ dela Timiș n'ar fi stat neclintițĭ acolo dela Traian și până astăḑĭ? Să presupunem un moment, după ipotesa luĭ Rössler, cum-că naționalitatea română s'ar fi format în Macedonia saŭ în Epir, unde ea nu věḑuse drum de pétră și de unde va fi început a se așeḑà pe malul nordic al Dunăriĭ cu puțin înainte de secolul XII; — să presupunem una ca acésta, și atuncĭ maĭ încercați-vě a explicà pe acel «*troĭan*=via strata»!

Rěposatul Hunfalvy, într'un memoriŭ presintat în 1877 Congresuluĭ Orientaliștilor la Viena, contestà Românilor însășĭ existința cuvîntuluĭ *troian*, pe care dînsul l'a găsit în Lexiconul Budan cu

sensul de șes și cu greșala de tipar «troĭun». Locuind în Buda-Pesta, bietul Hunfalvy nu-șĭ deduse ostenéla de a consultà în biblioteca Universitățiĭ de acolo vechiul vocabular bănățén! Și bine a făcut că nu l'a consultat, căcĭ — pătimaș și dilettante cum' erà Hunfalvy, maĭ mult agitator internațional decât om de sciință—ar fi fost în stare să suprime pe «troian = via strata».

Noĭ am vĕdut maĭ sus că și la Olteniĭ din Romanațĭ drumul cel roman de pétră a rĕmas în legătură cu numele luĭ *Troian*, pe care însă, printr'o formă intermediară *Roian*, ca și când ar derivà dela «rouă», poporul l'a prefăcut acolo în legendarul «Domn-de-rouă».

Dela noțiunea cea fundamentală de «via strata», «drum de pétră», conservată numaĭ la Bănățenĭ, *troian* lesne a trecut apoĭ la ceĭ-lalțĭ Românĭ, prin diferite asociațiunĭ de ideĭ, la noțiunile cunoscute luĭ Cihac, în carĭ tóte predomnesce una din două: saŭ trăsura cea caracteristică de drum: *troian* «voie lactée», saŭ acea de rădicătură d'asupra pămîntuluĭ: *troian* «levée de terre, avalanche», saŭ chiar ambele la un loc: *troian* «retranchement prolongé».

2°. *Aușonĭu.*

Am vĕdut că ar fi fost o absolută imposibilitate, ca drumurile cele de pétră, făcute în Bănat de împĕratul Traian, să fi păstrat până în dilele nóstre la Româniĭ de acolo numele cel stereotip de *troian*, dacă unul și acelașĭ element românesc n'ar fi locuit fără întrerumpere între Tisa și între Cerna în curs de ceĭ opt-spre-dece vécurĭ dela cucerirea Dacieĭ.

Prin urmare, pe la începutul seculuĭ V, Hunniĭ luĭ Attila, alegêndu-șĭ Bănatul drept centrul lor de operațiune contra Occidentuluĭ, se aședară tocmaĭ în mijlocul Românilor, carĭ eraŭ atuncĭ singuriĭ autoctonĭ aĭ țĕreĭ.

Negreșit, acésta nu se dovedesce prin poemele germane medievale, carĭ sunt posterióre cu opt saŭ nouĕ seculĭ și unde menținnea Românilor pe lîngă Attila este istoricesce interesantă numaĭ dóră întru cât privesce timpul redacțiuniĭ acelor poeme, cel mult timpul cu puțin anterior, adecă seculiĭ XI—XII. De aceea, nicĭ despre ducele

român Ramung saŭ Nannunch din «Nibelungenlied», nicĭ despre «Sigeher von Walachen» din «Klage», nicĭ despre săgetariĭ românĭ din «Biterolf und Dietlieb», eŭ nu voiŭ vorbì aicĭ. Dar nimenea nu póte contestà şi n'a contestat nicĭ-odată, că pentru epoca Hunnilor cea maĭ preţiósă fântână istorică este Bizantinul Priscus, care literalmente împărţise pânea şi sarea cu însuşĭ Attila într'o localitate din actualul Bănat.

Priscus fusese născut în Tracia. El scriea grecesce, dar sciea şi latinesce, limba oficială de pe atuncĭ; ba încă s'ar puté judecà după însuşĭ numele sĕŭ că va fi fost maĭ curând de originea latină. Amic cu consularul Maximin, Priscus l'a însoţit, cam pe la anul 448, într'o ambasadă, pe care împĕratul bizantin Teodosiŭ II a trimis'o la Attila. Itinerarul acesteĭ ambasade a fost: dela Adrianopole la Sofia, apoĭ dela Sofia la Nìş; prin urmare, ambasadoriĭ călătoriaŭ cătră Dunăre nu în linia dréptă, ci curmeḑiş spre apus. Tot spre apus aŭ plecat eĭ din Niş, şi s'aŭ mirat mult, ḑice Priscus, când într'un loc cotitura drumuluĭ îĭ făcuse să créḑă că merg spre rĕsărit: «*ὑπὸ δὲ τῆς τοῦ τόπου ἀνωμαλίας ἐπὶ ἀνατολὰς ἐκεῖνο τὸ μέρος ἔβλεπε τῆς ὁδοῦ*» (ed. Niebuhr p. 172). Este fórte important a constatà acéstă direcţiune spre apus, căcĭ ea restórnă cu desăvîrşire teoria acelora carĭ susţin că ambasada a găsit pe Attila unde-va în Moldova saŭ în Ţéra-Românéscă, adecă într'o direcţiune de tot opusă spre rĕsărit dela Niş. Textul luĭ Priscus este în acéstă privinţă de o claritate perfectă.

Păşind dar cătră Dunăre într'o direcţiune sistematică spre apus dela Adrianopole prin Sofia şi prin Niş, ambasada trebuià să ajungă cam în regiunea Singidunuluĭ, nu departe de Bielgradul de astăḑĭ. Despre rîurile, pe carĭ le întîmpinase în calea dela Adrianopole până la Dunăre, Priscus nu vorbesce nimic; după ce ajunge însă pe malul nordic al Dunăriĭ, el ne spune că, până a sosì de acolo la reşedinţa luĭ Attila, ambasada a trebuit să trécă maĭ multe ape navigabile, dintre carĭ cele maĭ marĭ sunt: «*ὅτε Δρήκων λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιφήσας*», pasagiŭ pe care Klassen îl traduce prin: «Drecon dictus, et Tigas, et Tiphisas» (ed. Niebuhr p. 183).

Profesorul Gooss (Geogr. u. Gesch. d. Tr. Daciens 1874, p. 22), cunoscênd numaĭ traducerea latină, bănuesce că «Tigas» şi «Drecon» sunt două numĭ ale Tiseĭ: «Drecon dictus et Tigas», adecă: «rîul Drecon numit şi Tigas». După acéstă ingeniósă ipotesă, în textul grecesc ar fi a se citi: «*ὅτε Δρήκων λεγόμενος καὶ Τίγας*» în loc de «*καὶ ὁ Τίγας*». In adevĕr, «*καὶ ὁ Τιφήσας*», care urméză immediat, ar fi putut să facă pe copist să adaoge un «*ὁ*» şi dinaintea luĭ «*Τίγας*». Orĭ-cum însă, adaosul ar fi fórte vechiŭ, de óră-ce, un secol maĭ târḑiŭ, dejà Iornande vĕḑuse în textul luĭ Priscus treĭ rîurĭ: «Tisiam, Tibisiamque et Driccam», resturnând numaĭ ordinea numilor. Noĭ preferim dar a lăsà pasagiul întocmaĭ cum este, fără a suprime pe un «*ὁ*», şi atuncĭ Tigas, pus la mijloc între Drecon şi între Tiphesas, nu póte să fie alt-ceva decât Bega, un rîŭ bănăţenesc intermediar între Tisa şi între Timiş şi care în unele locurĭ e navigabil chiar pentru vapóre. Cum-că din cele treĭ rîurĭ cel maĭ important erà Drecon, dovadă este că Priscus îl maĭ menţionéză o dată, numindu-l «Drencon» (ed. Nieb. p. 213). Cu alte cuvinte, ambasada bizantină a trecut succesiv prin rîurile Tisa, Bega şi Timiş, înainte de a sosì la reşedinţa luĭ Attila.

Itinerariul a păşit dară de astă-dată dela apus spre rĕsărit.

Acì se nasce întrebarea: punctul obiectiv al călătorieĭ fiind o parte centrală a Bănatuluĭ, de ce óre ambasada să fi mers până la Dunăre într'o direcţiune occidentală fórte lungă, în loc de a scurtà calea apucând dela Sofia într'o linià aprópe dréptă, fără a trece prin Niş? La acéstă întrebare rĕspunde însuşĭ Priscus. Pentru a găsi pe Attila, ambasada trebuia să-l caute acolo unde erà prevenită că 'l va găsì, şi în adevĕr l'a şi găsit spre apus de Tisa, de unde el se pregătia a năvăli asupra provinciilor bizantine (ed. Nieb. p. 173). Sosind ambasada şi presintându-se luĭ Attila, a primit dela dînsul porunca de a merge la reşedinţa luĭ şi de a-l aşteptà acolo Ast-fel se explică ambele direcţiunĭ ale călĕtorieĭ, cea occidentală rans-danubiană şi cea orientală cis-danubiană.

Să se observe în relaţiunea luĭ Priscus următórele două puncturĭ:

a) după trecerea Dunăriĭ, ambasada a înaintat dintâĭ puţin spre

nord, depărtându-se de ţermul danubian, de care nu s'a maĭ apropiat: *«ἐπὶ τὰ ἀρκτικώτερα τῆς χώρας»* (ed Nieb. p. 182);

b) după un timp nu îndelungat, s'a schimbat direcţiunea :*«ἑτέραν ὁδὸν ἐτράπημεν»* (ib. p. 182—3).

Óre ce sens póte avé aci schimbarea direcţiuniĭ? ş'apoĭ o schimbare impusă anume de către conducĕtoriĭ Hunnĭ, carĭ însoţiaŭ ambasada pînă la reşedinţa luĭ Attila: *«τῶν ξεναγούντων ἡμᾶς Σκυθῶν τοῦτο ποιεῖν παρακελευσαμένων»*. Spre nord ambasadoriĭ nu puteaŭ înaintà, căcĭ n'ar fi fost schimbarea direcţiuniĭ; spre sud şi maĭ puţin, căcĭ s'ar fi întors la Dunăre; dar nicĭ spre apus dînşiĭ nu puteaŭ să apuce, căcĭ acolo, în Ungaria sudică până la Buda-Pesta şi maĭ departe, n'ar fi dat peste marĭ rîurĭ navigabile. Prin urmare, singura schimbare posibilă a direcţiuniĭ era acea spre rĕsărit, trecênd apoĭ Tisa, Bega şi Timişul, pentru a se înfunda în actualul Bănat.

Este curios că o comunicaţiune epistolară fórte descusută din partea istoriculuĭ unguresc Szabó a putut să amăgéscă pe Amédée Thierry (Hist. d'Attila, 1864, t. 1, p. 89, 428) de a scrie următórele: «On a beaucoup discuté sur le lieu exact où cette résidence était située; les uns ont cru reconnaître Tokaï, d'autres la ville actuelle de Bude, d'autres encore des localités diverses; mais tous s'accordent à décider que ce lieu se trouvait dans le pays qui est aujourd'hui la Hongrie. *Le récit de Priscus ne laisse d'ailleurs aucun doute sur ce point*».

Naraţiunea luĭ Priscus, vom ḑice şi noĭ, nu lasă nicĭ o îndoială că ambasada bizantină a călĕtorit nu prin Ungaria, ci prin Bănat, înaintând pe un întins şes: *«ἐν πεδίῳ κειμένην»* (ed. Nieb. p. 183), unde se împedecà numaĭ dóră de bălţĭ: *«τοὺς λιμνάζοντας τόπους»* (ib.) şi unde, deşi eraŭ destule rîuleţe, totuşĭ lipsiaŭ pétră şi lemn de construcţiune, carĭ trebuiaŭ aduse de aiurea: *«οὐδὲ γὰρ λίθος, οὐ δένδρον παρὰ τοῖς ἐκεῖνο τὸ μέρος οἰκοῦσι βαρβάροις ἐστὶν, ἀλλὰ ἐπεισάκτῳ τῇ ὕλῃ κέχρηνται ταύτῃ»* (ibid. p. 188).

După acéstă descripţiune este învederat că reşedinţa luĭ Attila nu erà în regiunea cea stâncósă şi pădurósă a Mehadieĭ, a Lugo-

şuluĭ, a Carensabeşuluĭ, ci în partea cea óblă şi băltósă a Bănatuluĭ, aceĭa pe care Griselini (Gesch. d. temesw. B. II) o numĭa «Flachland» saŭ «platte Land». Dar unde anume?

Priscus ne spune (ed Nieb. p. 185) că pe drum, oprindu-se într'un sat, Bizantiniĭ aŭ dat acolo peste comitele Romulus şi alţĭ ambasadorĭ carĭ veniaŭ la Attila din Roma, şi apoĭ împreună aŭ urmat calea înainte. Pentru a înţelege acéstă întâlnire, cată să admitem că ambasada cea romană venise pe teritoriul bizantin până la un oraş trans-danubian aşeḑat chiar în faţa Bănatuluĭ, cel maĭ apropiat de reşedinţa luĭ Attila, ast-fel ca să călětoréscă maĭ puţin pe pămîntul barbar, unde puteaŭ s'o întimpine neplăcerĭ saŭ pericole. Plecând dară dela Dunăre spre nord, erà lucru firesc ca Romaniĭ să întâlnéscă pe Bizantinĭ, carĭ venĭaŭ din apus spre rĕsărit, ceea ce s'a şi întâmplat, după naraţiunea luĭ Priscus, nu departe de reşedinţa luĭ Attila. Dacă noĭ am puté sci oraşul cel trans-danubian prin care trecuse ambasada cea romană, am avé o indicaţiune despre acea parte a Bănatuluĭ unde erà atuncĭ centrul puteriĭ Hunnilor, căcĭ am căpětà curat geometricesce punctul de intersecţiune al ambelor ambasade.

Priscus (ed. Nieb. p. 147) ne spune că Attila pretindea a avé drepturĭ asupra ţermuluĭ sudic al Dunăriĭ dela Pannonia spre rĕsărit până la oraşul Novae: «*κατὰ τὸ ῥεῦμα τοῦ Ἴστρου ἀπὸ τῆς Παιόνων ἄχρι Νοβῶν τῶν Θρᾳκίων.*» Oraşul Novae se afla tocmaĭ în faţa drumuluĭ bănăţén celuĭ de pétră, despre care noĭ am vĕḑut maĭ sus că, cu doĭ secolĭ înainte, îl căutase generalul bizantin Commenţiol. Pentru ca să ţină atât de mult la Novae, luĭ Attila acest punct îĭ erà de o deosebită importanţă strategică. În adevĕr el corespunde pe malul opus nordic al Dunăriĭ tocmaĭ cu partea cea maĭ óblă şi băltósă a Bănatuluĭ, ast-fel că de acì, aprópe într'o liniă dréptă, noĭ înaintâm spre nord cătră lacul Alibunar. Dacă ambasada romană va fi trecut Dunărea la Novae, după cum este fórte probabil, atuncĭ întâlnirea eĭ cu cea bizantină se va fi întâmplat unde-va nu departe de acest lac, de unde amîndouĕ împreună vor fi păşit înainte până la un punct óre-care apropiat de acolo.

Maĭ este o altă posibilitate, întemeiată de asemenea pe textul luĭ Priscus și care în fond duce la același resultat. Vorbind despre o ambasadă bizantină anterióră, în fruntea căriĭa era Plinthas, Priscus ne spune că mersese până la Dunăre la orașul Margus, unde o așteptaŭ Hunniĭ ceĭ *regalĭ*: «οἱ βασίλειοι Σκύθαι» (ed. Nieb. p. 167), adecă tribul din care era însușĭ Attila. Este de credut că «Hunniĭ ceĭ regalĭ» ișĭ aleseră un loc de întâlnire nu departe de însășĭ reședința cea regală. Vechiul Margus este Semendria de astădĭ, nu cu mult maĭ spre apus de Novae. Trecênd Dunărea la Margus, ambasada cea romană, pentru ca să se pótă întâlnì cu ambasadoriĭ bizantinĭ, trebuià să apuce tot în direcțiunea lacululĭ Alibunar, întocmaĭ ca și 'n casul precedinte al trecerĭĭ prin Novae.

In fine, maĭ este o a treĭa posibilitate. Intre Margus și între Novae erà aședat cam la mijloc, în posițiunea actualuluĭ Kostolatz, orașul Viminacium, un centru comercial și politic însemnat, despre care Priscus vorbesce în două locurĭ (ed. Nieb. p. 140. 190). Dacă ambasada cea romană a trecut Dunărea prin Viminacium, ea trebuià iarășĭ să înainteze tot spre lacul Alibunar.

Decĭ, în câte-trele ipotesele, de o potrivă posibile și singurele posibile, reședința luĭ Attila, ce-va spre rĕsărit de punctul întâlnirĭĭ ambelor ambasade, nu putea să fi fost aiurea decât unde-va în împregĭurimile orășeluluĭ Vărșeț de astădĭ.

In privința acestuĭ orășel este de observat ce-va de o valóre capitală în cestiunea care ne preocupă. Felix Milleker, care a studiat Vărșețul într'un mod monografic, ne spune următórele despre muntele cel cu ruine de acolo, numit românesce «Cula», adecă «turn», iar nemțesce «Schlossberg»: «Acest munte—dice Milleker «—oferă o vedere predomnitóre nu numaĭ asupra văiĭ dela Bise-«rica-albă și Oravița, dar încă spre occident și spre sud până la «Dunăre și până la Tisa. Este o posițiune, de unde se póte ve-«dé întregul Bănat» (Werschetzer Gegend, Werschetz 1885 p. 25: «Dieser bot eine dominirende Uebersicht nicht nur in das Ung. Weisskirchner-Oraviczaer Thal, sondern auch gegen Westen und Süden bis an die Donau und Theiss hin. Es ist diss ein Punkt,

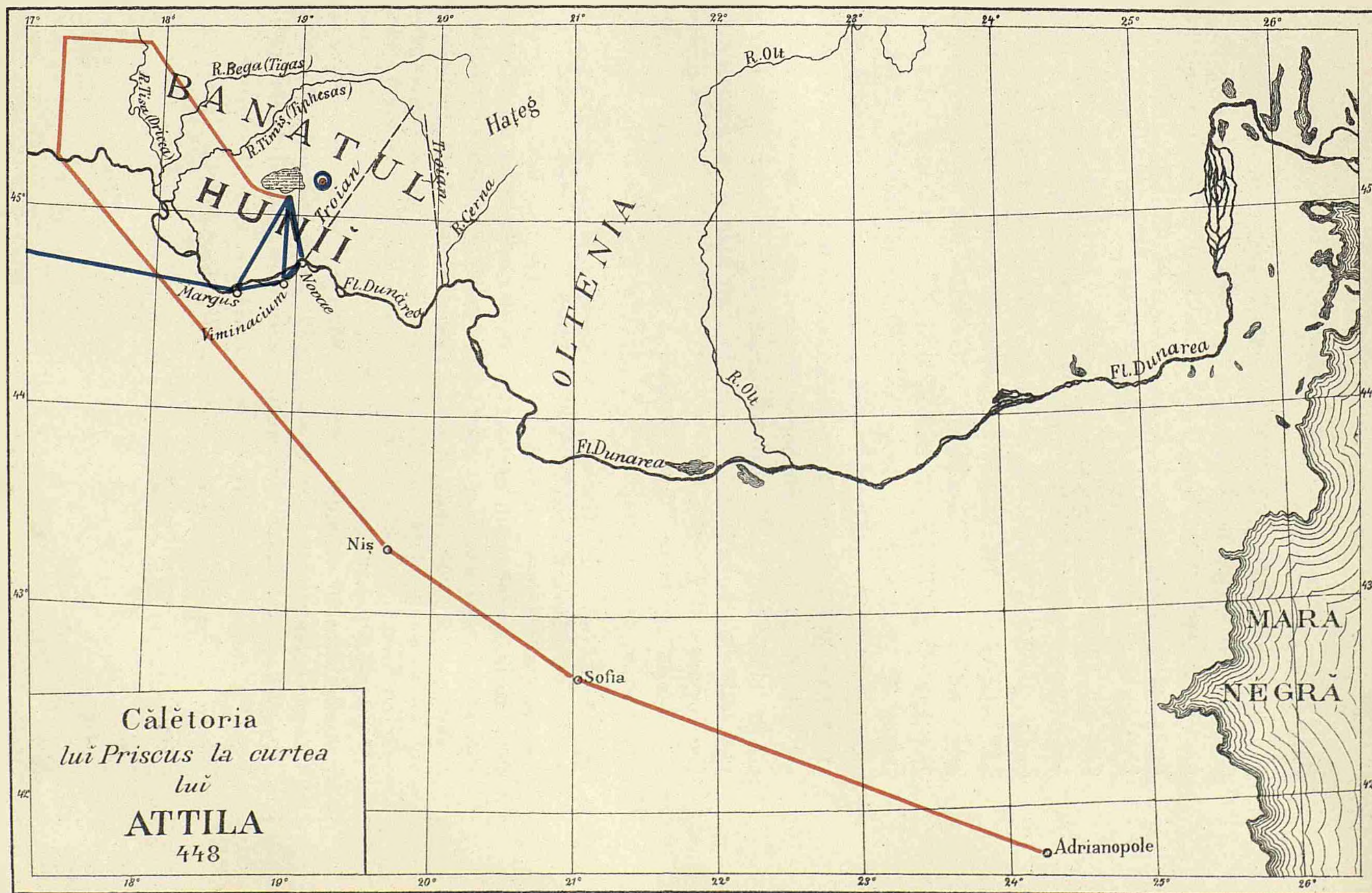
von dem man die ganze banater Gegend übersehen kann»). Noĭ întrebăm dacă Attila, barbar, dar mare general, putea să'şĭ alégă o altă reşedinţă maĭ nimerită sub raportul strategic? o reşedinţă însă, unde astădĭ, ca şi 'n dilele luĭ Priscus, pétră şi lemn de construcţiune lipsesc. Este de regretat că colonelul Iannescu a scăpat din vedere caracterul cel strategic al Vărşeţuluĭ în excelenta sa lucrare despre «geografia militară a Bănatuluĭ».

Pe alăturata chartă noĭ indicăm cu linia roşiă călĕtoria ambasadeĭ bizantine, iar cu linia albastră pe a celeĭ-lalte, însemnând prin liniuţe negre cele doue căĭ romane bănăţene. Reşedinţa luĭ Attila, spre resărit de lacul Alibunar, este represintată pe chartă printr'un cerc concentric roşu-albastru. Acea reşedinţă nu erà tocmaĭ un oraş, ci un fórte mare sat: «μέγιστη κώμη» (ed. Nieb. p. 187), «vicus ad instar civitatis amplissimae» (Iorn. XXXIV ed. Holder).

Este sigur dară, absolut sigur, că reşedinţa luĭ Attila se aflà nu departe de Vărşeţ, în apropiare de drumul cel de pétră care se începea în dreptul oraşuluĭ trans-danubian Novae, şi pe unde elementul românesc, după cum am vĕdut dejà, de vreme ce n'a încetat de a locuì din epoca luĭ Traian, a trăit firesce şi sub dominaţiunea Hunnilor.

In adevĕr, Priscus a întâlnit pe Românĭ petrecênd fórte bine în gĭurul grózniculuĭ Attila.

Lăsăm acì cu totul la o parte ceea ce spusese în acéstă privinţă Ungurul Otrokocsi, după care s'a luat apoĭ bătrânul Petru Maior (Inceputul Românilor, ed. 1812 p. 64 sqq). E puţin metodic însuşĭ Laurian (Magaz. istor. V. 208), care nu ĭea ostenéla de a citì pe Priscus în textul grecesc, mulţumindu-se cu o traducţiune latină, nu pretutindenea exactă. Orĭ-ce problemă istorică controversată trebue supusă uneĭ minuţióse analise, din care să resulte dela sineşĭ demonstraţiunea. Aşà am procedat noĭ maĭ sus pentru a găsi reşedinţa luĭ Attila; aşà vom procede şi acuma pentru a constatà ceea ce înţelege Priscus prin «ἡ Αὐσονίων φωνή» saŭ «ἡ Αὐσονίων γλῶττα».

Analele A.R.-XVIII. Mem. Secţ. lit.

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL, Bucureşci.

La Priscus nu există nicăirea *Latin*, după cum credeă Laurian, ci se află numaĭ *Roman*. El numesce «Ῥωμαῖοι» pe locuitoriĭ ambelor imperie, aĭ celuĭ oriental ca şi aĭ celuĭ occidental, anume cu sensul politic de «cetăţenĭ romanĭ», «cives romani»; când este vorba însă de naţionalitate, atuncĭ pe Grecĭ iĭ numesce *Elenĭ* în oposiţiune cu adevěraţiĭ *Romanĭ*: «Ἕλληνές τε καὶ Ῥωμαῖοι» (ed. Nieb. p. 203); ba întrebuinţéză şi numele «Γραικός» (ib. p. 190). Pintre supuşiĭ luĭ Attila, nimenea nu sciea *lătinesce*, adecă limba în care vorbiaŭ şi scrieaŭ «Romaniĭ ceĭ occidentalĭ»: «οἱ ἑσπέριοι Ῥωμαῖοι» saŭ «Italieniĭ»: «Ἰταλιῶται», «Ἰταλοί». De aceea Priscus ne spune nu o dată că pentru corespundinţa cu Occidentul Attila trebuĭa într'adins să-şĭ procure secretarĭ de acolo: «πρὸς Κωνστάντιον, ὃν Ἰταλιώτην ὄντα ὑπογραφέα Ἀττήλᾳ, ἀπεστάλκει Ἀέτιος ὁ τῶν ἑσπερίων Ῥωμαίων στρατηγὸς» (ed. Nieb. p. 176, 185, 208).

Până a ajunge şi a se opri la reşedinţa luĭ Attila, Priscus nu ne vorbesce nimic nicăirĭ despre *Ausonĭ*. Aice însă acest nume ne întimpină de o dată de treĭ orĭ, în condiţiunile cele maĭ caracteristice.

Primul pasagiŭ (ed. Nieb. p. 190) sună:

. . . *προσελθών τις, ὃν βάρβαρον ἐκ τῆς Σκυθικῆς ᾠήθην εἶναι στολῆς, Ἑλληνικῇ ἀσπάζεταί με φωνῇ, χαῖρε προσειπὼν, ὥστε με θαυμάζειν, ὅτι γε δὴ ἑλληνίζει Σκύθης ἀνήρ. ξύγκλυδες γὰρ ὄντες πρὸς τῇ σφετέρᾳ βαρβάρῳ γλώσσῃ ζηλοῦσιν ἢ τὴν Οὔννων ἢ τὴν Γότθων, ἢ καὶ τὴν Αὐσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία. καὶ οὐ ῥᾳδίως τις σφῶν ἑλληνίζει τῇ φωνῇ, πλὴν ὧν ἀπήγαγον αἰχμαλώτων ἀπὸ τῆς Θρᾳκίας καὶ Ἰλλυρίδος παραλίου...*	. . . apropiându-se cine-va, pe care după haĭna luĭ cea scitică eŭ îl luam drept barbar, m'a salutat în limba elenă, ḑicêndu'mĭ: χαῖρε, aşa că eŭ, firesce, m'am mirat că unul dintre Sciţĭ vorbesce elenesce, căcĭ, amestecătură de némurĭ, eĭ se mulţumesc cu propria limbă *barbară* a fie-căruĭa, fie acea a Hunnilor, fie acea a Goţilor, ba fie acea a *Ausonilor*, aceĭa carĭ sunt maĭ amestecaţĭ cu Romaniĭ, şi nu uşor le vine lor a vorbi elenesce, afară numaĭ dóră de ceĭ robiţĭ din Tracia saŭ de pe cóstele Ilirieĭ.

Acì Priscus ne spune fórte neted că *Ausoniĭ*, carĭ sub dominațiunea luĭ Attila locuĭaŭ în Bănat alăturea cu Hunniĭ și cu Goțiĭ, avênd o limbă a lor propriă, eraŭ și eĭ **barbarĭ** ca șĭ ceĭ-lalțĭ, dar amestecațĭ cu Romaniĭ, ceea ce'ĭ deosebìà de Goțĭ și de Hunnĭ.

In pasagiul al doilea (ed. Nieb. p. 206) la prânḍul luĭ Attila ne apare un ghiduș saŭ măscăricĭu numit Zercon, care făcea pe toțĭ să rîdă, împletecind talmeș-balmeș la un loc vorbe luate din cele treĭ limbĭ ale țeriĭ, anume limba *Ausonilor*, a Hunnilor și a Goților: *«τότε δὲ διὰ τὸν τῆς εὐωχίας καιρὸν παρελθὼν τῷ τε εἴδει καὶ τοῖς ἐσθήμασι καὶ τῇ φωνῇ καὶ τοῖς συγκεχυμένως παρ᾽ αὐτοῦ προφερομένοις ῥήμασι· τῇ γὰρ Αὐσονίων τὴν τῶν Οὔννων καὶ τὴν τῶν Γότθων παραμιγνὺς γλῶτταν πάντας διέχεεν. . .»*

In fine, în al treilea pasagiŭ Priscus ne spune că, la acelașĭ prânḍ, un **barbar**, care ședea la mésă lângă dânsul și care cunoscea limba *Ausonilor*: *«συνιεὶς τῆς Αὐσονίων φωνῆς»*, ĭ-a vorbit în acéstă limbă, și Priscus l'a și înțeles, — ceea ce nu se putea întâmplà dacă *Ausoniĭ* n'ar fi avut un graiŭ fórte apropiat de limba latină cea vorbită de pe atuncĭ.

Ce e dreptul, chiar astăḍĭ, după patru-spre-ḍecĭ secolĭ, puțină lătinéscă ar trebuì luĭ Priscus ca să pótă înțelege cântecul poporan adus de Bănățénul Murgu (Wiederlegung, Ofen 1830 p. 53):

De pe munte 'n vale vin, In vale vin la rîul lin, Setea lungă să mĭ-o stîng Care n'o puteam s'o frâng; Vadul nu era în cale, Ci în laturĭ maĭ în vale...	De monte in vallem venio, In vallem venio ad rivum lenem, Sitim longam exstinguam, Qualem non poteram frangere; Vadum non erat in calle, Sed ad latus magis in valle...

Cu atât maĭ vîrtos dialectul daco-latin cată să fi fost de tot înțelegibil în secolul V, când dicționarul seŭ consistà aprópe exclusiv din elemente latine și pré puține dacice.

Față cu cele treĭ pasage de maĭ sus, și maĭ ales cu pasagiul al treilea, indicele la edițiunea cea Niebuhriană a luĭ Priscus, p.

615, comentéză fórte bine pe «Ausonica lingua» prin «Romana rustica».

Orĭ-cum s'ar cetì şi orĭ-cum s'ar interpretà textul luĭ Priscus, este maĭ pe sus de orĭ-ce îndoélă că în regiunea unde se aflà reşedinţa luĭ Attila locuiaŭ *Românĭ* şi se vorbià *românesce*, ba chiar uniĭ dintre Hunnĭ învĕţaseră limba română, dacă nu cum-va barbarul, care vorbise *românesce* luĭ Priscus la prânḑul luĭ Attila, va fi fost el-însuşĭ un Român ajuns la o înaltă demnitate pintre Hunnĭ.

Dar pe aceĭ Românĭ de ce óre Priscus îĭ numesce *Ausonĭ*? iată o cestiune, pe care neminea încă nu şĭ-a pus'o până acuma.

După cum la întâlnirea Hunnuluĭ, care'ĭ vorbĭà grecesce, Priscus l'a întrebat cu mirare: cine este? tot aşa el trebuĭa din capul loculuĭ să întrebe: cine sunteţĭ? pe barbariĭ pe carĭ îĭ auḑià vorbind într'o limbă asemĕnată cu acea latină; şi dacă el îĭ distinge apoĭ de Hunnĭ şi de Goţĭ într'un mod sistematic prin numele de *Ausonĭ*, se vede că chĭar dînşiĭ ĭ-aŭ spus că aşa îĭ chĭamă.

Este cea maĭ veche menţiune istorică a uneĭ vorbe curat românescĭ, care ne presintă o tulpină latină şi doue sufixurĭ de asemenea latine, dar unite tóte printr'o formaţiune lexică propriă noueĭ naţionalităţĭ latine din Dacia.

La intrarea Goţilor şi a Hunnilor în actualul Bănat, Româniĭ de acolo eraŭ elementul etnic cel indigen, care avea tot dreptul de a se fălì că eĭ sunt aborigenĭ, autoctonĭ, ceĭ bătrânĭ, stăpânĭ aĭ ţeriĭ; şi tocmaĭ acésta cată să fi spus eĭ luĭ Priscus la întrebarea luĭ că cine sunt dînşiĭ, căcĭ tocmaĭ acésta vrea să ḑică românesce *auşonĭu*.

Cuvîntul *auş*, din latinul «avus» prin sufixul «-uş», acelaşĭ sufix desmerdător ca în femininul «mătuşă», însemnéză până astăḑĭ pe «bătrân» nu numaĭ în dialectul macedo-român, dar şi la Oltenĭ, în districtul Olt maĭ cu samă, de unde resultă că altă dată, înainte de separaţiunea între Daco-românĭ şi între Macedo-românĭ, a fost o vorbă comună tuturor Românilor. Sufixul cel intensiv «-oĭu», pe de altă parte, la Bănăţenĭ ca şi la Macedo-românĭ se rostesce

tot-d'a-una «-onĭu», derivând din sufixul latin «-òneus». În scurt, vechĭul bănăţén *auşonĭu* are un înţeles ce-va ca lătinesce «senior« faţă cu simplul «senex». Să urmărim însă maĭ de aprópe acest înţeles, care va aruncà o neaşteptată lumină asupra textuluĭ luĭ Priscus.

Maĭ întâiŭ, pentru a nu lăsà nicĭ o nedomerire în mintea cititoruluĭ, să lămurim pe deplin composiţiunea cea morfologică a cuvîntuluĭ.

Am spus că *auşonĭu* este de treĭ orĭ romanic: prin tulpina «avus» şi prin ambele sufixurĭ «-uş» şi «-onĭu». Sufixul «-uş» este acì maĭ cu deosebire remarcabil, fiind nu numaĭ latin prin origine, dar încă specific românesc prin formaţiune, ast-fel că, graţiă luĭ, priscianul *αὐσόνιος* ni se presintă ca un element exclusiv daco-latin, nu romanic în genere. În adevĕr, acest sufix deminutival «-uş», ca şi sufixurile românescĭ de funcţiune analógă «-aş» şi «-iş», càtetrele s'aŭ născut din sufixurile latine primare «-ascus», «-iscus», «-uscus», amplificate prin sufixul latin secundar «-eus» saŭ «-ius», adică din «-asceus (-ascius)», «-isceus (-iscius)», «-usceus (-uscius)». Mărginindu-ne la sufixul «-uscus», el ne întimpină latinesce în «molluscum», «labrusca», «asinusca», «atrusca», «palusca», «Mutuscus», «Etruscus» etc. Amplificarea acestuĭ sufix primar prin secundarul «-eus» saŭ «-ius» este tot aşa de normală ca şi amplificarea prin «-eus» saŭ «-ius» a sufixuluĭ «-ucus» în «Albucius» din «albucus» saŭ în «pannuceus» din «pannus»,—forme rare în latina clasică, dar cu atât maĭ preţióse prin aceea că ele distingeaŭ tocmaĭ latinitatea cea vulgară. In acest mod, românul *mătuşă* represintă pe un latin «amituscea», românul *auş* pe «avusceus», românul intensiv *auşonĭu* din Priscus pe «avusceoneus» saŭ «avuscioneus». Grupul consonantic *sc* în sufixul «-usceus (-uscius)» a trecut la Românĭ în sonul palatal *ş* întocmaĭ ca în «faşă = ital. fa*sc*ia = reto-roman faš = lat. fa*sc*ia» saŭ în «uşă = ital. u*sc*io = reto-roman uš = lat. ostium (o*sc*ium),—un fonetism a căruĭa vechime se justifică pe deplin prin acéstă concordanţă italo-retică.

Acuma să aprofundăm sensul «senior» al cuvîntuluĭ *auşonĭu* la Priscus.

In România, pe lângă *auş*, ba chĭar maĭ respândit în graĭu, este deminutivul *auşel*, despre care étă ce ne spune d. S F. Marian (Ornit. I, 326): «Cea maĭ mică dintre tóte păserelele, câte provin «în Europa, şi tot-o-dată una dintre cele maĭ frumuşele, este *auşelul*, «numit în Bucovina tartalac. *Auşelul* e de nouĕ-ḑecĭ şi şése mi-«limetri în lungime, de o sută cincĭ-ḑecĭ şi patru în lăţime, de «patru-ḑecĭ şi opt în lungimea aripelor şi de treĭ-ḑecĭ şi opt în «lungimea coḑiĭ. El e pe de asupra măsliniŭ, pe tîmple şi laturile «grumazuluĭ castaniŭ; marginile frunţiĭ şi o trăsĕtură de asupra «ochilor sunt deschise, zăbelele şi cercul ochilor albiĭ; vîrful ca-«puluĭ galben, părţile inferióre ale corpuluĭ galben-aprinse şi pe «de lăturĭ ruginiŭ-castaniĭ. Penele aripelor şi a coḑiĭ castaniĭ-închise «şi pe marginĭ măsliniĭ-deschise. Ochiĭ castaniĭ-întunecaţĭ; rostul «negru; piciórele castaniĭ. *Auşelul* e respândit maĭ peste tótă Eu-«ropa. El petrece véra prin pădurĭ, iară primăvéra şi tómna prin «grădinĭ. Nutreţul *auşeluluĭ* sunt diferiţĭ cărăbuşĭ, musce şi alte «insecte micĭ....»

In tóte cele-lalte limbĭ neo-latine, ba maĭ în tóte limbile din Europa, numele *auşeluluĭ* este iarăşĭ un deminutiv, dar anume dela cuvîntul «rege». Aşa:

frances «roitelet»;

italian «realino» şi «reillo»;

spaniol «reyezuelo»;

german «Zaunkönig»;

rusesc «korolëk»;

bohem «králiček;

grec «*βασιλίσκος*», etc.

Dejà în latina clasică numele *auşeluluĭ* erà «regulus».

Dacă deminutivul din *auş* are sensul de «crăişor», atuncĭ intensivul *auşonĭu* cată să fi avut sensul de «rege», negreşit nu ca cel maĭ bătrân în accepţiunea materială a cuvîntuluĭ, ci în accepţiunea cea morală: ca cel maĭ venerabil, de unde şi latinul «se-

nior», literalmente «maĭ bătrân», a devenit la Neo-latinĭ «seigneur» şi apoĭ «sire», adecă tocmaĭ rege.

Există o dovadă, cum-că Româniĭ dela curtea luĭ Attila, dicênd luĭ Priscus că eĭ sunt *auşonĭ*, ĭ-aŭ şi explicat tot-odată înţelesul vorbeĭ; şi era, în adevĕr, un lucru cât se póte de firesc ca dînsul să le fi cerut o lămurire în acéstă privinţă, căcĭ după graĭul lor ceĭ lătinesc el trebuĭa să'ĭ confunde cu anticiĭ *Ausonĭ* din Italia, despre carĭ nu se póte să nu fi citit vre-odată, dar tocmaĭ acéstă confusiune îl încurcă şi maĭ mult. De ce sunteţĭ voĭ *Ausonĭ?* ce însemnéză pentru voĭ acest nume? cum de aţĭ ajuns în ţéra Hunnilor? étă nisce întrebărĭ, pe carĭ împregĭurările le impuneaŭ orĭ-cuĭ faţă cu *Auşoniĭ* dela Dunăre.

Noĭ am vĕdut că în textul luĭ Priscus este întrebuinţat pretutindenea, adecă de treĭ orĭ, numaĭ genitivul plural «*Αὐσονίων*» Se scie că glosatoriĭ medievalĭ, când interpretaŭ un cuvînt, îl luaŭ în forma gramaticală în care îl găsĭaŭ. După acéstă particularitate caracteristică, este lesne de constatat că Suidas, lexicograful bizantin din secolul X, are în vedere anume pe Priscus, când pune glosa cu genitivul plural: «*Αὐσονίων* = *Ἰταλῶν*».

Acì însă ne întimpină o nedumerire. Aceĭaşĭ glosă: «*Αὐσονίων Ἰταλῶν*» se află şi la Hesychius, lexicograf alexandrin din secolul IV, care trăise înainte de Priscus, şi prin urmare nu puteà să'l cunóscă. Este totuşĭ nu maĭ puţin sigur că Suidas de asemenea nu cunoscuse lucrarea luĭ Hesychius nicĭ măcar de nume, ci numaĭ pe un istoric omonim din Milet. Astfel fiind, nemic nu ne împedecă a admite că la Hesychius glosa de maĭ sus este o interpolaţiune, făcută de către un copist posterior epoceĭ luĭ Suidas. Să adăugăm că din lexiconul luĭ Hesychius ne-a remas un singur manuscript, după care l'a editat Musurus la 1514, ceea ce face peste putinţă o confruntaţiune de texturĭ, pe când dela Suidas există maĭ multe manuscripte. Nedumerirea se înlătură dară fără multă dificultate, întru cât este maĭ pe sus de orĭ-ce îndoélă că Suidas a utilisat textul luĭ Priscus, şi acésta nu o dată, ci de o mulţime de orĭ. Ediţiunea Niebuhriană (p. 225—28) reproduce treĭ-

spre-ḑecĭ fragmente, despre carĭ ḑice: «Sequentia, quae sine auctoris nomine apud Suidam leguntur, Prisco tribuenda esse videntur». Cătră cele treĭ-spre-ḑece fragmente, cată să maĭ adăogăm acum un al patru-spre-ḑecelea, luat de către Suidas tot din Priscus și tot «sine auctoris nomine».

Inainte de a merge maĭ departe, să maĭ lămurim o împregĭurare.

Descrierea călĕtorieĭ luĭ Priscus, așà cum a ajuns până la noĭ, este scurtată întru cât-va. Originalul cuprindeà unele amĕnunte, carĭ aŭ fost suprese de către copiștiĭ. Probă evidentă este următorul pasagĭu din Iornande: «Ad quem (Attilam) in legationem se «missum a Theodosio iuniore Priscus historicus *tali voce inter «alia refert*: Ingentia siquidem flumina, id est Tisia, Tibisiaque «et Dricca transeuntes venimus in locum illum, ubi dudum Vidi«goia, Gothorum fortissimus, Sarmatarum dolo occubuit». Deși Iornande afirmă acì în modul cel maĭ positiv că reproduce propriele cuvinte ale luĭ Priscus, totușĭ în textul grecesc cel ajuns până la noĭ întregul epizod: «ubi dudum Vidigoia etc.» lipsesce cu desăvîrșire. In acelașĭ chip copiștiĭ aŭ omis din Priscus cuvintele carĭ urméză în Suidas immediat și fără separațiune după glosa *«Αὐσονίων. Ἰταλῶν»*, și anume: *«καὶ Αὔσονες, οἱ βασιλεῖς»*, adecă: «iară Ausonĭ însemnéză regĭ».

Suntem *aușoni*, ceea ce vrea să ḑică ceĭ maĭ bătrânĭ aicĭ, adevĕrațĭ baștinașĭ, moștenĭ și domnĭ aĭ acestuĭ pămînt, — aŭ ḑis Româniĭ cătră Priscus; și dînsul a înregistrat întocmaĭ declarațiunea lor, cu singura deosebire că alfabetul grecesc îl silià vrĕnd-nevrĕnd a pune un *s* în loc de *ș*. Dionisie Fotino, care trăià printre noĭ în ḑilele nóstre și care sciea bine românesce, tot încă nu puteà să scrie grecesce alt-fel decât: Μουσάτ (Mușat), Ἀρμάσης (armaș), Ἴασιος (Iașĭ), Ῥόσοι (roșiĭ), Καλαράσιδες (călărașĭ), μπανισὸρ (bănișor) etc.

Până acum erà o nestrăbătută enigmă de a găsì în secolul V la Priscus, lângă Hunniĭ și Goțiĭ luĭ Attila, pe «Ausonios» saŭ «Ausones» din antica Italiă, un termen etnic care atuncĭ devenise dejà de vécurĭ un simplu epitet poetic în literatura latină, și care nicĭ

chiar în Italia, cu atât și maĭ puțin în provinciele romane, poporan n'a fost nicĭ o dată.

Și câte enigme de felul acesta maĭ rĕmân nescotocite și nedeslegate în «istoria începutuluĭ Românilor în Dacia»! enigme dintre carĭ fórte multe s'ar fi descifrat până acuma, dacă istoricii noștri s'ar deprinde a studià isvórele în texturĭ originale, nu în traducerĭ, și dacă ar fi maĭ tarĭ în sciința limbeĭ, fără care istoria cea veche nu póte decât să șchiopĕteze în casul cel maĭ bun.

3°. *Filma.*

S'ar puté mira cine-va cu drept cuvînt, că în călĕtoria luĭ Priscus la curtea luĭ Attila nu se află nicĭ o mențiune despre Gepiḑĭ, deși se scie, din totalitatea fântânelor istorice contimpurane, importantul rol pe care l'aŭ jucat eĭ în resbóiele luĭ Attila și apoĭ în căderea dominațiuniĭ hunnice.

Faptul este că pe Gepiḑĭ Priscus îĭ cuprinde sub numele generic de Goțĭ, «*Γότϑοι*».

Noĭ însă vom căutà acì a-ĭ deosebì pe uniĭ de alțiĭ, căcĭ cu Gepiḑiĭ naționalitatea română cea de lîngă Timiș a avut mult a face, pe când cu Goțiĭ propriŭ ḑișĭ ea nu s'a cĭocnit maĭ nicĭ-odată.

Cine óre să fi fost Gepiḑiĭ?

Pe când Goțiĭ ocupaŭ numaĭ regiunea de peste Nistru, se aflà alăturea cu dînșiĭ o crengă separată din tulpina gotică.

Eraŭ așa numițiĭ Gepiḑĭ.

Posițiunea lor geografică în acea epocă resultă fórte limpede din narațiunea luĭ Iornande. El ḑice că eĭ locuiseră dintâiŭ pe o insulă a Visleĭ, că de acolo s'aŭ întins peste o țéră maĭ spațiósă, fără a se depărtà totușĭ de reședința primitivă, căcĭ n'aŭ încetat de a avé vecinĭ o ramură a Burgunḑilor, pe care și Ptolemeŭ (Geogr. III, 5) o pune lîngă Visla; și în fine, că acéstă nouă patriă a Gepiḑilor erà numaĭ munțĭ și numaĭ pădurĭ, după propria expresiune a unuĭ rege al lor, care—după Iornande:—«inclusum se montium quaeritans asperitate, silvarumque densitate constrictum».

Cu aceste indicațiunĭ în mână și cu o mapă denaintea ochi-

lor, e peste putinţă a nu recunósce Galiţia la pólele crescetuluĭ rĕsăritén al Carpaţilor.

Din Galiţia Gepiḍiĭ aŭ trecut în Ungaria, întocmaĭ ca maĭ târḍiŭ Maghiariĭ.

Textul luĭ Iornande este acì de o confusiune spăimîntătóre, pe care póte cine-va s'o descurce numaĭ dóră aducĕndu-şĭ aminte că entusiastul istoric al Goţilor trăià pe la anul 550 şi că tot pe atuncĭ scrieaŭ Bizantiniĭ Procopiŭ, Agathias şi Menandru, prin contexturile cărora suntem datorĭ a'l controla.

Iornande (De reb. Get. XII, L) repetă mereŭ că Gepiḍiĭ stăpânesc Dacia întrégă, pe care iarăşĭ întrégă—după el—o stăpâniseră maĭ 'nainte Goţiĭ. Când ajunge însă a delimità topograficesce hotarele acesteĭ dominaţiunĭ a Gepiḍilor, ḍice că eĭ şedeaŭ lîngă fluviele Criş şi Mureş, între carĭ la mijloc maĭ bagă două rîurĭ cu nisce numĭ problematice: «Gepidae sedent juxta fluvia Marisia, Miliare, et Gilfil, et Grissia qui amnes supradictos excedit....» (ibid. XXII).

Acésta'ĭ «întréga Daciă»?

Ş'apoĭ tocmaĭ în astă regiune nicĭ că a fost vre-odată nu numaĭ o dominaţiune, dar nicĭ măcar o invasiune gotică, despre care să ne fi rĕmas o silabă în făntânele anticităţiĭ.

Intr'un alt pasagiŭ (ib. V), Iornande trage hotarele teritoriuluĭ gepidic cu totul alt-fel, şi anume: «Prin ţéra Gepiḍilor curg rîurĭ «marĭ şi renumite, căcĭ despre nord şi apus o scaldă Tisianus, «despre sud marea Dunăre, despre rĕsărit o curmă fluviul Tavsis, «ale căruĭ unde iuţĭ şi spumânde se reped furióse în Dunăre».

Tisianus fiind Tisa; Tavsis, pe Tabla Peutingeriană Tivisco, în Priscus *Τιφήσας*, în Ptolemeŭ *Τίβισκος*, neputĕnd a fi alt ce-va decât Timişul; Gepidia este dară pămîntul dintre Tisa şi Timiş.

Cum óre să împăcăm pe Iornande cu Iornande?

Procopiŭ, Agathias şi Menandru ne spun într'un glas că Gepiḍiĭ stăpânîaŭ oraşul Sirmiŭ cu regiunea învecinată, şi nu că o spun printr'o nudă afirmaţiune de felul aceleia a luĭ Iornande, dar înregistrézá un şir de evenimente petrecute între Gepiḍĭ şi Longo-

barḍĭ, între Gepiḍĭ şi Grecĭ, între Gepiḍĭ şi Francĭ etc., tóte în actuala Serbiă.

Un alt scriitor sincronic, Ennodiŭ, confirmă şi el mărturia celor treĭ Bizantinĭ, punênd în Gepidia apa «Ulca», pe care o recunoscuse dejà Katancsich (Tab. Peuting. I, 301) şi'mĭ pare bine că şi Rösler (Rom. Stud. 74) o recunósce a fi actuala Vukă, un rîŭ iarăşĭ din regiunea Sirmiuluĭ (cfr. Fertig, Ennodius und seine Zeit, Passau, 1855).

Cum să explicăm óre cele două aserţiunĭ contradictóre ale luĭ Iornande faţă cu necontroversabila unanimitate a luĭ Procopiŭ, Agathias, Menandru şi Ennodiŭ?

Iornande scriea departe în Italia, copiând pe Cassiodor saŭ compilând de prin Ablavius şi alţĭ scriitorĭ perduţĭ, fără să observe vre-o-dată că fântânele sale nu sunt tóte din aceĭaşĭ epocă. Extrema negligenţă a luĭ Iornande este ceea-ce l'a deochiat de demult în ochiĭ criticilor (Wattenbach, Deutchlands Geschichtsquellen, 47 - 52).

Totul se limpeḍesce, dacă vom restabilì următórea ordine cronologică în migraţiunile Gepiḍilor:

Primul stabiliment, lîngă Visla;

Al doilea, în Galiţia;

Al treilea, lîngă Criş şi Mureş;

Ultimul, între Tisa şi Timiş, iar peste Dunăre lîngă Sirmiŭ.

Cum dară Iornande, deşì descrie pe larg el însuşĭ hotarele gepidice în primele patru migraţiunĭ, totuşĭ nu se satură de a celebrà dominaţiunea Goţilor şi Gepiḍilor peste «*totius* Daciae fines»?

Acì iarăşĭ el nu comite alt pĕcat decât pe acela de a nu fi înţeles fântânele de carĭ se servise.

Şi iată cum:

Bizantinul Procopiŭ este autoritatea autorităţilor în ceea ce privesce ambiĭ ţermĭ aĭ Dunăriĭ. Ca secretar al luĭ Belisariŭ, el luase parte la tóte strălucitele expediţiunĭ ale mareluĭ căpitan şi cunoscea de aprópe tot felul de némurĭ germanice: Goţĭ, Gepiḍĭ, Vandalĭ, Longobarḍĭ etc. (cf. Dahn, Prokopius v. Caesarea, Berlin, 1865).

Negreşit că nimenea pe acest tărîm nu ne va puté conduce maĭ cu certitudine.

Eĭ bine, Procopiŭ ḑice într'un loc:

«Gepiḑiĭ, carĭ stăpâniaŭ *urbea Sirmiŭ* şi *tótă Dacia*, după ce «împĕratul Iustinian smulsese acea regiune de sub dominaţiunea «Goţilor...»

Cu câte-va rîndurĭ maĭ jos:

«Impĕratul a dat Erulilor alte câte-va locurĭ din *Dacia în jurul* «*Singidunuluĭ*, unde eĭ locuesc şi astăḑĭ» (De bello Goth., III, 33: «*Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἁπάσας καταλαβόντες ἔσχον. Ἐπεὶ δὲ τάχιστα βασιλεὺς αὐτὸς Ἰουστινιανὸς ἀφείλετο Γότθους* etc. *καὶ ἄλλα μέντοι Δακίας χωρία δόντος βασιλέως Ἔρουλοι ἔσχον ἀμφὶ πόλιν Σιγγηδόνα*»).

Intr'un alt pasagiŭ:

«Maĭ înainte, pe când *Dacia erà tributară Goţilor*, Gepiḑiĭ nu «se mişcaŭ din fóstele lor locuinţe de *dincolo de Istru*, căcĭ atâta «se temeaŭ de Goţĭ, încât nu cutezaŭ a trece fluviul» (ibid. III, 34).

Pentru scriitorul bizantin «dincolo de Istru» este naturalmente ţermul nordic. Prin urmare, pe ţermul *sudic* al Dunăriĭ se aflaŭ Goţiĭ, cărora le erà tributară Dacia de *acolo* şi de gróza cărora tremuraŭ Gepiḑiĭ, aşeḑaţĭ atuncĭ lângă Tisa.

Apoĭ iarăşĭ:

«In *Dacia* şi în Pannonia sunt oraşele Singidun şi Sirmiŭ pe «malul Istruluĭ» (ibid. I, 15).

Maĭ încă:

«Hotarele *Dacieĭ*, unde se află urbea Sirmiŭ...» (Procop. Hist. arcana, p. 18).

În fine:

«Gepiḑiĭ stăpânesc Singidunul şi Sirmiul cu *regiunea învecinată*...» (Proc., De bello Vand. I, 2).

Dacă aceste şése citaţiunĭ nu sunt de ajuns, Procopiŭ ne-ar maĭ procurà altele vr'o douĕ-treĭ nu maĭ puţin decisive.

Sirmiul, adică Mitrovitz de astăḑĭ; Singidunul saŭ actualul Biel-

grad; maĭ pe scurt Serbia, nicĭ de cum România danubiană, iată dară *tótă Dacia* pe care o ocupaseră dintâiŭ Goţiĭ după trecerea lor peste Dunăre, precum ne-o spune şi însuşĭ Iornande (LV), iar retrăgêndu-se aceştĭia, aŭ cuprins'o Gepiḑiĭ, pogorîţĭ acolo din laturea vest-carpatină, unde locuiseră maĭ înainte.

Confusiunea nominală între Dacia cis-danubiană pe de o parte, şi pe de alta între cele două Dacie trans-danubiane, ale căror hotare aŭ fost tot-d'a-una fórte reŭ definite, dar pe unde în realitate aŭ stapânit cât-va timp némul goto-gepidic în urma invasiuniĭ Hunnilor, acéstă confusiune nominală a făcut pe compilatorĭ de felul luĭ Iornande a plăsmuì o fantastică dominaţiune a Goţilor şi Gepiḑilor peste tótă Dacia *d'a-stânga Dunăriĭ*.

Un alt vechiŭ scriitor tot atât de puţin scrupulos, «necriticul şi istoricesce nepĕsătorul Eutropiŭ» după cum îl calificà Eichhorn (Gesch. d. Litteratur, Gott. 1805 p. 387), bagă şi el în Dacia Traiană nu numaĭ pe Tervingĭ şi Taifalĭ, dar încă şi pe Victofalĭ, pe carĭ adevĕratele fântâne nu'ĭ arată nicăirĭ decât spre apus de Timiş (Amm. Marcell. XVII, 12; Capitolin. M. Anton. XVI) şi despre carĭ nu ni se va cità un singur fapt pe teritoriul danubian al Românieĭ.

Istoriciĭ modernĭ, fără a-şĭ da ostenéla de a scăpĕrà lumină din confruntarea isvórelor, s'aŭ mulţumit a tot repeţì fabula, până ce, sub eleganta pénă a luĭ Rösler (Rom. Stud. 62), ea a luat nisce proporţiunĭ iperbolice până şi în cronologiă.

Din istoria Gepiḑilor ne preocupă de astă dată următórele două puncturĭ:

1. Eĭ vorbiaŭ un dialect gotic, fiind «ex Gothorum prosapia» după Iornande, *γοτθικὰ ἔθνη* după Procopiŭ, *Γότθοι* după Priscus;

2. Eĭ aŭ locuit fórte îndelungat într'o parte a Bănatuluĭ, fiind ast-fel vecinĭ cu Româniĭ de acolo, cu *Auşoniĭ* ceĭ de lîngă lacul Alibunar.

Pe la anul 600 un general bizantin maĭ dă încă lîngă Tisa peste urme de Gepiḑĭ, carĭ însă nu maĭ sunt atuncĭ o naţionalitate com-

pactă, ci nisce şubrede rĕmăşite (Theophylact ap. Stritter, Gepaed. p. 387).

E remarcabil—în parentesă—că precum Goţiĭ propriŭ ḑişĭ ne-aŭ lăsat un preţios monument archeologic cu o inscripţiune runică în tesaurul de aur cel descoperit la Petrósa în regiunea Buzĕuluĭ, tot aşa în Bănat, însă numaĭ acolo, a rĕmas dela Gepiḑĭ iarăşĭ un preţios monument archeologic scris cu rune, anume tesaurul de aur desmormîntat pe la finea secoluluĭ trecut în comitatul de Torontal, despre care Dietrich (Runeninschriften des banater Fundes, în Pfeiffer, Germania, 1865, IX, 177—209) conchide că aparţine unuĭ popor gotic, dar diferit de Goţiĭ propriŭ ḑişĭ: «Fest steht aus der Sprache der Inschriften ein zum Kreis der Gothen gehöriger Stamm, und aus den Runen, dass es nicht genau derselbe war, dem wir den Ring von Bukarest, ursprünglich von Pietrossa, verdanken».

Orĭ-cum ar fi, Gepiḑiĭ aŭ locuit într'o parte a Bănatuluĭ cel puţin până în secolul VII.

In acest mod, prin durata secolară a unuĭ contact fie cât de indirect, Auşoniĭ luĭ Priscus aŭ fost puşĭ în stare şi — am puté chiar ḑice—aŭ trebuit să împrumute dela Gepiḑĭ óre-carĭ *gotisme*. Cu alte cuvinte, urmele gotice, dacă există unde-va la Românĭ, apoĭ numaĭ dóră în Bănat.

Acolo, în adevĕr, ne întimpină un gotism, singurul de astă-dată, dar necontestabil.

Rĕposatul filolog banăţén Simeon Mangiucă, într'un studiŭ fórte interesant ca adunare de material pentru botanica poporană română (Familia din Pesta, 1874, No. 43—49; cf. Col. l. Tr. 1876 p. 360), ḑice între altele:

«Frumóse credinţe are poporul nostru şi despre locuinţa ḑînelor «din Ţéra-Românéscă, la locul cu apele albe, unde se scaldă ḑînele «şi unde cresce şi flórea cea misteriósă, a căriĭ trupină este în«vĕlită în pânḑă de pétră, şi care om póte căpĕtà acea flóre, acela «este norocos, căcĭ dînsa 'l conduce cu o atragere magică către «locurile unde se află tesauriĭ îngropaţĭ, şi acolo, punĕnd flórea

«pe pămînt, pe loc es tesaurii pe fața pămîntuluĭ. Sufletul uneĭ «muierĭ care a vătĕmat ḑinele, purtat fiind de ḑîne spre chinuire «şi rĕsplătire, ajungênd cu ḑinele până la locul cu apele albe şi «vĕḑênd acolo planta, cunoscênd'o a întins mâna să o rumpă din «pămînt, dar observând'o o ḑînă, i-a dat cu sbicĭul peste mână de i-a «căḑut flórea din mână. Dela locul cu apele albe din Ţéra-Românéscă, «plécă ḑînele în călĕtoriele lor, trec peste munţiĭ Orşoveĭ, peste stânca «cea mare dela Berzasca, trag la cârşiele Sascheĭ şi a Cicloveĭ, de «acì fac excursiunĭ prin Bănat, apoĭ peste muntele Semenic de lângă «Caransebeş, şi se întórnă înapoĭ în Ţéra-Românéscă. In călĕto-«riele lor, ḑînele bucuros petrec pe poienele munţilor de iederă, «de foiofiŭ, de semenic şi de priboiŭ (geranium macrorhizum, «grosswürzeliger Storchschnabel), unde ţin ele petrecerile, ospĕ-«tările şi jocurile lor, purtând cu sine cete de suflete pĕcătóse «spre pedepsire. Intre ḑine este una cu numele *Filma*, maĭ mică, «dar maĭ rea, care maĭ tare chinuiă sufletul celor morboşĭ (căcĭ «sufletele le pórtă ele cu sine, iar trupul stă ca şi amorţit a-casă «în pat), şi cele-lalte ḑîne nu strică voia eĭ. Despre acéstă ḑînă «ceĭ morboşĭ, venindu-şĭ când şi când ce-va în fire, se ḑice că «murmură din buze: *Filmo!* dar nu mĕ chinui aşa tare, ci értă-mĕ!»

Mangĭucă maĭ adaugă:

«Tóte aceste despre ḑîne le-am auḑit şi scris dela muierile sciu-«tóre din Sicheviţa, maĭ vîrtos însă dela Ana Jurescu de acolo».

Acéstă naraţiune este pentru noĭ cu atât maĭ preţiósă, cu cât se póte garanta perfecta eĭ autenticitate. Mangiucă nu întrevedea de loc marea importanţă istorică şi linguistică a celor povestite d-sale de către baba Ana dela Sicheviţa. Entusiast pentru elementele latine ale naţionalităţiĭ române, inamic a tot ce nu e *pur roman*, fórte reŭ dispus maĭ cu deosebire pentru orĭ-ce lucru nemţesc, filologul bănăţén şĭ-ar fi impus, de sigur, patriotica datoriă de a nu lăudă «frumósele credinţe ale poporuluĭ nostru despre locuinţa ḑînelor», dacă ar fi bănuit câtuşĭ de puţin că ele sunt tocmaĭ... *gotice*!

Patologicesce vorbind, ḑîna Filma, aşa după cum o vedem în scenarul din legenda luĭ Mangĭucă, unde bolnavul o invócă «din când în când venindu-şĭ în fire», nu e alt ce-va decât febra, al căriĭ epifenomen ordinar este delirul, *τὸ παραφρονεῖν* al luĭ Ippocrat. Acéstă explicaţiune medicală concórdă, precum ne vom încredinţa îndată, cu înţelesul etimologic al cuvîntuluĭ.

Tremurul este punctul comun, unde febra se cĭocnesce şi se confundă cu diversele fase ale spaĭmeĭ, astfel că, luându-se una drept alta, în maĭ multe limbĭ însuşĭ numele *febreĭ* derivă din noţiunea *spaĭmeĭ.*

La Francesĭ «frayeur» şi «effroi», doue nuanţe de spaĭmă, provin din latinul «frigor», de unde la noĭ frigurĭ «febră».

La Serbĭ febra se chiamă **грозница**, dela **гроза** «terore», ultimul grad de spaĭmă.

Cuvîntul nostru frică, la Albanesĭ frikă, este acelaşĭ cu grecul *φρίκη* «tremur», de unde *φρικώδης πυρετὸς* «febră».

Latinul febris «frigurĭ» se află în legătură cu grecul *φέβομαι* (mĕ tem) şi cu germanul «bebe» (tremur).

In monumentele paleo-slavice, febra se numesce **трасавица**, **трасъкъ**, **трасьца**, bulgăresce «tresopatkă» saŭ «treskă», din aceiaşĭ radicală ario-europeă cu sensul de tremurare, din care Persiĭ aŭ făcut «tars» (spaĭmă), la Osetinĭ «tharsin» (temere), în limba zendică «tarsti» (spaĭmă) etc.

Boemesce «třas» însemnéză spaĭmă, ĭar «třasawka» febră.

In limba persiană spaĭma se ḑice «bîm», bóla în genere «bîmarî», un fel de febră în specie «bîmarî siah», literalmente spaĭmă négră (Vullers, Lex. Persic. I, 304).

Maĭ pe scurt, ḑîna Filma, care represintă «febra» sub raportul medical, prin însăşĭ acésta ar puté să fie «spaĭmă» în privinţa linguistică; adecă, în vre-o limbă óre-care — vom cerceta maĭ jos în care anume — cuvîntul *filma,* maĭ 'nainte de a trece la «febră», putea să fi avut semnificaţiunea generală de «spaĭmă».

Omul primitiv, înzestrat cu «corpolentissima fantasia» după expresiunea luĭ Vico, dă obiectivitate tuturor impresiunilor sale, fie

interne saŭ externe. Un pasagiŭ din cartea luĭ Iob (IV, 13—17) ḑice: «In gândurile visurilor de nópte, când somnul cade peste «ómenĭ, témă și cutremur m'aŭ întimpinat și făcură să se cutre«mure tóte ósele mele, și un duh trecu pe dinaintea mea, și pĕrul «mi se sburli pe cap; el stătù, dar nu cunoscuĭ fața sa; un chip «erà înaintea ochilor meĭ...» In acest pasagiŭ, ca și în legenda bănățénă a luĭ Mangiucă, un bolnav, delirând în frigurĭ, vede «un chip înaintea ochilor seĭ», un chip atât de teribil încât «i se sburlesce pĕrul pe cap», și care totușĭ nu e în realitate decât «spaĭma-febră» personificată.

Asemenĭ fenomene, fie «spăĭmă», fie «febră», fie ambele întrunite, ne apar adesea în mitologia diferitelor popóre, când ca ḑeĭ, când ca ḑîne, căcĭ sexul depinde de genul gramatical al cuvîntuluĭ.

La vechiĭ Romanĭ spaĭma erà represintată prin ḑeiĭ Pallor și Pavor.

La Elenĭ — prin ḑeul *Φόβος*, din aceiașĭ radicală *φεβ* (temere), din care am vĕḑut maĭ sus că derivă latinul «febris».

La Slaviĭ din Carniolia, ḑînele corespunḑĕtóre Furielor din mitologia clasică se chiamă **дражєна** și **страшница** (Venelin, Болгаре, Moscva 1829 t. I, p. 145); cel de'ntâiŭ cuvînt dela **држжꙋ** (tremur), cel-lalt dela **страхъ** (frică).

Ḑeul de destrucțiune din mitologia indiană, teribilul Çiva, acela din sudórea căruĭa — după Mahâbhârata — s'a născut febra (Muir, Sanscrit texts t. IV, p. 314), se chĭamă Bhîma, adecă «spaĭmă». Acelașĭ nume îl pórtă de asemenea în monumente sanscrite maĭ multe alte ḑeitățĭ reutăciόse secundare, iar sub forma-ĭ cea femeiéscă Bhîmâ el se aplică la ḑeița morțiĭ Durgâ și la o nimfă din cele ḑise «apsarasas», a cărora principală misiune este de a perde pe muritorĭ saŭ de a-ĭ înnebuni (Roth-Böhtlingk, Sanskrit-Wtb. t. V, p. 294; Gubernatis, Mitol. Vedica 1874 p. 193).

Pentru spaima luată în sens exclusiv de febră, selbateciĭ Mantra, carĭ locuesc în Indo-china pe peninsula malaică, aŭ un ḑeŭ special numit Hantubara-sisip (Ujfalvy, Revue de philol. t. II p. 139).

La Perşĭ, febra este «o ḑînă roşiă cu pĕr de flacărĭ» (Tylor, Anfänge d. Cultur t. I p. 292).

In literatura sanscrită, febra e «regele bólelor» (Roth-Böhtlingk, III, 168); rege, nu regină, căcĭ sanscritul jvara (febră) e masculin.

Romaniĭ, la carĭ febra era femeiă, avea pe ḑîna Febris. O inscripţiune găsită în valea Haţeguluĭ în secolul XVI (Ackner-Müller, Inschr. in Dacien p. 19) sună:

FEBRI. DIVAE. FEBRI
SANCTAE. FEBRI. MAGNAE.
CAMILLA. AMATA. PRO.
FILIO. MALE. AFFECTO
P.

La Elenĭ divinitatea febreĭ era *Ἠπίαλος* saŭ *Ἐφιάλτης*, aceiaşĭ—póte—pe care Omer (Odyss. V, 396) o numesce «demon de spaĭmă», descriind cumplitele durerĭ ale unuĭ bolnav.

In descântecele rusescĭ, febra este personificată prin doĕ-spre-ḑece ḑîne «nepeptenate» şi «neîncinse» (Sacharov, Сказанія русскаго народа t. I, part. 2 p. 24).

«...Druh — ḑice Pictet (Origines indoeurop., ed. 1863 t. II p. «635—6) — s'aplique dans le Rigvêda à une espèce de démon «mâle ou femelle, et signifie malfaisant, nuisible, de la racine druh, «nocere velle, odisse. De là aussi drôha, drôgha, malice, offense, «haine, drôgdhar, ennemi, offenseur, druhvan, drôhin, qui cherche «à nuire, malin, etc. Cette personnification du mal reparaît chez les «Iraniens dans la Druj (au nomin. Drukhs) du Vendidad (Farg. «VIII, passim), le démon femelle qui se jette sur les cadavres et «qu'il faut chasser par divers procédés. Les inscriptions de Persé«polis offrent Druga comme le nom d'un esprit malin..... Un cor«relatif du démon indien Druh est le lithuanien drugis, fièvre et «surtout frisson fébrile. La fièvre, en effet, était considérée comme «produite par un mauvais esprit, et personnifiée comme tel».

La Boemĭ, după cum am vĕḑut maĭ sus, třasawka este «febră»,

iar třas «spaĭmă»; dar acelașĭ Třas ne apare în anticele poesiĭ boeme dela Kraledvor ca «ḑeŭ al spaimeĭ»:

«...ze stienov lesniech virazi Třas...»

Nu vom căutà de a maĭ ĭmmulțì analogiele.

Ele sunt de ajuns pentru a ne convinge că Filma, prin care se idealiséză febra la Româniĭ din Bănat, póte să aibă sensul etimologic de «spaimă».

Dacă însă Filma însemnéză în adevĕr spaimă, acésta cată să fie anume în vre-una din acele limbĭ, cu carĭ naționalitatea română va fi avut óre-când vre-un punct de atingere, iar maĭ în specie Româniĭ din Bănat.

Pentru a nu ne abate dela cererile metodeĭ linguistice, să stabilim maĭ întâiŭ condițiunile fonetice ale cuvîntuluĭ *filma*.

În limba română silaba **fi** este tot-d'a-una originală, adecă nu provine nicĭ-o-dată din **fa-**, **fe-**, **fu-**, saŭ din vre-o altă combinațiune silabică. Ca exemple avem: fiŭ (fio), fiĭu (filius), fiĭastru (filiaster), ficat (ficatum), fig (figo), fir (filum), fildeș (turc. fildiș), fistic (turc. fistiq), fitil (turc. fitil), fișec (turc. fișek), filă (*φύλλα*) etc. Din maghiarul «kép» Româniĭ aŭ făcut «chip», dar pe maghiarul «fél» nu l'aŭ schimbat în «fil», ci l'aŭ lăsat «fel».

Incă odată dară, orĭ unde se află la noĭ silaba **fi-**, aceeașĭ silabă **fi-**, iar nu alta orĭ-și-care, trebue să fi fost în limba de unde s'a luat cuvîntul.

Prototipul cel immediat al Filmeĭ române nu póte fi falma, felma, fulma, flama etc., ci neapĕrat filma.

Constatarea acestuĭ punct fonetic ne înlesnesce calea, înlăturând orĭ-ce etimologiă nemetodică.

Să ne întrebăm dară: de unde óre să fi luat Bănățeniĭ pe ḑîna Filma?

Citind legenda, pe care ne-o dă Mangiucă, ne-a isbit din capul loculuĭ caracterul vechiŭ germanic al totalitățiĭ:

1. Ḑînele călĕtoresc prin țĕră;

2. Ele pórtă sufletele ómenilor morţĭ;
3. Filma e cea maĭ mică din ḑîne;
4. Ea este tot-o-dată cea maĭ rea;
5. Cele-lalte ḑîne se tem de dînsa.

In mitologia scandinavă asemenĭ ḑîne se numiaŭ Norne.

In saga Nornagestr, scrisă după celebrul scandinavist Rafn în secoliĭ XI saŭ XII (Antiquités russes, t. I, p. 211), treĭ Norne, călĕtorind prin ţéră (thar fôru thâ um landit völvur), nemeresc la un copil în légĕn; pe când cele două maĭ marĭ îl bine-cuvintéză cu dărniciă, se scólă cea maĭ mică (hinyngsta nornin) şi'l blastemă (Dietrich, Altnord. Lesebuch p. 320).

Iacob Grimm (Deutsche Myth. 1854, p. 381) reproduce următórea naraţiune, nu maĭ puţin caracteristică, dintr'un poet german de pe la 1200:

«Treĭ surorĭ ḑîne călĕtoriaŭ prin ţéră (ziehen durchs Land) pen-«tru a căută de nevoile ómenilor. Cele dintâiŭ două, pré-bune şi «nesocotite, voiaŭ cu grabă să sbóre în ajutorul altora. Cea de a «treia însă, la care ele se supuneaŭ (als höhere Macht verehren), «numind'o dómnă a lor, nu-ĭ lăsà să facă binele (werden aber von «der dritten zurückgehalten)...»

În «Istoria Danică» a luĭ Saxo Grammaticus, iarăşĭ un scriitor scandinav din secolul XII, se descriŭ de asemenea treĭ ḑîne, dela carĭ depind sorţile omenescĭ şi dintre carĭ cele dintâiŭ două sunt bune, iar cea maĭ mică rea: «tertia vero protervioris ingenii invidentiorisque studii femina», — pasagiŭ asupra căruia Grimm (op. cit. p. 387) observă: «die dritte Nymphe ist wiederum die bösgesinnte, das Geschenk der beiden ersten verringernde»

În fine, în vechea mitologiă nordică ḑînele Norne se apar şi ca Valkirie, adecă alegĕtóre, avênd misiunea de a luà şi a purtà sufletele celor morţĭ.

Maĭ repetăm dară, nemic nu póte fi maĭ vechiŭ germanic ca cele cincĭ trăsurĭ din legenda luĭ Mangĭucă:

1. Ḑînele călĕtoresc prin ţéră;
2. Ele pórtă sufletele ómenilor morţĭ;

3. Filma e cea maĭ mică dintre ḑîne;
4. Ea este tot-o-dată cea maĭ rea;
5. Cele-lalte ḑîne se tem de dînsa....

Un asemenea complex de elemente constitutive nu ne întimpină nicăirĭ aiurĭ, nicĭ chiar în miturile slavice, atât de înrudite de almintrelea cu cele germanice (cfr. Potebnia, О долѣ, în Древности, Moscva 1865, p. 153—96).

Este remarcabil că la Slavĭ, atuncĭ când ḑînele lor se apropiă în unele puncturĭ de Norne, totuşĭ vedem că şi acolo tocmaĭ cele maĭ marĭ sunt maĭ grabnice a face reŭ, iar cea maĭ mică le maĭ reţine, adecă un fenomen diametralmente opus aceluia din mitologia scandinavă (Potebnia, op. cit. 192; Grohman, Sagen aus Böhmen 1863 p. 4; Miladinovtzi, op. cit. p. 16—19).

O excepţiune pînă la un punct formézǎ Croaţiĭ.

La dînşiĭ aşa numitele ḑîne Rodieniţe saŭ Sudieniţe se asémĕnă ére-cum cu Nornele scandinave. Profesorul Valjavec a scris în astă privinţă o monografiă întrégă, fórte interesantă, în care constată că şi la Croaţĭ cea maĭ mică din ḑîne este generalmente maĭ rea (ap. Jagić, Književnik 1865 t. II p. 53). Dar acéstă apropiare e numaĭ parţială, nu totală ca asemĕnarea ce se observă între ḑînele germane dela nord şi între cele bănăţene ale luĭ Mangiucă. Croaţiĭ nu confundă nicĭ-o-dată pe Norna, adecă ḑîna prevestitóre a sorţilor, cu Valkyria, care pórtă sufletele ómenilor morţĭ. Apoĭ ḑînele lor nu călĕtoresc într'un mod sistematic. In fine, însuşĭ Valjavec convine că, ceĭ-lalţĭ Slavĭ ne avênd nimic analog, s'ar puté bănuì că Croaţiĭ vor fi împrumutat concepţiunea lor despre ḑîne anume dela Germanĭ. Să nu uităm vechea observaţiune a luĭ Şafarik (Slow. starožitnosti p. 548) că dintre toţĭ Slaviĭ cele maĭ multe gotisme se află la Serbĭ.

Grimm (D. Myth. p. 407) avusese dară şi nu încetézǎ de a avé dreptate când a ḑis: «noţiunea ḑînelor ursitóre nu s'a desvoltat la Slavĭ».

Acì este locul de a se încrucì orĭ-cine dinaintea lipseĭ de metodă a reposatuluĭ Cihac. Deşi ḑîna Filma nu are absolut nimic

slavic şi deşi nicĭ o-dată slavicul vi nu trece la Românĭ în fi, totuşĭ Cihac nu s'a sfiit a afirmà (Dict. II p. XVI) că Filma nu e alt ce-va decât *Vilama*, dativul plural din serbul *Vila* «dînă»: «Le serbe moliti se Vilama est le datif pluriel que les Roumains du Banat ont changé en Filma». Cu o asemenea nouă teoriă linguistică despre trecerea tuturor labialelor una într'alta, şi maĭ ales despre paternitatea dativuluĭ plural, Cihac ar fi putut să susţină că «episcop» se trage d'a-binele din «vobiscum»!

Nicĭ ceĭ-lalţĭ vecinĭ aĭ Românilor — despre dînele Ungurilor, bună-óră, se póte vedé monografia luĭ Ipolyi (Magyar myth. 1854 cap. IV) — nimenĭ afară de vechiĭ Germanĭ, nu ne înfăţişéză întrunite cele cincĭ puncturĭ esenţiale din naraţiunea luĭ Mangiucă:

1. Dînele călĕtoresc prin ţéră;
2. Ele pórtă sufletele ómenilor morţĭ;
3. Filma e cea maĭ mică din dîne;
4. Ea este tot-odată cea maĭ rea;
5. Cele-lalte dîne se tem de dînsa...

După ce am constatat tiparul vechiŭ germanic al întregeĭ legende despre dîna Filma, acum soluţiunea ni se presintă dela sine.

În limba gotică, pe care o vorbiaŭ nu numaĭ Goţiĭ propriŭ dişĭ, dar şi Gepidiĭ ceĭ de lângă Tisa, *filma* încemnéză «spaimă».

Textul luĭ Ulfila ne dă acest cuvînt de patru orĭ, de două ca nume şi de două ca verb, în câte-patru casurile cu preposiţiunea us (din), care însă este aci cu totul indiferinte, ca şi 'n goticul «usagiths» (spăimîntat) din «agis» (spaimă), saŭ ca şi preposiţiunea analógă ex în al nostru s-paimă din «expavimen».

Ca nume, goticul *film-*, de genul feminin, se traduce tot-d'a-una prin «spaimă».

Iată texturile:

I. Marc XVI, 8:

Ulfila: dizuh thun sat ijos reiro jah us-*filmei*...

Vulgata: invasit autem eas tremor et *pavor*...

Românesce: eraŭ cuprinse de cutremur şi de spaimă...

II. Luca V, 26:
Ulfila: jah us-*filmei* dissat allans...
Vulgata: et *stupor* prehendit omnes...
Românesce: și *spaima* a cuprins pe toțĭ...

Ca verb, goticul *film-* se traduce prin «uimire», adecă situațiunea în care omul îșĭ perde cumpĕtul:

III. Marc I, 22:
Ulfila: jah us-*filmans* vaurthun...
Vulgata: et *attoniti* fuerunt...
Românesce: și s'aŭ *uimit*...

IV. Luca XI, 43:
Ulfila: us-*filmans* than vaurthun allai...
Vulgata: *attoniti* autem facti sunt omnes...
Românesce: și se *uĭmiaŭ* toțĭ..

Löbe, Gaugengigl, Diefenbach și alțiĭ confundă pe goticul ulfilian «film-» (spaimă) cu germanul — nu goticul — «film» (pele), explicând spaima prin rădicarea peleĭ saŭ prin eșire din pele. Precum românul «speriare» (=ital. spaurare) nu se înurdesce câtușĭ de puțin cu românul «pĕr» (=pilus), deși «sper» și «pĕr» se asémĕna în aparință, tot așa germanul «film-» (pele) este absolutamente alt-ceva decât goticul «film-» (spaimă).

«Film-» (pele), după legea corespundințeĭ fonetice, nu diferă decât numaĭ dóră prin sufix de grecul πέλλα și de latinul «pellis», pretutindenĭ cu acelașĭ înțeles concret de «pele»; cât despre «film-» (spaimă), Fick este cel dintâiŭ care a isbutit să limpeḑéscă originea acesteĭ vorbe. Ca temă verbală, goticul «film-an» (uimire) corespunde vechiuluĭ scandinav «fâlm-a» (tremurare) și greculuĭ πελεμ-ίζω (sguduire); ca temă nominală, goticul «-film-ein-» (spaimă) ne conduce — póte — la grecul παλμός (bătaiă de inimă); ca punct de plecare comun pentru acéstă întrégă familiă de cuvinte, este radicala «pal», conservată în latinul «pel-lo» (împing) și în grecul πάλ-λω (scutur); în fine, ca sens fundamental, o mișcare violentă saŭ — maĭ bine — febrilă (Kuhn, Zeitschr. XIX, 262—3; Fick, Vergl. Wtb.[2] p. 373; idem, Ehemalige Einheit p 234, 339).

Se scie că tulpina germanică primordială se despărțià din capul locului în treï ramure: cea gotică, cea scandinavă și cea teutonică. Tóte popórele germanice, cu carĭ Româniĭ, direct saŭ indirect, mult saŭ puțin, aŭ avut a face încóce dela secolul VII până astă-ḑĭ, aparțin fără excepțiune ramureĭ teutonice. In acéstă ramură teutonică, care se desbină în sute de dialecte și sub-dialecte, cuvîntul *film-* (spaimă), fie ca verb, fie ca nume, nu se găsesce nicăirĭ. Chiar în ramura scandinavă, maĭ apropiată de cea gotică și dela care avem prețióse monumente literare începênd din secolul VIII, acéstă vorbă nu se află cu vocala i, ci numaĭ cu â în fâlma (tremurare, saŭ cel mult cu e, dacă vom admite ca făcênd parte din aceiașĭ familiă pe islandesul felmr «spaimă» (Höfer, Zeitschr. f. die Wiss. d. Spr., t. III p. 58). Prin urmare, Româniĭ Bănățenĭ aŭ putut împrumutà pe ḑîna Filma exclusivamente din limba gotică nu însă dela Goțiĭ propriŭ ḑișĭ, cu carĭ n'aŭ fost nicĭ odată în contact, ci dela aceĭ Gepiḑĭ de lângă Tisa, cu carĭ s'aŭ învecinat, la marginea occidentală a Bănatuluĭ, în curs maĭ bine de un secol.

Dejà la Gepiḑĭ, póte și la Goțiĭ propriŭ ḑișĭ, vorba *film-*, afară, de sensul seŭ ulfilian de «spaimă», cată să fi însemnat o ḑînă, o Nornă saŭ Valkyriă, căcĭ Româniĭ Bănățenĭ împrumutară dela dînșiĭ nu un cuvînt comun, ci anume personificațiunea cea mitică, ba încă în legătură cu o legendă întrégă de un caracter vechiŭ germanic fórte pronunțat: «ḑînele căletoresc, purtând sufletele óme«nilor morțĭ, iar cea maĭ rea din ele, deși e maĭ mică, totușĭ po«runcesce ḑînelor celor bune».

Negreșit însă că în fragmentul biblic al luĭ Ulfila, de vreme ce este biblic, nicĭ că se póte aștepta cine-va de a întâlni o accepțiune păgână a vorbeĭ *film-*. In acest mod, cercetarea nóstră umple o lacună în mitologia gotică.

Din cele două cuĭburĭ ale Românismuluĭ, unul la Olt și cel-lalt la Timiș, Oltenia a fost scutită aprópe cu desăvîrșire de invasiunĭ străine, și totușĭ nu se póte dice că ea șĭ-à păstrat naționalitatea maĭ bine decât Bănatul, unde Românul a fost necontenit în contact cu tot felul de némurĭ barbare. Ceĭ maĭ plugarĭ dintre toțĭ Româniĭ prin însășĭ natura unuĭ pămînt roditor peste mĕsură, Bănățeniĭ se împăcaŭ cu Hunniĭ, cu Gepidiĭ, cu Avariĭ, cu Slaviĭ, cu Unguriĭ, hrănindu-ĭ pe toțĭ rîndurĭ-rîndurĭ și lăsându-ĭ apoĭ pe toțĭ să plece înainte, pe când Românul rĕmânea pe loc, adevĕratul *ausoniu* al țĕriĭ dela Attila și până astădĭ. Ne'ntrerupta atingere cu străiniĭ l'a făcut pe de o parte maĭ gelos de propria sa naționalitate și maĭ conservator de frică de a n'o perde; dar tot-odată, pe de altă parte, memoria aceleĭ atingerĭ s'a petrificat pe nesimțite, ca nisce straturĭ suprapuse, în graiul și în legenda Românilor din Bănat, astfel că numaĭ la dînșiĭ noĭ maĭ găsim unele tradițiunĭ etnice medievale, pe carĭ în deșert le-am căutà în Oltenia, cu atât și maĭ puțin în Ardél.

Vom da un exemplu saŭ două.

Am vorbit maĭ sus despre Gepidĭ, carĭ nu eraŭ decât o ramură de Gotĭ. După aceștĭ Goțĭ, precum îĭ numesce Priscus, Bănatul a fost cotropit de Avarĭ, pe carĭ însă i-aŭ nimicit Franciĭ, anume Carloman prin fiĭul seŭ Pipin, gonindu-ĭ din regiunea Tiseĭ: «trans Tizam fluvium fugatis», după expresiunea contimporanuluĭ Eginhard (cf. Zeuss, Die Deutschen p. 738). Bănățeniĭ dară cunoscură acum două marĭ popóre germanice: pe Goțĭ și pe Francĭ. «In Bănat până «în diua de astădĭ—dice Simeon Mangiucă (Albina din Viena, 1866 «No. 88) — când vine vre-un Némț prin sate românescĭ, se iaŭ copiiĭ «după el și strigă drept semn de batjocură: Némț! Némț! *Goto-* «*Frénț!* și tot așa maĭ departe făcênd versurĭ de batjocură, parte «rușinóse, la fie-care sentință de două versurĭ în cadență repețesc: «Némț! Némț! *Goto-Frénț!*» Din generațiune în generațiune mumele romănce din Bănat aŭ făcut pe copiiĭ lor să urască pe vechiĭ asupritorĭ *Goțĭ* și *Francĭ*, carĭ vorbĭaŭ de o potrivă nemțesce și

ale cărora numĭ, întrunite în singurul *Gotofrénţ*, aŭ ajuns acolo până la noĭ ca un archaism supra-vieţuit în graiul cel copilăresc.

S'a repetat mereŭ că «Ler-Dómne», obicĭnuitul refren al colindelor române, este o reminiscenţă despre împĕratul Aurelian. Acéstă opiniune n'are nicĭ un temeiŭ, şi chiar nicĭ un sens. In cursul meŭ dela Facultatea de Litere din Bucurescĭ, eŭ am demonstrat dejà că acel «Ler-Dómne» nu este alt ceva decât «Lar-Dominus» al mitologieĭ romane. Aurelian, în orĭ-ce cas, nu putea să fi fost drag Românilor din Dacia, pe carĭ tocmaĭ dînsul i-a trădat, lăsându-ĭ fără administraţiune şi fără legiunĭ în prada barbarilor. O amintire despre Aurelian s'a păstrat totuşĭ, însă numaĭ la Bănăţenĭ; şi causa este că acest împĕrat, Dac de origine şi fórte celebru prin vitejiă, se născuse la Sirmium, actualul Mitrovitz, în faţa saŭ la cósta Bănatuluĭ. Legenda ceà bănăţénă despre Aurelian merită a fi atinsă acì măcar în trécĕt.

Fraţiĭ Schott, în colecţiunea lor cea germană de basmurĭ române din Bănat (Walachische Mährchen, Stuttg. 1845 p. 213, 357), aŭ publicat unul întitulat «Mandschiferu», care le-a fost comunicat din Oraviţa. Nesciind românesce, fraţiĭ Schott explicaŭ pe *Mângiferu* prin francesul «mange-fer», ceea ce ar fi la noĭ *Mâncă-feru*, nicĭ o dată însă «Mângiferu», care e pur şi simplu rostirea bănăţénă cea dialectală pentru numele compus *Mân'-de-feru*, franţuzesce «main-de-fer».

Să se observe că în Mân'-de-feru, «mân'» nu este o scurtare din forma obicĭnuită «mână», ci e forma românéscă cea veche organică «mânu», la plural articulat «mânule», care nu odată ne întimpină în tipăriturile din seculiĭ XVI şi XVII, bună-óră în următórele douĕ exemple după Cipariu (Principia p. 129):

1. Pentateucul Orăştian din 1581: «*mânule'i* era flocóse ca a lui Isav fratelui său *mânu*...»

2. Omiliarul moldovenesc din 1643: «şi ai în cap cunună şi în *mânu* stég....»

«Mân'-de-feru» este dar archaicul «Mânu-de-feru».

In basmul din Oravița, saŭ maĭ bine în legenda transformată în basm, Mân'-de-feru este un om din popor, care își începe cariera ca ostaș de rând, fórte sărac și fórte cheltuitor, plăcêndu'ĭ maĭ mult vinul decât femeile, dar de o forță fisică și de o vitejiă atât de prodigióse, încât îngrozesce pe toțĭ și la urma urmelor ajunge împĕrat. Este caracteristic maĭ cu samă, cum Mân'-de-feru tăià ómeniĭ cu sutele și cu miile, ca și când ar fi nesce musce.

N'are cine-va decât să alătureze legenda bănățenéscă cu biografia luĭ Aurelian cea scrisă de Flavius Vopiscus, unde ni se spune întocmaĭ așà despre sărăcia și cheltuelile acestuĭ împĕrat, eșit din poporul de jos: «humiliori loco natus», plăcêndu'ĭ maĭ mult vinul decât femeile: «vini et cibi paulo cupidior, libidinis rarae», ș'apoĭ de o forță fisică extra-ordinară: «nervis validissimis», și atât de vitéz, atât de tăietor de ómenĭ, încât într'o singură bătăliă a ucis cu mâna sa patru-ḑecĭ și opt dușmanĭ, iar în diferite bătăliĭ din acelașĭ resboiŭ peste nouĕ-sute cincĭ-ḑecĭ: «Aurelianum manu sua bello Sarmatico uno die quadraginta et octo interfecisse, plurimis autem et diversis diebus ultra nongentos quinquaginta».

De ce însă Bănățeniĭ îl numesc pe Aurelian *Mân'-de-feru?* îl numesc așà fiind-că tot așà îl numiaŭ chiar vechiĭ Romanĭ, tocmaĭ legionariĭ carĭ serviaŭ sub dînsul pe când el era încă numaĭ colonel, «tribunus militum», spre a'l deosebì prin acéstă poreclă de un alt colonel Aurelian, maĭ puțin bătăios decât dînsul. Ne-o spune fórte neted Flavius Vopiscus: «quum essent in exercitu duo Aureliani tribuni, hic, et alius qui cum Valeriano captus est, huic signum exercitus apposuerat *manus ad ferrum,* ut si forte quaereretur quis Aurelianus aliquid vel fecisset vel gessisset, suggereretur: Aurelianus *manu ad ferrum,* atque cognosceretur».

Intre latinul «Manu-ad-ferrum» și între românul «Mân'-de-feru» există aceiașĭ diferință prepozițională ca franțusesce între «main-de-fer» și «main- au-fer».

Mân' de-feru, «manu-ad-ferrum», iată dară singurul Aurelian cunoscut Românilor, și numaĭ celor dela Timiș, permițêndu-ne astfel

a înşira acum cronologicesce continuitatea cea teritoriată a elementuluĭ românesc din Bănat:

sub Traian;
sub Aurelian;
sub Hunnĭ;
sub Gepiḑĭ;
sub Francĭ...

TEATRUL LA ROMÂNĬ

de

DIMITRIE C. OLLANESCU

Membru al Academieĭ Române.

PARTEA I

DATINE, NĂRAVURĬ, JOCURĬ, PETRECERĬ, SPECTACOLE PUBLICE ŞI ALTELE

Şedinţele din 1 Novembre 1896 şi 17 Martie 1897.

BIBLIOGRAFIA PĂRŢIĬ I-a

Bahlman, Dr. P., Jesuiten Dramen des Niederreinischen Ordens provinz, 1 vol. 1896
Bandinus, Codex, ed. Academieĭ Române.
Bellanger, St., Kéroutza. 2, vol.
Bogdan, Ioan, Vlad Ţepeş, Studiŭ critic.
Burada, T. T., Almanach musical pe 1876 şi 1877.
Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, Parisis 1840—50.
Cantemir, D., Descriptio Moldaviae, ed. Academieĭ Române.
Carra, I. L., Histoire de la Moldavie et de la Valachie.
Erasme, Eloge de la Folie.
Gaster, M., Literatura populară română, 1 vol.
Gheorghaki II, Logofĕtul, Condica de obiceiurĭ vechĭ şi nouĭ a Domnilor.
Ghica, Ion, Scrisorĭ. ed. nouă, 1 vol.
Hasdeu, B. P., Cuvinte din bĕtrânĭ, 2 vol; Magnum Etimologicum, 2 vol; Istoria critică a Românilor. Ion Vodă cel cumplit, ed. II, 1 vol.; Archiva Istorică a Românieĭ.
Heliade-Rădulescu, I., Issachar, 1 vol.; Curierul de Ambe sexe; Literatură.
Kogălniceanu, M., Letopiseţele ţĕreĭ Moldoveĭ şi Valachieĭ, 3 vol.
Lang, Iulius. Leben und sitten der Römer in der Kaiser Zeit, 1805, 2 vol.
Magnin, Charles, Origines du théâtre contemporain, 1876, 1 vol.
Mangiuca, Simeon, Calendar pe 1882 şi 1883.

Marienescu, A. M., Poesie populară. Colinde culese şi cercetate, 1861, 1 vol.
Nork, Biblische Mythologie des neuen und alten Testament's, Stuttgart 1812.
Odobescu, Al., Dómna Kiajna, 1 vol.; Mihnea cel rĕŭ, 1 vol.; Lecţiunĭ de archeologie, 1 vol.; Psevdokineghetikos, 1 vol.
Papazoglu, Loc.-Col., Istoria Bucurescilor, 1 vol.
Philemon, Nicolae, Ciocoiĭ vechĭ şi nouĭ, 1 vol.
Preller, Römische Mythologie, Berlin, 1858.
Royer, Alphonse, Histoire universelle du théâtre, ed. 1878, 6 vol.
Sbiera, Dr. Ioan, Colinde, cântece de stea şi urărĭ la mulţĭ anĭ, 1888, 1 broşură.
Schmidt, Wilhelm, Das Jahr u. seine Tage; in Meinung u. Gebrauche der Rumänen Siebenbürgens, Hermanstadt 1866, 1 broş.
Schuller, Joh. Karl, Colinda, 1860, 1 broş.
Şeineanu, Lazăr, Basmele la Românĭ, 1895, 1 vol.
Sulzer, Dr. Iosef, Geschichte der Transalpinischen Daciens, Wien 1782, 2 vol.
Teodorescu, G. Dem., Datine, Credinţĭ, Moravurĭ ale poporuluĭ român, 1874, 1 vol.; Culegere de cântece populare, 1 vol.
Vaillant, I. A., Histoire des Principautés Danubiennes, 1 vol.
Wolf, Andr., Beschreibungen des Fürstenthum's Moldau, 1805, 2 vol.
Urechiă, V. A., Istoria Românilor.
Xenopol, A. D., Istoria Românilor, 6 vol.
Zanne, Iuliu A., Proverbele Românilor, 1896, 1 vol.

TRADIŢIUNĬ VERBALE: Principele Nicolae Suţu şi Nicolae Verulescu (Focşanĭ); Dimitrie Strat, Dimitrie Krakti şi Sdrobicĭ (Bacăŭ); Ion Ghica (Bucurescĭ); V. Alecsandri (Mircescĭ); Costache Negri (Tîrgu-Ocna); Emil Costinescu (Bucurescĭ) etc, etc.

Domnilor Colegĭ,

Idea de teatru, aşà cum o înţelegem astădĭ, nu a pătruns la noĭ decât în a doua decime a véculuĭ acestuia, adusă de străinĭ, nu pentru a ne însemnà vre-un pas întâietor în cultură, ci spre a le fi mijloc de câştig.

S'ar părĕ ciudat ca un popor cu minte istéţă, cu suflet duios şi cu fire vióe, ca Româniĭ, să fi întârdiat vreme atât de îndelungată a se dedà uneĭ îndeletnicirĭ, pentru care aveaŭ şi însuşirĭ firescĭ şi ispita străvechilor tradiţiunĭ.

Dar dacă deschidem cartea trecutuluĭ şi ne încredinţăm că: «frămîntările lăuntrice dĕrapănă vîrtutea, deşănţarea năravurilor e jignitóre propăşiriĭ, cârma treburilor e o primejdie în mânĭ prădalnice orĭ duşmane», vom înţelege cum, lipsiţĭ de viéţă intelectuală proprie, silnicițĭ în avînturile ca şi în consciinţa nóstră, am rătăcit, turmă de prigónă, în întuneric şi în pustiŭ, iar când ne-a ajuns lumina, ne-a găsit rĕmaşĭ îndĕrĕt pe calea cea de mult străbătută de némurile civilisate!

Şi a trebuit ca cocoşul vechilor Galĭ să ne dea ţipĕtul de alarmă, cu sânge din sângele nostru, să ni se plămădéscă dreptul la libertate şi, în faţa pepturilor gloriόse ale celor rĕsăriţĭ dintr'o tulpină cu noĭ, să se surpe zidurile şi să se sfărame hotarele protivnice înfrăţiriĭ tuturor.

Atuncĭ, s'aŭ rĕspândit, îmbelşugate în iubire de ómenĭ, în năzuinţe mărețe, în credinţe dătătóre de viéţă, ideile nouĕ, nouĕle deprinderĭ, carĭ aŭ covîrşit golurile trudniculuĭ nostru trecut, înfăptuind, ca prin minune, pentru un véc hărăzit celor maĭ uimitóre cucerirĭ, un popor tînĕr, îndrăsneţ, cu suflet plin de rîvnă, cu ochĭ lacomĭ de sóre, sub paşiĭ căruia munţiĭ aveaŭ să-şĭ întindă oblu grumajiĭ, ca să pótă ajunge tot maĭ departe şi tot maĭ sus!

Atuncĭ, puţin câte puţin, zarea nóstră se înseninéză.

Prin mijlocul codrilor, pe largul câmpiilor, se bat cărărĭ, căcĭ din patru laturĭ sosesc óspeţiĭ, călĕtoriĭ: uniĭ vrednicĭ de încredere, purtătorĭ de bune veştĭ, de învĕţăminte, de darurĭ frumóse ale gândiriĭ; alţiĭ cu limba prefăcuta şi dulce, agerĭ la chibzuială şi cu îndemnul viclén, carĭ, orĭ descalecă şi se aşéză statornic la noĭ, orĭ cătându-şĭ de cale, duc cu dînşiĭ încântarea celor vĕḑute împrejur şi mulţumirea de a fi fost primiţĭ cu inimă bună şi cu cuget curat.

Un schimb necontenit se săvîrşesce de atuncĭ între dînşiĭ şi noĭ: din tot ce avem maĭ bun şi maĭ de preţ luându-şĭ eĭ partea cea mare şi dându-ne, pe lângă unele de trebuinţă, multe nouĕ nepotrivite şi tot atâtea de prisos.

Şi aşà ne este plecarea firéscă de a fi pentru dînşiĭ, cu tot ce cuprinde şi peptul şi mintea maĭ fără de tăgadă ca apropiere, că limba şi portul şi traiul întocmaĭ luatu-le-am, mîndri, când trecem hotarul vre-odată la căminul lor să petrecem, că nu-ĭ osebire de eĭ întru tóte şi noĭ precum suntem.

Şi iată că eĭ ne-aŭ adus, între altele, teatrul, privelişte fără de sémĕn, în care cu glasurĭ meşteşugite auḑul se îmbată şi firea fiinţeĭ adînc e pătrunsă de o vrajă aevea.

In adevĕr, Ruşiĭ, carĭ ocupaŭ Moldova pe la începutul véculuĭ, chibzuise, printre mijlócele de înrîurire a societăţiĭ de atuncĭ — înflăcărată de dragostea limbeĭ şi spirituluĭ frances — «înfiinţarea în Iaşĭ a unuĭ teatru de comedie franţuséscă»; Nemţiĭ ne aduseră cele dintâĭ trupe de dramă, comedie şi operă, iar Eterişti înfiinţară teatre în amîndouĕ capitalele Principatelor, spre a înteţì focul sacru în inimile patrioţilor, cu carĭ speraŭ să cucerécă libertatea Helladeĭ.

Faimosul «ridendo castigat mores» a avut câte-odată maĭ multă trecere în lumea romană decât edictele şi rescriptele împĕraţilor şi pretorilor!

Dar în sfîrşit, dacă poporul român a primit idea şi chiar îndemnul teatruluĭ de la străinĭ, totuşĭ, bucăţică ruptă din cósta latină, el a fost tot-deauna iubitor de spectacole, fie pentru a-şĭ înălţà mintea şi inima, fie pentru a-şĭ petrece vremea în chip plăcut.

Credincios legiĭ şi datinelor strămoşescĭ, nu a lăsat nicĭ o împrejurare maĭ de însemnătate a vieţeĭ sale fără de a o simbolisà, fără de a-ĭ da o formă pipăită, ca să i se statornicéscă de-apururea în minte şi în năravurĭ.

Precum cântecele poporale sunt rĕsunetul bătăilor inimiĭ luĭ, aşà şi aceste îndeletnicirĭ arată felurimea credinţelor şi a însuşirilor pline

de eresurĭ, de iscodirĭ şi de năsdrăvăniĭ, moştenite de la némul din care e coborîtor, orĭ luate de la ceĭ cu carĭ s'a întîlnit pe calea vieţeĭ.

Un amestec de dragoste şi de îndoială, de duioşie şi de smerenie, de îmbărbătare şi de fatalitate i-aŭ plămădit ast-fel, din începĕtórele vremurĭ, temeiurile firiĭ, pe carĭ, în slavă ca şi în restrişte, le-a păstrat fără ştirbire până în ḑiua de astăḑĭ.

De aceea şi este el vitéz şi nepĕsător la primejdiĭ, voios şi melancolic în traiul luĭ, supus, deşì dîrz adesea, în faţa puteriĭ şi, maĭ mult cu gând bun decât cu mânĭ harnice, plecat către lucru.

Orĭ-cum ar fi însă, icóna i se desprinde frumósă şi vie din tóte apucăturile luĭ.

Cu darul minunat de a-şĭ însuşì şi de a preface ca al sĕŭ orĭ-ce intră în atingere cu dînsul, şi-a croit el, din cele ce a moştenit şi din câte a putut rupe de la alţiĭ, un vestmînt, care-l prinde bine şi căruia, cu tóte aceste, numaĭ mîndreţea portuluĭ şi farmecul fiinţeĭ luĭ îĭ dă preţ cu adevĕrat.

Aşà, pe urzéla iscodirilor păgânescĭ, trecênd el firul credinţeĭ creştine, alcătuì din protivnice întocmirĭ datine nouĕ, carì atât amintesc pe cele de odinióră pre cât la chip şi la glas pe un tată l'ar amintì copiiĭ.

Din pompe şi obiceiurĭ venite de pe hotarele depărtate de dînsul, sciŭ celor ce-ĭ înseninară sufletul orĭ îĭ măguliră ochiĭ să le deà adăpost şi căldură, în cât cu trecerea vremiĭ a tóte îndreptătóre să le socótă el singur că ale luĭ aŭ fost de când lumea.

Pe cele ce-ĭ rĕsvrătiaŭ simţirea şi-ĭ turburaŭ odihna le îngăduià silnic, până când orĭ se prăpăstuiaŭ uităriĭ orĭ, vitrege de vrerea şi de sângele luĭ, îşĭ luaŭ cu veneticiĭ, fluturatecĭ în préjmă-ĭ, cărarea cea cu sórele în spate.

Deprins cu nevoĭ de tot felul şi pururea blând, îndemnător de pace, Românul nu şi-a pus fiinţa maĭ presus de împrejurărĭ, ci găsindu-şĭ în pept isvor nesecat de răbdare şi putere de sine îndestulă să pue frîŭ orĭ-căruĭ avînt nebunesc, a aşteptat să-ĭ fie prilejul îndemână, să rupă prin vrednicia luĭ însuşĭ rîndurile glóteĭ şi din adîncul necunoscutuluĭ să iasă la faţă de lume.

Decĭ, numaĭ cine-ĭ cunósce de aprópe faptele şi i-a rĕsfirat firea şi năravurile póte da dréptă mărturie despre dînsul. Şi nu-ĭ mărturie maĭ hotărîtóre ca desluşirea acelor apucăturĭ şi îndeletnicirĭ, carĭ îĭ resfrâng ca într'o oglindă tot ce-ĭ încunjură, tot ce-ĭ încălḑesce, îĭ mişcă saŭ îĭ luminéză viéţa.

*

Teatrul, sub orĭ-ce formă s'ar înfăţişà el, de la străvechile miturĭ pline de închipuite minunăţiĭ până la drama crâncenă orĭ comedia sfărâmătóre de ilusiunĭ din ḑiua de aḑĭ, este un ochiŭ deschis asupra lumiĭ, care cuprinde, străbate şi pricepe tóte. In fundul luĭ tresar, ca viĭ şi adevĕrate icóne, patimele, durerile şi bucuriile omenescĭ.

Tot ce, dintr'un îndemn lăuntric, păşesce pragul sufletuluĭ nostru, să iasă în vilég purcede să-şĭ facă tovarăşĭ, să le desvĕlue taina ce pórtă, nerăbdătóre să fie svonită, care, dacă uitarea n'o învĕlue în negurĭ, nicĭ făţărită n'o mână minciuna înainte, trăesce singuratecă unde-va în vĕzduh, dar aşà stătătóre de sine, că rĕspunde orĭ-cuĭ o chémă pe nume; . . . şi trăesce dór numaĭ fiind-că, luându-şĭ avîntul, ne-a smuls o fărîmă din suflet. Şi aşà, trecênd din loc în loc, din ném în ném, veste orĭ poveste—svon pururea tînĕr — iea fiinţă taina sufletuluĭ, pe care miĭ şi miĭ de urmaşĭ o iubesc, o cinstesc, iubind şi cinstind într'însa chiar pe ceĭ ce i-aŭ dat viéţă.

Iată cum se făuresc legendele, cum dintr'un cuvînt se póte nasce o idee, dintr'un suspin un simţemînt, dintr'o mişcare o luptă.

Óre lumea nu e o ţesătură de puterĭ protivnice, carĭ nu aştéptă decât îndemnul geniuluĭ pentru a se îmbinà cu folos între dînsele?... Şi cum tóte, în desfăşurarea lor, legĭ ale firiĭ, fapte de ómenĭ, puterĭ, datine şi credinţe se ţin legate, se întregesc unele pe altele şi se asémĕnă, nu e nimic aprópe din trecutul depărtat, ce să fie perdut în vremea de faţă, şi tot ce ne însufleţesce orĭ ne înduioşéză acum a avut aceeaşĭ înrîurire altă dată asupra altora.

Aşà, străbuniĭ Romanĭ,—recunoscĕtorĭ luĭ Saturn că i-a deprins la munca pămîntuluĭ, le-a dăruit cunóscerea pómelor şi le-a descoperit mierea,—îl sĕrbătoriaŭ cu ospeţe vesele, la carĭ stăpâniĭ luaŭ locul slugilor şi slugile pe al stăpânilor, în Decembre, a ḑecea lună a anuluĭ.

Cu acest prilej, eĭ tăiaŭ porcĭ, făceaŭ jertfe, cântaŭ imnurĭ de laude, bênd vin în cinstea Ḑeuluĭ, îşĭ împărţiaŭ turte, colacĭ, fagurĭ de miere, póme, iar copiiĭ cutreeraŭ stradele strigând: *Io Saturnalia!* (1)

La noĭ, tot în Decembre, cade una dintre cele maĭ marĭ sĕrbătorĭ creştine, «Nascerea Domnuluĭ», la care e datină să se taie porcĭ (la Ignat), să se împartă turte de foĭ subţirĭ stropite cu zachăr (Moldova), saŭ (Muntenia) covrigĭ muiaţĭ în miere (colindeţe). Mesele staŭ întinse pentru óspeţĭ, se fac darurĭ între rude şi prietenĭ, slugile aŭ voe

(1) *Dion Cassius,* X. lib. XL, cap. 19.—*Martial,* Epigr. II, vers 5, cart. XI.

slobodă de petrecut, se iartă osîndiţiĭ; iar în nóptea ajunuluĭ, copiiĭ (1) alérgă din casă în casă, strigând: *Bună diminéţa la Moş Ajun!* (2)

Tot din nóptea de Crăciun încep *colindele*, carĭ, cu urările lor de atâtea bunătăţĭ şi fericirĭ, nu sunt decât amintirĭ de ale cântărilor ce se obicĭnuiaŭ la *calendele* luĭ Ianuarie, în vremea Romanilor.

Fără îndoială că, încununând-o cu harul dumneḑeesc al mântuiriĭ sufletelor, religiunea creştină a înălţat şi a idealisat acéstă sĕrbătóre; în adîncurile eĭ trăesce însă tot vechia saturnalia romană, care, după porunca luĭ August, trebuià să ţie treĭ ḑile *(triduo servari ferias)*, cât ţin şi sĕrbătorile Crăciunuluĭ.

Este drept, de alt-fel, că poporul român a legat de aceste sĕrbătorĭ nu numaĭ sfintele amintirĭ ale datoriilor sale religióse, ci şi prilejul voios al petrecerilor şi mulţumirilor, ce-l îndémnă par'că să îngădue maĭ voios asprimea vremiĭ şi lungimea nopţilor de érnă.

Aşà daŭ ele deslegare câşlegilor (carnavaluluĭ), carĭ încep în ḑiua de Crăciun şi ţin până la postul cel mare.

Căşlegile, vreme de răgaz şi de veselie, în care danţurile într'un ropot o duc de la un cap până la altul; nunţile, cu mirĭ înduioşaţĭ de dragoste, cu archiereĭ în odăjdiĭ de aur, cu biséricĭ înţesate de lume,

(1) *Aceştĭ copiĭ*, în Banat, în părţile munteluĭ Vulcan, în munţiĭ Abruduluĭ, în tot comitatul Hunedóreĭ, în valea Haţeguluĭ, pe Târnave, în părţile Blajuluĭ, în comitatul Sibiiuluĭ şi în părţile Făgăraşuluĭ, se numesce *piţereĭ* saŭ *pizereĭ*, de la verbul latinesc *petere, a cere, a peţì*, în înţeles dóră de *bine-voitor şi poftitor. Piţereiĭ* aceştia se împart în maĭ multe cete, avênd câte un vătav (conducĕtor) fie-care cétă, umblând de jur împrejur prin sat, poftind de la casă la casă ḑiua luĭ *Ajun*, cu adaosul: *că-ĭ maĭ bună-a luĭ Crăciun!* Piţereiĭ pot intrà slobodḑĭ prin casele ómenilor, căcĭ după credinţa poporuluĭ sunt purtătorĭ de noroc şi fericire. De cum intră în vre-o casă, e datină ca piţereiĭ să scormone focul din vatră cu beţele ce pórtă în mânĭ, numite *colinde. — Calendarul* luĭ Simeon Mangiuca pe 1882, p. 9 şi 10.

(2) Diaconul *Paul de Aleppo*, în călĕtoria sa prin Moldova şi Ţéra-Românéscă, 1630—1660, întovărăşind pe Macarie, Patriarchul Antiochieĭ, spune că: «e de observat că, în acéstă ţéră, se obicĭnuesce, în séra despre nascerea luĭ Christos, ca toţĭ preoţiĭ din diferite tîrgurĭ, însoţiţĭ de sĕrmanĭ, de ceteţĭ şi de corişţĭ, să se adune în bande purtând icóne şi să umble prin politie tótă nóptea, visitând casele boerilor şi urându-le bucurie . . . . . . Ast-fel umblă eĭ tótă nóptea, cântând nascerea luĭ Christ. Tot asemenea făceaŭ lăutariĭ, toboşariĭ, flautişţiĭ, colindând în cete tótă nóptea următóre cu lanterne, pe la casele boerilor celor marĭ; mulţĭ dintre musicanţĭ sunt din ţéra turcéscă».—*Hasdeŭ*, Arch. Ist. Rom., 1865, Document 310, p. 89.

cu florĭ, cu cântărĭ, cu cofeturĭ, nunţĭ carĭ fac să bată pepturĭ de copile şi inimĭ de sócre să tremure! Mascarade, nebuniĭ, vălmăşagurĭ, tóte sunt ertate, tóte sunt bine venite. Femeile se prăpădesc, *în tot felul*, de plăcere, negustoriĭ fac daraverĭ, tîrgoveţiĭ se desfată, se desfată atât că le sbârnâe mintea numaĭ după drăciĭ; iar la lăsata de sec de-abià cu greŭ maĭ póte creştinul să-şĭ dea rînd guriĭ şi cumpĕt piciórelor!

La sat sgomotu-ĭ mic de-l încap pereţiĭ, lumea-ĭ domólă, că n'o scormonă nimenĭ. Dór pe la cârciumĭ, când ḑice cobzarul vre-un cântec maĭ ager, să sae vre-unul trecut cu paharul şi talpa să-şĭ bată; altmintrelea în casă, pe bătătură, pe la pădure, îşĭ dă îndemnurĭ omul când are de lucru,—când nu, stă la vatră, tăciunesce luléua, orĭ c'un cumĕtru pune la cale câte de tóte.

De e sĕrbătóre, se duce la biserică, ascultă pe popa slujind şi, după anaforă, merge cu dînsul la «cinste», şi trece «cinḑéca» de atâtea orĭ împrejur de câte parale le sună în pungă orĭ dungĭ pe uşorul ferestreĭ hangiul în silă trage la unul şi altul.

Dar iată s'aude lătrat lung de câne şi ţipete de copiĭ ce alérgă şi se opresc şi iar fug şi iar ţipă. Miraţĭ es cu toţiĭ pe prispă. Un hohot de rîs de odată pe toţĭ îĭ cuprinde.

Brezaea! Brezaea! răcnesce o fată şi în casă dă năvală să intre, gonită de o namilă fiorósă din urmă.

Cu cap de lup, orĭ de barză (1), clănţănind dinţiĭ, plescăind ciocul, c'o zeghe pe dînsa, împestriţată cu tot soiul de cârpe, de florĭ, de cordele, se opresce Brezaea şi, învîrtindu-se în loc, spune ăstuia o glumă, celuia o păcălitură, luĭ Moş Popa—clătinându-se în mersu-ĭ—îĭ înalţă pe nas un «aghios» ca un dascăl, hangiuluĭ un cântec îĭ cântă de-ĭ vine să turbe Greculuĭ de ciudă, pe toţĭ îĭ face să rîdă, şi jócă şi sare după versul ce-ĭ ḑice ţiganul din vióră alăturĭ.

Şi aşà, din casă în casă, alérgă ea să înveseléscă pe bĕtrânĭ, să dea ghes celor tinerĭ, să infricoşeze pe copiĭ.

Deşì înfăptuire—la uniĭ locuitorĭ de munte (2)—a ciudateĭ credinţe că Dumneḑeŭ, pentru a vecĭnicì nascerea fiuluĭ sĕŭ în nisce iesle, deslégă, de la Crăciun la Bobotéză, limba dobitócelor, menindu-le să spună cu gura slobodă fie-căruia adevĕrul în faţă, *Brezaea*, jumă-

(1) Alte-orĭ de vulpe, de câne, de cocoş, orĭ de vultur.

(2) *Brezaea* e o datină a satelor de munte, maĭ ales în Muntenia. In plaiul Buzeuluĭ, al Rîmniculuĭ-Sărat şi la Câmpulung, am dat de asemenea eresurĭ, carĭ póte vor maĭ fi şi aiurea. In Moldova i se ḑice *Capra*.

tate om şi jumătate dobitoc, este negreşit o fiinţă rĕsleţită din străvechile corurĭ bacchice şi cel dintâiŭ obraz de teatru ce s'a ivit în datinele nóstre poporale.

La Moldova arătarea e şi maĭ năsdrăvană.

In loc de un singur chip străvestit, sunt două: un unchéş cocoşat, cu barba albă, slut şi sgripţuros, şi un cerb cu córne marĭ şi cu trupul învelit în făşiĭ de pânză de felurite feţe, care-l pórtă în spinare.

Ţipând, sărind, cântând, se duc amîndoĭ, în mijlocul unuĭ alaiŭ sgomotos, prin tîrgurĭ şi prin sate, să colinde cu snóve, cu glume, cu cimiliturĭ, ademenind lumea, ce bucurósă le ese în cale. (1)

Alte-orĭ, doĭ flăcăĭ acoperiţĭ cu ţóle saŭ cu sumane se pun unul îndĕrĕtul altuia, închipuind o vită óre-care. Cel dinainte pórtă, ascunsă, o ólă în cap, iar cel din urmă o códă de pĕr saŭ de cârpă, legată cu o sfóră de picior, ast-fel ca la cea maĭ mică mişcare să se ridice şi să se cobóre. Peste dînşiĭ încalecă un al treilea flăcăŭ, cu un biciŭ în mână, care, sfichiuindu-ĭ saŭ dând din călcâe, îĭ mână prin sat, sărind şi jucând. La cârciumă se opresc şi cel călare, după ce cântă — în deobşte lucrurĭ fórte *uşurele*,—întrébă: dacă nu e nimenĭ muşteriŭ

(1) *Sulzer* pomenesce despre acest joc în «Geschichte des transalpinischen Daciens» (t. II, p. 403), spunênd, ca şi Cantemir, că el se numesce *Turka* şi ar fi fost întocmit în vremurile vechĭ, din ură asupra Turcilor. Se póte; noĭ însă credem că originea acestuĭ joc, ca şi a Brezaeĭ, isvorĕsce din serbările dionysiace, în carĭ cântăreţiĭ eraŭ străvestiţĭ ceĭ maĭ mulţĭ în dobitóce, cum şi din Atellanele romane — drame poporale—a cărora sĕmînţă uşor a putut fi rĕsădită în pămîntul nostru de către coloniĭ şi soldaţiĭ Romanilor aduşĭ după vremĭ. C'o fi avut când-va menirea de a-şĭ bate joc de Turcĭ şi că s'ar fi numit *Turka*, din ură către dînşiĭ, iar se póte; dar să iea tocmaĭ acéstă formă şi tocmaĭ în vreme de érnă (epoca Bachanalelor la ceĭ vechĭ) coincidenţa ar fi prea bătĕtóre la ochĭ.

Dionysie din Halicarnas povestesce că, pentru a satirisà saŭ a micşorà îngâmfarea generalilor întorcêndu-se triumfătorĭ din răsbóie, erà obiceiŭ rĕmas din adîncă vechime să se străvestéscă câţĭ-va, punêndu-şĭ peĭ de capră şi căciulĭ lănóse *ţuguiate* pe cap, carĭ eşeaŭ ast-fel înaintea lor şi dedeaŭ nota discordantă în mijlocul aclamărilor mulţimiĭ. (Lib. VII, cap. 74).

Óre nu s'o fi numit *Turka* saŭ *Ţurca*, din pricină că moşnégul cel slut purtà o căciulă *ţuguiată, lânósă*, o căciulă *ţurcă, ţurcănéscă*, pe cap? Ḑic acésta, fiind-că un asemenea joc există şi la mocaniĭ de dincolo, de unde ne-a venit forma căciulelor ţurcănescĭ. Până aḑĭ, în Moldova, copiiĭ maĭ jócă *Ţurca*, cu mingea, în care cel ce câştigă bate mingea *călare* pe cel ce perde.

Wilhelm Schmidt, în lucrarea sa «Das Jahr und seine Tage», (Hermanstadt 1866, pp. 2 şi 3) ḑice, cu privire la acéstă datină: «Intre jocurile de la Crăciun, un rol deosebit are şi acela pe care Poloniĭ îl numesc «*Taurul*», orĭ după cum îl numesc Româniĭ «*Turka*» (in limba Polonă *Turon*), în care ceĭ maĭ adîncĭ cunoscĕtorĭ aĭ mitologieĭ slave află pe Taurul cultuluĭ mytraic (de alt-fel *Tur* însemnéză taur în limba slavonă), ca

să-ĭ cumpere calul, boul, măgarul de sub dînsul, pe care-l tot jócă fel de fel, înşirându-ĭ bunurile. Ceĭ de faţă se prind însă a-l ponosluì, căinând orĭ luând pe stăpân în bătaie de joc pentru o aşà *rablă* de vită, şi spusele lor sunt atât de crunte, în cât acesta, desnădăjduit—şi ca să scape *haramul* de gura lumiĭ,—îl lovesce cu bâta în cap până ce, spărgêndu-se óla, cad câte treĭ grămadă la pămînt, în hohotele de rîs ale tuturor. (1) Apoĭ intră cu toţiĭ în cârciumă să *bea aldămaşul* peleĭ cel puţin, şi . . . petrec ca în vremea cea bună.

Dacă, pentru cercetarea obârşieĭ acestor datine, intrăm în adîncul tainelor vremiĭ şi ale némurilor din trecut, desluşim că ele sunt rĕmăşiţe ale rituluĭ şi credinţelor religióse ale păgânităţiĭ. Aşà, de pildă, este sciut că Indieniĭ, Egipteniĭ, Greciĭ, Romaniĭ şi chiar Slaviĭ şi Germaniĭ ceĭ vechĭ credeaŭ că sórele erà un ḑeŭ, care, în mersul sĕŭ de un an, pe cer, trebuià să trécă, făcênd încunjurul lumiĭ, prin douĕ-spre-ḑece zodiĭ (2), pentru a da lumină şi căldură.

Cât sórele îşĭ are faţa îndreptată asupra pămîntuluĭ, ḑilele sunt maĭ marĭ, firea întrégă trăesce, lucréḑă, rodesce; cât însă şi-o întórce de la dînsul, întunericul iea avînt, ce e viŭ şi puternic se plécă periciuniĭ, nevoia şi grijele apasă maĭ greŭ asupra făpturiĭ. (3) Când

simbolică desemnare a îndreptăriı pămîntuluĭ după raḑele sóreluĭ. Româniĭ din Transilvania aŭ şi dînşiĭ o legendă de Crăciun, în care se spune despre un légăn de aur purtat pe valurile furióse ale măriĭ de un *taur* cu córne de aur, şi pun în jocurile lor (de la Crăciun) pe acest taur, înfăţoşat de cine-va sub masca uneĭ arătărĭ fioróse, avênd cap de boŭ şi cioc de pasĕre, pe care-l plescăesce mereŭ, trăgêndu-l cu o sfóră ascunsă, şi e privit de toţĭ ca un fel de *mama păduriĭ*, mâncătóre de copiĭ. Cine însă vrea să n'aibă témă de dînsa îĭ aruncă un ban când deschide ciocul.»

Care vrea să ḑică, presupunerea luĭ Cantemir nu erà tocmaĭ întemeiată. Acéstă datină, ca multe din câte avem, ne-a putut venì, cu influenţa religiósă, şi de la Slavì, precum multe ne-aŭ venit, tot pe aceeaşi cale, de la Grecĭ.

Amintesc iar că cerbul din *Turca* în Moldova póte să fie închipuirea unuĭ personagiŭ din corurile bacchice. a ḑeuluĭ Pan de pildă, care tocmaĭ în cerb erà străvestit în timpul sĕrbătorilor acestora.

(1) Acéstă scenă a *Ţurceĭ* saŭ *Ţarceĭ* (cum o numià) mi-a fost povestită de d-l *Emil Costinescu*, ca o minunată amintire a copilărieĭ sale. Scena se petreceà la oraş ca la sat, în Moldova, unde a vĕḑut-o d-sa de maĭ multe-orĭ representată ast-fel.

(2) Cele douĕ-spre-ḑece constelaţiunĭ, prin carĭ trece calea aparentă a sóreluĭ într'un an, şi anume: *Berbecele, Taurul, Gemeniĭ, Racul, Leul, Fecióra, Cumpĕna, Scorpia, Săgetătorul, Capricornul, Vĕrsătorul* şi *Pesciĭ*.

(3) Cele douĕ *solstiţiĭ* (adecà staţiunĭ ale sóreluĭ): una de la *Berbece* până la *Cumpĕnă*, cuprinḑênd cele şése lunĭ de primăvară şi vară, carĭ se ţin de emisfera luminată de méḑă-nópte a puterilor binefăcĕtóre; cea-laltă, de la *Cumpĕnă* la *Berbece*, cuprinḑênd cele şése lunĭ de érnă, carĭ se ţin de emisfera întunecată de méḑă-ḑi a puterilor rĕŭ-făcĕtóre ale tómneĭ şi erneĭ.

însă, ajuns la capĕtul drumuluĭ sĕŭ, ese el ca dintr'o prăpastie şi se înalţă privind iar în faţă pămîntul, atuncĭ pare c'a înviat din noŭ şi tóte purced către o nouă viéţă împreună cu dînsul. Atuncĭ serbaŭ păgâniĭ *dies natalis solis invicti* (1); atuncĭ aduceaŭ eĭ prinóse solemne luĭ *Saturn-Ianus* (bifrons), cel care privià în trecut şi în viitor (sfîrşind şi începênd anul); atuncĭ lumea creştină aşeză ḑiua de nascere a Reînvietoruluĭ adevĕrateĭ credinţĭ, a Mântuitoruluĭ de ómenĭ!

De altă parte, ḑeiĭ păgânĭ aveaŭ pentru fie-care însuşire a fiinţeĭ lor câte o deosebită întrupare pămîntéscă, şi dar sórele, care aveà atâtea însuşirĭ şi, pentru deplina săvîrşire a anuluĭ, trebuià să trécă prin douĕ-spre-ḑece zodiĭ, apăreà sub numeróse înfăţisărĭ şi îmbrăcà decĭ forma tuturor dobitócelor ce alcătuiaŭ zodiacul.

Drept aceea, cu prilejul serbărilor acestor ḑeĭ, preoţiĭ orĭ cântăreţiĭ corurilor religióse se străvestiaŭ asemenea dobitócelor ce le eraŭ închinate, simbolisând deosebitele lor puterĭ şi însuşirĭ, şi jucaŭ ast-fel în jurul altarelor, înălţându-le imnurĭ de laudă.

De la păgânĭ şi maĭ vîrtos de la Romanĭ, aceste datine aŭ trecut la noĭ şi s'aŭ statornicit atât de adînc în năravurile poporuluĭ, în cât chiar dupĕ creştinisarea luĭ aŭ rĕmas, firesce întru atât cât nu jigniaŭ noua credinţă, nicĭ dedeaŭ o îndrumare protivnică înrîuririĭ şi intereselor obşteseĭ oblăduirĭ.

Aşà dar *Brezaea* şi *Vasilca* în Ţéra-Românéscă, *Turca* saŭ *Ţurca* în Moldova şi *Cerbuţul* în Banat şi în părţile Haţeguluĭ din Transilvania ar puté fi representarea dramatică saŭ întruparea pămîntéscă a sóreluĭ, personificat ca ḑeŭ, în mersul luĭ prin zodiac, când la Crăciun înviéză din noŭ şi reîncepe anul, serbând *dies natalis solis invicti.*

In deosebĭ *Brezaea* întrupéză pe *Bacchus Briseus* (aşà numit de la Brisa, un cap al insuleĭ Lesbos, unde aveà un vestit templu şi unde orgiile bacchice eraŭ un cult local); de aceea, prin jocul, cântecele şi purtarea cea fără de înfrânare, adeveresce ea şi acum străvechile ceremoniĭ ale ḑeuluĭ, întrupat în lup, barză, câne, cocoş, orĭ alt dobitoc.

Vasilca este înfăţoşarea luĭ Joe βασιλεύς, regele anuluĭ, avênd capul de mistreţ—dobitoc ce-ĭ erà închinat—şi purtând la noĭ acest nume de la Sfîntul Vasilie, începĕtorul luneĭ luĭ Ianuarie. (2)

(1) *Nork,* Biblische Mythologie des alten und neuen Testament's, Stuttgart 1842, t. I, p. 339.

(2) *Simeon Mangiuca,* Calendarul pe 1882, pp. 39 şi 40.

Cerbuțul este *Cervulus* din vécul de mijloc, împotriva căruia atâta timp aŭ lucrat episcopatele Franciei, Germaniei, Italiei și Spaniei, dar în deșert, deși consfinția o legendă păgână a cultului mytraic. (1)

Țurca este numaĭ împerechiarea Brezaeĭ cu Cerbuțul, rĕmasă ca datină în Moldova de la Transilvănenĭ orĭ de la Polonĭ, la carĭ se păstrézǎ întocmaĭ și până astăḑĭ. (2)

Printr'însa un noŭ obraz teatral se amestecă în jocurile poporuluĭ, obraz de om, menit, prin înfățișarea-ĭ pocită și prin posnașa împerechiare cu un dobitoc cornorat, să nu stărnéscă numaĭ rîsul, ci în chipul luĭ de a fi să deștepte mintea celor dimprejur și să-ĭ siléscă să cugete.

Bĕtrânul flecar, ghebos și urît se asémĕnă—ca o icónă bântuită de vremurĭ — cu moșnégul *Dorsellus* din Atellanele romane, purtând ca și dînsul aceleașĭ ponóse și dând același prilej de veselie și de șăgĭ.

Insușindu-șĭ ast-fel viéță și mișcare nouă și apropiându-se de firea și ființa omenéscă, datinele și jocurile poporale aŭ făcut, fără să scie, un pas înainte în lumea teatruluĭ.

De acum încolo, priveliștea dobitócelor cuvîntătóre nu maĭ e de ajuns poporuluĭ, înfățoșarea gârbovuluĭ unchéș îl lasă rece. Dorurĭ până atuncĭ necunoscute se înfiripéză într'însul. Spre tinerețe, spre sóre, spre iubire, spre fapte de bărbăție, îl pórtă lăuntrica rîvnă, așà că din firele tainelor sfinte, din cele maĭ scumpe odóre ale credințeĭ, își va făurì el datine nouĕ, ca pe deplin să se măguléscă tótă rîvna și avînt prielnic de curăție și de înălțare să se dea sufletelor.

Érna, când stinsă-ĭ vraja codrilor și a câmpieĭ, când troenite-s cărările și în patru pereți aĭ cămăriĭ se sbate gândul fără de tovarăș, omul e maĭ cu plecare să-șĭ cate de suflet. De aceea, fie datină, fie îndemn mântuitor, dă el Crăciunuluĭ prinosul cel maĭ ales al slăvirilor sale de creștin.

In deosebĭ împrejurările, de carĭ a fost încunjurată nascerea luĭ Christos în staulul de la Betleem, aŭ darul de a-l însuflețì și de a-l pune în maĭ strînsă legătură cu Cel de sus.

Dar omul, neputincios de a făurì — fie chiar întru atingerea unuĭ ideal — cevà desăvîrșit, a căutat, fără de încredere par'că în ce nu puteà pipăì, să dea forma sa vremelnică și peritóre celor de-apururea neîntrupate însușirĭ.

---

(1) *Du Cange*, Glossarium mediae et infimae latinitatis, Paris 1840--50, sub «Cervulus .

(2) *Wolf*, op. cit., ad verbum.

De aceea religiile păgâne aveaŭ atâţĭ Dumnedeĭ câte temeiurĭ putuse ele descoperì făpturiĭ, iar religiunea creştină întrunì, urmându-le pilda: puterea, simţirea şi mintea, — isvor şi sprijin la tóte, — într'o singură fiinţă unică, deşì din treĭ feţe întregită.

Pe cea maĭ blajină dintre ele, pe dulcea simţire, cea maĭ apropiată de firea pămîntéscă, o întrupă în om, pentru săvîrşirea minunilor ce aveaŭ să mântuiască lumea.

Christos dar, care a suferit prin ómenĭ şi pentru ómenĭ, Mântuitorul păcatelor şi Propovĕduitorul adevĕruluĭ, e sĕrbătorit de biserică prin pompe strălucite şi prin mistere sfinte, întocmaĭ precum în templele păgânescĭ se sĕrbătorià Bacchus, deŭ al dureriĭ şi al bucurieĭ, prin pompe măreţe şi fum de la jertfe şi cânturĭ de laudă.

Scopul e acelaşĭ, aceleaşĭ aprópe serbările; numaĭ pe pămînt s'aŭ prefăcut cugetele şi tăria credinţeĭ, odată pârghie a omeniriĭ, astădĭ e mlădiósă ca o ramură slabă.

Invĕţătură nouă cu năravurĭ curate, credinţă statornicită pe cele maĭ largĭ temeliĭ de morală şi de iubirea aprópeluĭ, legea creştină se ridică totuşĭ la început împrotiva pompelor, serbărilor şi datinelor păgâne, «zămislite din eresurĭ şi idolatrie, închinate desfrîuluĭ şi plăceriĭ!» (1)

Când însă, după lupte crâncene, după jertfe nenumĕrate şi cumplite suferinţe, ajunse ea lege a Domnilor şi a noródelor, când tronul eĭ se ridică strălucit alăturĭ de tronurile împĕrătescĭ, când biserica simţì nevoia de a rĕspândì şi a înrădĕcinà în minţĭ şi în inimĭ cunoscinţa şi dragostea înţelepciunilor sale,—fu silită să întrebuinţeze şi dînsa serbărĭ şi ceremoniĭ arătóse şi impunĕtóre, ca mijloc de propagandă.

Mărginite numaĭ la săvîrşirea slujbelor sfinte orì la desfăşurarea formelor din afară ale cultuluĭ, ceremoniile aceste n'ar fi avut puterea de a înfrânà poftele, de a sfărâmà îndoelile, de a purtà cu isbândă «cuvîntul adevĕrat» până la marginele lumiĭ. Deşì fiică a luĭ Christos, biserica n'ar fi avut darul, dat luĭ Christos numaĭ, de a săturà cu cincĭ pânĭ şi doĭ pescĭ o glótă de cincĭ miĭ de ómenĭ.

A trebuit să se întórcă dar la pilda trecutuluĭ, să-şĭ făurescă mijlóce nouĕ de înrîurire şi, din datinele orĭ pompele rituluĭ păgânesc, să-şĭ alégă pe acele ce aveaŭ maĭ multă apropiere de sfintele eĭ însuşirĭ şi aşezăminte întru acésta.

Înţelegĕnd, prin urmare, că înfăţişarea dumnedeiriĭ în chip uimitor

(1) *Tertulian*, Apologist., cap. XV.

de măreț, minunile cu firea lor neînțelésă și tainele cu farmecul lor vecinic tînĕr aŭ robit în tot-deauna sufletul omeniriĭ, plămădì fapte și împrejurărĭ lumescĭ cu esența nemuririĭ divine și dete credincioșilor spectacole atât de rĕsturnătóre dreptuluĭ legămînt al judecățiĭ cu credința, în cât, pentru a zădărnicì orĭ-ce rĕsvrătire din parte-le, făcŭ din apriga poruncă: *crede și nu cercetà*, o lozincă de mântuire!

Când hierofanțiĭ, magiĭ, auguriĭ și pontificiĭ se perdură în adîncul vremiĭ, preoțiĭ, archiereiĭ, cardinaliĭ și patriarchiĭ creștinĭ, în chlamide maĭ strălucitóre și în fața uneĭ mulțimĭ póte maĭ luminate, jucară drame și mistere religióse, tot pentru a mișcà, a cârmuì și a stăpânì obștésca suflare!

Atuncĭ se concretisară în chip teatral faptele și întîmplările de căpetenie ale viețeĭ luĭ Isus; atuncĭ, în bisericĭ, se înfățișară, ca pe scenă, patimele Mântuitoruluĭ; atuncĭ *Ezechiel* tragicul compune (vécul II) drama luĭ Moise, *Sfîntul Grigorie Nazianzul* scrie (vécul IV) drama sa Χριστὸς πάσχων și în leturghie se alcătuesc *dialogurĭ:* preotul cu diaconul, și *trialóge:* preotul, diaconul și corul (adecă poporul), luând fie-care cuvînt în cursul slujbeĭ divine.

Se reîncep procesiunile, danțurile, ceremoniile sfinte întru pomenirea martirilor, împrejurul mormintelor, la sicriile móștelor de sfințĭ; cântecele se aud iar la praznice, la nunțĭ, la sĕrbătorĭ; Crăciunul, Botéza, Pascele și alte ḑile marĭ ale anuluĭ se serbéză cu pompe strălucite.

Bisericile creștine din Egipt și din Galia prăsnuiaŭ de timpuriŭ nascerea Domnuluĭ. De la dînsele, datina trecŭ la biserica apusénă și apoĭ la cea din Rĕsărit.

Ceremonia acésta se puse în leturghie la «cetania» din Evanghelia luĭ Mateiŭ «cu buna vestire», întroducĕndu-se tot odată în oficiul bisericesc și închinarea păstorilor. Se făcŭ un pas maĭ departe: *se represintă* chiar *Nascerea Mântuitoruluĭ*, așezându-se în dreptul altaruluĭ o ieslă, la care ceĭ «treĭ Craĭ de la Rĕsărit» veniaŭ să se închine și să aducă darurĭ.

Din «antefónele și responsoriile», ce se sâvîrșiaŭ încă din secolul VI, rĕsărì cu încetul *dialogul*, însoțit de cântecele dintre păstorĭ și îngerĭ; iar Regele *Irod* fu mult maĭ în urmă întrodus în aceste mistere. (1)

Cu rînduiala acésta, *jocul misterelor* fu primit în bisericĭ.

In vécurile VIII și IX călugăriĭ și călugărițele (dintre carĭ una *Hro-*

(1) *Gaster,* Literatura poporuluĭ român, ed. 1882, partea II, p. 491.

switha (1) din mănăstirea Gandersheim scrise 6 drame teatrale, pe atuncĭ în mare vadă) jucaŭ la mórtea celor marĭ saŭ la aniversarea sfinţilor adevĕrate drame funerare.

Scena, pe care se represintaŭ, în asemenea împrejurărĭ, acele drame, se ridicà pe un *pulpitum* (2), ca să fie în vederea tuturor.

Preoţimea sta în altar, nobiliĭ cu familiile lor aveaŭ locurĭ osebite în galeriile de sus ale *naosuluĭ* bisericeĭ, galeriĭ fórte bogat împodobite cu covóre, cu stofe, cu perinĭ de mare preţ, bătute cu fir de aur şi cu petre nestimate; jos în mijloc steteaŭ comişiĭ, militariĭ şi suitele senioriale, pe când glóta poporuluĭ se îndesà pe laturĭ: bărbaţiĭ la drépta, femeile la stânga. (3)

In adîncul maĭ tuturor originelor sunt două elemente: un element noŭ şi spontaneŭ şi un element tradiţional.

In originea teatruluĭ modern, principiul activ şi novator aparţine creştinismuluĭ şi bisericeĭ; cât despre elementul tradiţional, el trebue căutat sub pulberea teatruluĭ antic. (4)

Aşà Teofilact, Patriarchul Constantinopoleĭ, instituì către anul 990 spectacole religióse cu caracter teatral, în scop de a da o direcţiune

---

(1) *Hroswitha*, călugăriţă care se numià singură: glasul puternic de la Gandersheim (Braunsweig), a compus legende simple dar energice, legende pline de simţemînt creştinesc, de sciinţă şi de barbarie tot de-odată.

Mănăstirea Gandersheim, una din cele maĭ vestite în suta VIII în Germania, erà şi cea maĭ veche. Bolţile eĭ înalte şi largĭ, de pétră săpată şi împodobită cu ornamente în genul architecturiĭ franco-romane, purtaŭ pe zidurĭ picturĭ sfinte, carĭ, în colorĭ şterse şi cercuite cu aur, străluciaŭ, luminate de radele ferestrelor strîmte, cu gémurĭ gróse, rotunde şi multicolore, în cercevele de plumb. Ruinele lor aŭ durat până în vécul trecut, fiind marture la cele maĭ pióse cum şi la cele maĭ mişcătóre scene de patimĭ ale Mântuitoruluĭ, puse în acţiunĭ dramatice de călugăriţele mănăstiriĭ.

Iată lucrările Hroswitheĭ, care până la *vîrsta de 23 de anĭ*, când se călugărì, cunoscuse lumea, plăcerile şi pasiunile eĭ,—într'însele ea căutà să facă elogiul curăţieĭ trupescĭ şi sufletescĭ—: *Gallicanus*, *Dulcitius*, *Callimach*, *Abraham*, *Paphnutius* şi *Sapientius* daŭ pilde despre luptele dintre amor, plăcere şi datorie şi fac pe eroiĭ saŭ pe eroinele lor să caute scăpare în mórte maĭ bine decât să-şĭ calce pe consciinţă şi să-şĭ pângărescă trupul.

(2) Un fel de estradă aşezată între altar şi naos, care se păstréză şi până adĭ în bisericele nóstre.

(3) In museul naţional din Praga şi în cel de la Louvre din Paris, sunt maĭ multe tablourĭ, înfăţişând jocul misterelor în vécul de mijloc. In ele se recunósce minunat de o parte acţiunea călugărilor-actorĭ, de alta rangul şi posiţiunea spectatorilor, după cum ocupaŭ locurile arătate maĭ sus.

(4) *Chartes Magnin*, Origines du théâtre moderne, Introduction, p. XIV.

creştină înclinării ce dovediă maĭ ales poporul de pe la sate către datinele şi deprinderile jocurilor păgâne.

Biserica făcù apel la închipuirea dramatică a apostolilor sĕĭ. Se instituiră *ceremoniĭ figurative*, se înmulţiră procesiunile, se creară şi se strămutară de la un loc la altul mósştele sfinte maĭ cu rîvnă de-cât nicĭ odată, în fine se întroduse în cultul religios nisce oficiĭ, carĭ eraŭ adevĕrate drame, ca: *Praesepe* saŭ *Ieslea* la Crăciun, ca *Stéua* şi *Ceĭ treĭ Regĭ* (din care aŭ eşit *Vicleimul* şi *Stéua*); ca *Mormîntul* şi *Cele treĭ Mariĭ* la Pascĭ, când sfintele femeĭ eraŭ represintate de treĭ călugărĭ cu capul acoperit cu mantiile lor — *ad similitudinem mulierum*; ca *Înălţarea*, când, une-orĭ la tîmpla, alte-orĭ la galeria din afară a bisericeĭ, se vedeà un preot înfăţişând pe Christos înălţându-se la cer.

Ceremoniĭ în adevĕr mimice, a căror ortodoxie fu recunoscută printr'o bulă a Papeĭ Inocentiu III. (1)

In vécul X, unele vieţĭ ale sfinţilor, unele legende monachice, orĭ fapte de ale pusnicilor eraŭ puse în scene şi jucate de călugărĭ pe la rĕspântiile drumurilor. (2)

In sutele XI şi XII, drama eclesiastică ajunge la apogeul sĕŭ. La ḑile marĭ, ea se desfăşură măréţă în bisericĭ, atât prin bogăţia şi strălucirea vestmintelor, cât şi prin minunatul ajutor ce-ĭ dădură musica şi artele plastice.

Adesea, aceste spectacole se sfîrşiaŭ cu representaţiunĭ vesele, cu danţurĭ comice şi sglobiĭ, carĭ se întindeaŭ din altar, prin naos, până în tinda bisericeĭ şi până chiar peste mormintele de primprejur, ‹dând ast-fel pictorilor idea faimosuluĭ *Danţ macabru*, danţ de femeĭ şi de bărbaţĭ, în care mórtea făceà să salte fiinţe de tótă mâna: regine şi archiepiscopĭ, curtesane şi cerşetorĭ›. (3)

In suta XIII, drama eclesiastică luase atât avînt şi lumea prinsese atâta gust de dînsa, în cât începù să fie jucată şi de comunităţĭ laice, carĭ întrebuinţaŭ, cu maĭ mult folos pentru public, limba poporală în locul celeĭ latine, întrebuinţate de preoţĭ.

Drama, de atuncĭ, nu maĭ fu exclusiv hieratică, *trubaduriĭ* fiind ceĭ dintâĭ carĭ părăsiră ritul eclesiastic, pentru a representà fapte din viéţa ómenilor. Unul dintr'înşiĭ, *Adam de la Halle*, reproduse chiar scene poporale ale timpuluĭ, petrecute în cârciumĭ între bărbaţĭ beţĭ,

(1) *Charles Magnin*, loc. cit., p. XIX.
(2) Les confréries de la Passion.
(3) *Charles Magnin*, ibidem, p. XXII.

femeĭ destrămate şi bătăuşĭ cartoforĭ. Trubaduriĭ sunt ast-fel iniţiatoriĭ teatruluĭ modern şi părinţiĭ comediilor de năravurĭ Prin mijlocirea lor, limba vulgară a poporuluĭ ajunse să fie idioma obicĭnuită a teatruluĭ. (1)

Din Francia, drama religiósă trecŭ în Germania, şi de acolo în tótă lumea.

Incetul cu încetul, mireniĭ înlocuiră însă pe preoţĭ în aceste representaţiunĭ.

Afară de breslele de meseriaşĭ şi de cetele diacilor judecătorescĭ (2), carĭ până în vécul XVI jucară, fie în salele municipalităţilor, fie pe pieţele marilor oraşe ale Europeĭ (3), se înjghebară trupe de actorĭ, cu carĭ drama bisericéscă, comedia şi farsa poporală pătrunseră în castelele feodale, în sate şi în oraşe.

In unele localităţĭ ţĕraniĭ luară chiar obiceiul de a jucà eĭ înşişĭ misterele sfinte.

De atuncĭ, patimele Mântuitoruluĭ se represintă, la câte 4 anĭ, cu multă pompă şi cu un mare simţemînt de realism, de către locuitoriĭ satuluĭ Oberamergau (Bavaria), şi se păstrézǎ datina acésta şi în alte sate din Germania.

Aşà dar *preoţiĭ*, dând jocurilor şi datinelor păgânescĭ formă neprihănită şi îmbinare cu temeiurile legiĭ creştine, făuriră *drama religiósă*, căreia musica iĭ dăruì glas fermecător, mimica însufleţire şi falǎ, artele podóbe scumpe şi temple frumóse.

Unéltă puternică de înrîurire, ea aveà să uimésců vreme îndelun-

(1) *Alphonse Royer,* Histoire universelle du théâtre, vol. I, p. 130—139.

(2) Les confréries des métiers. Les clercs de la basoche.

(3) In *Beihefte zum Centralblatt für Bibliotekswesen* XV, găsim că *Jesuiţiĭ* aŭ fost de la început zeloşĭ cultivatorĭ aĭ drameĭ cu subiect religios orĭ lumesc, începênd de la aniĭ 1570—1761 şi 1773, în provinciile Ordinuluĭ de la Rinul-de-jos şi anume: Aachen, Bonn, Düren, Düsseldorf, Emmerich, Essen, Hadamar, Hildesheim, Jülich, Koblenz, Köln, Koesfeld, Meppen, Münster, Münstereifel, Neuss, Osnabrück, Paderborn, Ravenstein (Mission), Siegen şi Trier. Aceste drame, carĭ, după «Ratio studiorum societatis Jesu», nu se puteaŭ representà decât rar şi numaĭ în limba latină, fură—după trebuinţa din ce în ce maĭ urgentă ce se simţià de representărĭ teatrale—produse şi în limba poporuluĭ, nu numaĭ la începutul şi sfîrşitul anuluĭ şcolar, ci şi în onórea nobililor patronĭ, la aniversările unor însemnate evenimente, precum şi la sèrbătorile bisericescĭ. Bucăţile ce se puneaŭ în scenă (maĭ multe sute la numĕr) eraŭ întocmite în mare parte de profesoriĭ de poetică şi retorică, carĭ le produceaŭ în şcólă ca modele de cetire clasică saŭ ca exerciţiĭ scrise de stil literar. Pe lângă cele date acum la lumină, maĭ sunt încă multe altele închise în bibliotecĭ şi archive neputênd fi încredinţate tiparuluĭ fără de o prealabilă învoire a censureĭ Înaltuluĭ Ordin.

gată închipuirea credincioşilor, înfăţişându-le în icóne viĭ minunile faptelor luĭ Isus.

Teatrul se întorceà ast-fel la străvechia formă teocratică, iar scena luĭ se ridicà în Sf. Sofia, în Sancta-Maria-Maggiore, în biserica Sfinţilor Apostolĭ din Strassburg, în Sfîntul Petru din Roma, în mănăstirile Corbieĭ şi Castilieĭ, la Gandersheim şi St. Alban.

Ceĭ puternicĭ şi ceĭ avuţĭ, *regiĭ* şi *nobiliĭ*, îĭ împrumutară strălucirea şi fastul, însuşindu-şĭ vreme îndelungă dreptul de a se bucurà singurĭ de minunăţiile, atât de plăcute, cu care-ĭ desfătà. Duciĭ Normandieĭ, aĭ Bretanieĭ şi Burgundieĭ, castelaniĭ şi alţĭ de însemnătate baronĭ feodalĭ îĭ deschiseră cu mîndrie porţile palatelor şi castelelor; iar la serbările Regilor Francieĭ, Anglieĭ şi la Curtea Imperatoruluĭ Germanieĭ, glasul eĭ duios rĕsunà cu mult maĭ presus decât fanfarele ceremoniilor.

Ceĭ *mulţĭ*, ceĭ uşureĭ la cap, dar cu inimă bună, ceĭ carĭ rîd şi plâng cu înlesnire şi carĭ, altă dată, în circurile Romeĭ, hotărau, cu o întorsătură de deget, despre viéţa şi mórtea luptătorilor, *glóta*, care a purtat în triumf de la colţul cel maĭ depărtat al Sicilieĭ pe Arlechino şi pe Pulcinella în trecerea lor *fra gli monti* la ceĭ-lalţĭ fiĭ aĭ mameĭ latine, *poporul italian* fu cel dintâiŭ care, după pribegitele rĕsunete ale palatelor papale, unde drama îşĭ tîrà mantia sa de purpură,—din pieţele pe carĭ bufoniĭ, saltimbanciĭ şi istrioniĭ îşĭ umflaŭ bucele, înteţind hohote cu strîmbăturile şi păcălele lor,—suì la început pe podine strîmte de scândurĭ teatrul poporal, maĭ pe urmă adăpostit în palate măreţe, la strălucirea cărora comorile geniuluĭ omenesc aveaŭ să-şĭ verse cu mână largă tot cuprinsul!

Cea maĭ însemnată dramă religiósă din câte a înfăptuit biserica creştină este fără de îndoială acea a *Nasceriĭ luĭ Isus la Betleem*, care-şĭ trage obârşia din Galia, unde de mult cântările Crăciunuluĭ (les Noëls) se înălţaŭ în limba vulgară, şi din temple trecuse ca datină în popor. Introdusă de timpuriŭ în Germania, trecŭ de acolo, cu protestanţiĭ, în Ungaria şi în Transilvania, unde se păstréză şi până astăḑĭ.

De la Saşiĭ de dincolo, *jocul Iroḑilor* şi *Vicleimul* fură aduse la noĭ cel mult pe la sfîrşitul véculuĭ trecut, fiind-că nicĭ Cantemir, nicĭ Sulzer nu pomenesc despre dînşiĭ (1), iar Kogălniceanu (2) arată că: «*pe*

(1) *Cantemir* scrià *Descriptio Moldaviae* la 1716, iar *Sulzer* scrià *Istoria Dacieĭ transalpine* la 1781.

(2) *Kogălniceanu,* Revistă pentru istorie, archeologie şi filologie, ed. 1882 t. I p. 33.

la începutul vêculuĭ acestuia, Iroḑiĭ eraŭ ţinuţĭ în mare onóre», deci trebuià să fi fost un obiceiŭ cu totul noŭ.

Vicleimul înfăţişéză, prin cântărĭ şi prin fapte, ca vechile misterè bisericescĭ, împrejurările ce aŭ urmat după nascerea Domnuluĭ şi îmbracă la noĭ, pe lângă caracterul sĕŭ religios, şi unul lumesc, prin dojenile, poveţile şi ocările—de multe-orĭ grosolane — îndreptate asupra relelor din societate saŭ a celor rĕŭ nărăviţĭ dintre ómenĭ.

In casul întâiŭ, este o adevĕrată acţiune teatrală, săvîrşită de persóne avênd caracterul şi înfăţişarea acelora între carĭ s'a desfăşurat acéstă dramă în Iudea, cu prilejul nasceriĭ luĭ Christos.

In al doilea cas, Vicleimul e maĭ mult un teatru de păpuşĭ, care cu *perdea* saŭ *fără perdea*,— adecă cu saŭ fără cântar de bună cuviinţă la gură, — pe lângă povestea uciderii celor 14.000 de pruncĭ, maĭ spune câte altele multe despre acele vremurĭ şi maĭ ales despre ale nóstre . . . .

. . . .

E nóptea Crăciunuluĭ, zăpada cade în fulgĭ mărunţeĭ, gonită de vînt pe uliţĭ, gerul cel sérbăd la faţă cată cu lăcomie prin gémurĭ la focul din vetre, la lumina ce umple casa de bine.

Iată-ĭ cu toţiĭ, bĕtrânĭ şi tinerĭ, împrejurul meseĭ, ciocnind pahare cu sănătate şi cu mulţĭ anĭ! Bucuria deplină-ĭ cu dînşiĭ, vorbele duióse duc farmecul lor de la uniĭ la alţiĭ, iar vinul vioiŭ bunătatea şi dragostea în suflet le pune.

Ce fericiţĭ sunt eĭ ast-fel, prietenĭ şi rude împreună!

Şi vîntul tot suflă afară, şi cad mereŭ fulgĭ de zăpadă, şi-ĭ linişte, căcĭ frigul a strîns pe tot omul pe acasă.

Dar glas subţiratec de cântec s'aude venind din rĕspântiĭ şi o cétă, la port şi la umblet ciudată, de vremea rea nebântuită, înaintéză purtând un *chivot* luminat, în préjma căruia sclipesc poleele şi arme şi fel de fel de podóbe.

Acum clarineta (1) îşĭ ţipă cântecul eĭ cu putere şi, la ferestre, capetele nerăbdătóre să vadă alaiul se zugrăvesc tot maĭ dese, cu cât el maĭ aprópe păşesce.

Şi ceĭ de la masă se scólă grăbiţĭ să nu pérdă prilejul.

Moşnégul din capĕt se ridică şi dînsul, privindu-ĭ; uşor îşĭ mângâie barba, cu ochiĭ blajinĭ un semn face şi..... minune, pe uşa

(1) Este sciut că la Greciĭ din anticitate corurile dionysiace eraŭ însoţite de nisce fluere, în forma clarinetelor de aḑĭ, numite μοναύλος. Incă un semn de apropiere între acele datine şi datina nóstră a Vicleimuluĭ.

deschisă pătrunde mîndrul *Irod* şi în urma luĭ céta cu *Vicleimul.* (1)

Repede fie-care se duce la locu-ĭ, căcĭ Irod cu aĭ luĭ s'aŭ închinat de treĭ orĭ, iar până să se aşeze după orînduială, unul câte unul prind a trece pe dinaintea óspeţilor.

Iată bĕtrânul *Irod*, cu fruntea încreţită şi înegurat la chip, purtând corónă colţorată pe cap, mantie roşie blănită cu alb pe margine, spadă la cópsă şi peptar de alamă galbenă pe pept.

După dînsul vine *Ofiţerul*, sfetnicul luĭ, îmbrăcat ca soldaţiĭ romanĭ din vremea luĭ August;

Apoĭ *Ceĭ treĭ Craĭ* saŭ *Magĭ:* Melchior, Baltazar şi Gaspar (2), cu mantiĭ lungĭ în felurite feţe, cu săbiĭ şi coróne în patru saŭ cincĭ colţurĭ pe cap;

Pruncul, între 12 14 anĭ, îmbrăcat cu haină lungă şi cu capul gol;

Doĭ Elinĭ (soldaţĭ), cu portul ostaşilor romanĭ; eĭ se aşéză la drépta şi la stânga luĭ Irod, ţinêndu-ĭ pulpana mantaleĭ.

Lângă uşă aŭ rĕmas numaĭ: *Paiaţa*, în vestmînt strîmt, împetecat ca al Arlechinuluĭ, în cap cu o chivără ţuguiată, de vîrful căreia atârnă o códă de vulpe, în mână cu o bâtă, la picióre cu clopoţeĭ, şi *Moşul*, cu mască de bĕtrân cu barbă albă pe obraz, în spate cu o mare cocóşă, cu căciula întórsă pe dos. (3)

---

(1) *Kogălniceanu*, loc. cit., dându-şĭ sémă despre *Irodĭ* saŭ *Vicleim*, dice: «Dascăliĭ şi Diaciĭ, întocmaĭ ca în Francia *les clercs de la Basoche*, eraŭ învĕţătoriĭ, zugraviĭ, cântăreţiĭ şi chiar actoriĭ, representând *misterele religióse* ce pretutindenĭ aŭ fost începutul teatruluĭ modern şi din carĭ rĕmăşiţe ne sunt păstrate încă prin *Irodul* şĭ *Betleemul* nostru, ce, din diua de Crăcinn şi până la lăsata seculuĭ (?), se plimbă pe stradele oraşuluĭ şi se represintă maĭ cu osebire de cântăreţiĭ de pe la bisericĭ. La începutul încă al acestuĭ secol, *Irodiĭ* eraŭ ţinuţĭ în onóre maĭ mare. Fiĭ boerilor celor maĭ înalţĭ, îmbrăcaţĭ în haine de stofe aurite, mergeaŭ la Curtea domnéscă şi la casele marĭ boerescĭ, de jucaŭ scenele religióse.»

(2) In vechile texte latine eĭ se numesc: *Elemeh*, *Eleor* şi *Elav*. Gaspar, deşi din Persida, cum dice el, e însă negru la faţă. De la dînsul se vede că s'a luat obiceiul de a se da porecla de *Gaşper* Ţiganilor.

(3) *Paiaţa* (Panniculus) şi *Moşul* (Pappus) sunt persóne vestite în vechile *Atellane*, comediĭ satirice din ţéra Oscilor, pe carĭ tinerimea romană le întrodusese în cetate şi carĭ devenise maĭ târdiŭ petrecerea favorită a poporuluĭ. Incă un semn de înrudirea Vicleimuluĭ, saŭ maĭ bine a joculuĭ păpuşilor (căcĭ eĭ figuréză de-adreptul într'însul) cu datinele păgânescĭ. Ómeniĭ aceştia sunt măscăriciĭ ceteĭ, carĭ se légă de trecétorĭ pe drum, alérgă după femeĭ, strâng baniĭ şi merg înaintea Vicleimuluĭ, prefăcêndu-se că se bat. In prima jumătate a véculuĭ, pe lângă aceste persóne, maĭ eraŭ un ginere şi o mirésă, representând pe Maica Domnuluĭ şi pe Sfîntul Iosif, înlocuiţĭ adĭ cu un Turc şi un Arap, persóne mute,— apoĭ păpuşarul cu lada cu păpuşĭ.

Chivotul vicleimuluĭ l'aŭ pus lângă perete, iar băeţiĭ carĭ-l pórtă, clarinetistul şi ceĭ 4 fanaragiĭ aŭ rĕmas afară.

Acuma sunt gata să încépă: (1)

Irod (de pe jeţul, pe care stă rĕsturnat, cu mâna pe sabie) întrébă pe ofiţer:

Ce veştĭ, de rĕŭ orĭ de bine,
Pot să aflu acum de la tine?

Ofiţerul, plecându-se înaintea luĭ Irod, rĕspunde:

Că s'aŭ prins treĭ ómenĭ străinĭ;
Călărĭ pe caĭ,
Carĭ sunt filosofĭ şi Craĭ
Din părţile Rĕsăărituluĭ
Şi merg în ţéra Nazaretuluĭ,
Să se închine luĭ Christos
Ce se numesce Mesia....

Irod dă poruncă să-ĭ aducă pe câte treĭ.

Craiĭ se înfăţişéză, i se închină şi cântă:

O, Iróde, Impĕrate,
Te-a umplut de rĕutate
Zădărnicia luméscă
Şi zavistia domnéscă!....

Apoĭ *Gaspar* iea cuvînt şi spune:

Suntem treĭ Magĭ călĕtorĭ,
Craĭ, ca fraţiĭ iubitorĭ...
Din *Persida* (2) am plecat...

călĕuziţĭ de o stea, ce s'a ascuns în norĭ când aŭ ajuns la Ierusalim, prin care plimbându-se aŭ întrebat:

Unde s'a născut, ḑicĕnd,
Un Craiŭ mare de curînd?...

Melchior, la rîndul luĭ, înaintând, ḑice:

Că din prooroci aflând,
Că se va nasce 'n curînd,
Mare-Impĕrat pe pămînt,
A plecat, ca să-l găséscă,
Să i se 'nchine, să-l sluj̆éscă!

---

(1) Textul vicleimuluĭ şi al joculuĭ păpuşilor este împrumutat în substanţă din volumul «Cântece populare» de *G. Dem. Teodorescu.*

(2) Adecă *Persia.* Prin *Persida* vor înţelege eĭ ţerile orientale, de alt-fel.

Balthasar îĭ mărturisesce asemenea, că vine din Persida

Călĕuzit de o stea,

Către Mesia, căruia, ḑice:

Să mĕ închin şi eŭ,
Ca unuia Dumneḑeŭ!

Irod îĭ taie vorba mânios:

Pasă la nemernicul,
C'am să-ĭ închin eŭ capul,
C'un paloş tremurător!

Apoĭ îĭ întrébă maĭ departe. Vorba se înăspresce însă între dînşiĭ atât, că *Gaspar,* punênd mâna pe sabie, strigă:

Eŭ ţin frînele Crăieĭ
In părţile Arăpieĭ:
Craiul Gaspar mĕ numesc
Şi ca unuĭ Craiŭ vorbesc! . . .

Iar *Irod,* trăgênd paloşul, întîmpină dîrz:

Eŭ sunt Irod Impĕrat,
Pe cal am încălecat,
Paloş în mân'am luat,
In Vicleem am intrat,
Şi din picior când am dat,
Pămîntul s'a cutremurat . . .

(Toţĭ răpăesc din picióre în semn de cutremur)

Paĭ-spre-ḑece miĭ am tăiat:
Până la paĭ-spre-ḑece miĭ,
Tot prunciĭ mărunţeĭ, copiĭ,
Impreună cu Christos!! . .

Magiĭ, auḑind acestea, aruncă într'un glas tot felul de blesteme şi de rele prevestirĭ asupra luĭ Irod, până ce, scos din răbdărĭ, *Irod* chémă pe *Ofiţer* şi-ĭ ḑice:

Iea pe aceştĭ treĭ Magĭ,
Şi în temniţă să-ĭ bagĭ,
Şi la muncă să-ĭ ţiĭ,
Până or perì de viĭ . . .

Dar *Gaspar* cade în genuchĭ şi se rógă cerescului Părinte să trimită

Asupra-Impĕratuluĭ tunet,
Peste-Împĕrăţia luĭ trăsnet,

Catran, smólă şi puciósă,
Palatul, ca să i-l ardă,
In Christos şi el să crédă . . .
Dă peste el ciumă şi rîe,
Opt anĭ să se cate cu leşie
Şi să nu se maĭ lecuéscă,
Făr' de legea creştinéscă! . . .

Ceĭ de faţă se mişcă înfioraţĭ de asemenea grózā, iar *Irod,* spăimântat, întinde mânele spre dînşiĭ, ḑicênd:

Fraţilor! să daţĭ ertare
Că am fost în turburare;
Căcĭ în cugete curate,
Acuma vĕ daŭ dreptate . . .

Şi cu privire la Isus le spune:

Porniţĭ, mergeţĭ de-l aflaţĭ
Şi'ntorcênd, mĕ însciinţaţĭ,
Să merg să mĕ 'nchin şi eŭ,
Ca unuia Dumneḑeŭ! . . .

Ceĭ treĭ Craĭ pornesc cântând:

O tiranul crud Irod,
Intră 'n blestem de norod,
Nefiind el bucuros
De nascerea luĭ Christos! . . .

Apoĭ es din casă împreună, iar afară se maĭ aud cântând, ca în depărtare, că aŭ adus sfîntuluĭ Impĕrat (luĭ Isus) darurĭ cerescĭ:

Aur, smirnă şi tămâie,
De pomenire să-ĭ fie
La tot némul creştinesc
Şi în poporul romănesc! . . .

Irod, frământat de negre gândurĭ, se preumblă în sus şi în jos, căutând în faţa fie-căruia dintre aĭ sĕĭ, ca să le cetéscă — par'că—gândul; apoĭ oprindu-se de-odată, poruncesce răstit ofiţeruluĭ să-ĭ aducă:

Un prunc nevinovat,
De şépte anĭ şi maĭ jos,
Prin el să afle pe Christos . . .

Până la întórcerea ofiţeruluĭ, ceĭ rĕmaşĭ cântă:

Minunea nasceriĭ luĭ Isus
In oraşul Vitleem

Din fecióra Mariiam,
Din némul luĭ Avraam,
Din sĕmînţa luĭ David,
De duhul sfînt zămilisit . . .

Ofiţerul intră cu pruncul, care îngenuchiază în faţa luĭ Irod, punêndu-şĭ mânile la pept.

Irod îĭ grăesce cu blândeţe:

O tu, prunc nevinovat,
Care gura-ţĭ la minciunĭ
Nicĭ c'aĭ întrebuinţat . . .
Sciĭ tu sá-mĭ spuĭ cu folos
De Mesia, ḑis Christos?

Pruncul, cu glas molcom, dar nu cu sfială, rĕspunde:

Sciŭ mult şi de tóte,
Prea Inalte Împĕrate!

Apoĭ, după întrebările ce-ĭ pune Irod, el îĭ povestesce viéţa luĭ Isus pe scurt, sfîrşind cu ochiĭ ridicaţĭ la cer, ca uimit de vedenia cea sfîntă:

Viĭ şi morţĭ va judecà,
Iar mare 'mpĕrăţia sa
In vecì sfîrşit nu va avé!

Irod: Ba da! Ba da!
Pruncul: Nu va avé!
Irod, supĕrat: Ba da, îţĭ ḑic!
Pruncul, ridicând mânile: Nu va avé!
Irod, înfuriat, trage paloşul şi ucide pruncul, poruncind Elinilor

Luaţĭ dinaintea mea
Pe pruncul cel neruşinat,
Care într'atâta m'a turburat! . . .

Spăimântaţĭ, curteniĭ cântă:

O, Iróde Împĕrate,
Te-aŭ umplut de rĕutate
Zădărnicia luméscă
Şi zavistia domnéscă . . . .

Dar *Irod* cade pe genuchĭ, cu fruntea plecată, ḑicênd:

O Ḑeĭ aĭ Ḑeilor,
Aĭ Cărturarilor,
Aĭ Sadukeilor,
Ş'aĭ Fariseilor . . . .
. . . .

Eŭ prin voĭ am credut,
Că stéua care s'a vĕdut
Pe capul meŭ s'a oprit
Şi sceptru mi l'a întărit!
Dar ea s'a oprit pe capul
Luĭ Christos Nazaritênul!
O, Iróde, Iróde,
Fălosule Impĕrate!
Aĭ ajuns ciuca blestemuluĭ,
Urîciunea pămîntuluĭ . . .

Şi sfîrşesce rugând pe deiĭ luĭ păgânescĭ:

. . . . să mĕ 'ntăriţĭ
Şi paloşul să-mĭ sprijiniţĭ;
Ca din sĕmînţa jidovéscă
Vre-un Mesia să nu maĭ nască!

Iar céta întrégă cântă: *Domnul stătù Craiŭ în ţéră!* închinându-se, ca la început, de treĭ orĭ înaintea celor aĭ caseĭ. Eliniĭ pun jeţul la loc. Irod şi magiĭ, ridicându-şĭ în mânĭ pólele mantiilor, aduc *chivotul Vicleimuluĭ* (1) în mijlocul odăiĭ; apoĭ de-oparte şi de alta rótă se fac toţĭ cotaşiĭ, când păpuşarul se aşéză în dosu-ĭ, aprinde în lăuntru lumina, — tóte împrejuru-ĭ punêndu-le, — ca să încépă *jocul păpuşilor*. Meseniĭ cată unul la altul zîmbind şi-şĭ spun vorbe de glumă la ureche. *Paiaţa* de-odată sare de la uşă, se pléca mucalit la tótă lumea, apoĭ cu capul în sus, cu mijlocul frânt şi cu mânile aduse înainte, grăesce — subţiând orĭ trăgânând glasul:

Ómenĭ bunĭ! Boerĭ d-vóstre! şi voĭ mojicilor de lângă mine!
Daţĭ ascultare
La acéstă împrejurare,
Ce vĕ va pune în mirare;
Că noĭ din dina de Crăciun,
Când creştinu-ĭ maĭ bun,

(1) Acest *chivot*, înalt de un metru şi lung de unul şi jumătate, are înfăţişarea uneĭ bisericĭ, făcută din speteze de scândurĭ lipite cu hârtie unsă cu unt-de-lemn, ca să fie străvezie, şi împodobită cu zugrăvelĭ arătând deosebite vederĭ din Betleem, şi anume: grădina palatuluĭ luĭ Irod şi parte din piaţa oraşuluĭ. In fund se vĕd case, iar în grădina palatuluĭ stă Irod pe tron, încunjurat de ostaşĭ. Chivotul se luminéză cu capete de lumînărĭ de stearină puse în tuburĭ de tinichea. Păpuşile jócă, trase de sforĭ pe de-asupra de păpuşar. *Paiaţa* şi *Moşul Vicleimuluĭ* ieaŭ parte în vorbire; păzitorul întreguluĭ cuprins e însă o păpuşă, *Moş Ionică*, cu cojocul şi căciula întórse pe dos, înfăţoşare a paznicilor de uliţĭ, cu bâta în mână — ca în vechime la noĭ şi precum sunt şi până astădĭ *becciĭ* (strejariĭ de nópte) la Constantinopole.

Şi până la Bobotéză
Când e lumea maĭ tréză,
De la mare şi până la mic,
Pe un ban alb, saŭ un firfiric,
In *nouĕ* perdele o arătăm
Şi o cântăm,
Ca să fie oglindă sufletuluĭ
Şi isbăvire tot rĕuluĭ;
Iar dacă nu e cu prihană
O arătăm şi de pomană.
Şi dacă oţĭ fi mulţumiţĭ,
Anĭ în delungĭ să trăiţĭ;
Iar dacă nu, să nu ne daţĭ
Afară, nicĭ să ne alungaţĭ,
Că nu-s dór păpuşile vină
Că lumea-ĭ de şugubină,
Nicĭ Baba şi Moş Ionică,
Nicĭ Ghindă, nicĭ Moisilică,
Orĭ Turcu şi cu Muscalu,
Ursóica şi cu ursaru,
Nicĭ chiar Paznache şi cu Mariţa,
Nicĭ bragagiul
Orĭ iaurgiul,
Carĭ se bat cu cobiliţa!

Moşul de-odată strigă răstit de la uşă, bătând cu bâta în scândurĭ:

Ci ca ho! móră stricată,
Că te ieaŭ boeriĭ de spată
Şi te-aruncă în zăpadă!

Paiaţa, învîrtindu-se în loc şi sunând clopoţeiĭ de la picióre:

Priŭ! tiŭ, tiŭ, tiŭ, tiŭ, tiŭ, tiŭ!! (1) . . . .
De acum gluma se îngróşă
C'a vorbit şi Moş Cocóşă!
Dar d-vóstre aţĭ auḑit
Cele ce v'am grăit,
Şi dacă daţĭ ascultare,
Vreţĭ acéstă împrejurare
Cu perdea orĭ fără de perdea!
Că pe legea mea,

(1) Aşà strigă şi Arlechino în farsele poporale din Italia.

E orĭ cum frumos
Şi lumiĭ de folos!
Priŭ! tiŭ, tiŭ, tiŭ, tiŭ, tiŭ, tiŭ! (1) . . .

Dar moşnégul din capul meseĭ ĭĭ face semn cu mâna să fie mĕsurat; aşà că, după două învîrtiturĭ sgomotóse, Paiaţa se astâmpără, uşile din faţă ale chivotuluĭ (2) se deschid şi *Moş Ionică*, cu un ciomag în mână, cu căciula şi cojocul întórse pe dos, ese pe piaţa Vicleimuluĭ, strigând de două orĭ: *Bună diminéţa la Moş Ajun!* De-odată sar *Paiaţa* şi *Moşul Vicleimuluĭ* şi se ieaŭ la cértă şi la ocărĭ cu dînsul, până ce sĕrmanul fuge, ḑicĕndu-le: *Nópte bună,* iar eĭ strigă după dînsul:

Să viĭ, când te-om chemà noĭ,
Haimana bĕtrână ce eştĭ!

Dar iată, purtându-şĭ pe umerĭ cobiliţa cu găleţile, că se ivesce *Iaurtgiul,* cu:

Iaurt! iaurt! rococo! (3)
Iaurt, caimac próspĕt! . . .

Auḑindu-l *fata* luĭ Moş Ionică, îĭ ese înainte, vrênd să cumpere; el însă face glume cu dînsa, cerêndu-ĭ pentru «cotul de iaurt» treĭ parale mărunte şi să o pupe odată pe frunte!? Deci se ieaŭ la céltă şi fata intră în casă.

Nu trece însă mult şi din depărtare aude el strigând:

Bragă dulce,
Bragă rece!
Haĭ la bragă rece!
Cine bea de dor îĭ trece!

Ese decĭ *Bulgaruluĭ* în cale şi începe să-l batjocoréscă, de ce a venit din téra turcéscă la noĭ cu «poşircă în doniţă», să-ĭ facă marfa luĭ de rîs?! De aicĭ gură, ocărĭ, încăerare, bătaie! *Moş Ionică* alérgă să-ĭ despartă, dar es cu toţiĭ îmbrâncindu-se!

Ah, dar cine vine aşà «foş, foş, cochetă, cochetă, ca o curcă bétă», ḑice *Paiaţa,* zărind pe *cocóna Mariţa,* care decum îl vede îĭ strigă:

— Bon sor! musiŭ Paiasă! Bon sor!
— Bu jor, Madaramo, bu sor!

(1) Acéstă cuvîntare a Paiaţeĭ, pe care n'am găsit-o în culegerea d-luĭ G. Dem. Teodorescu, o sciŭ de la un bĕtrân din Focşanĭ, Nicolae Vărulescu, fost căpitan al Domnuluĭ Tudor, fost vătaf de aproḑĭ, mort acum câţĭ-va anĭ călugăr la Dălhăuţĭ. Imĭ spunea că o rostise el însuşĭ, făcĕnd pe Paiaţa în tinereţe.

(2) Ridicat pe două scaune, ca să se pótă bine vedé jocul păpuşilor.

(3) Alusiune la fustele scrobite şi la malacóvele cocónelor, numite *rococo* pe vremea când se purtaŭ.

îĭ rĕspunde *Paiaţa.* Urméză între dînşiĭ vorbă: dacă a vĕḑut, dacă n'a vĕḑut (Paiasa) pe *Muscalul* eĭ, carele încă se ivesce la o rĕspântie, întinḑĕndu-ĭ braţele:

Zdrasti, balgogras Mariţa,
Că a ţinut uliţa;
Starsti pazarovă?

Scenă comică de dragoste, care se sfîrşesce cu declaraţiunea Rusuluĭ: «paidi na pahot!» (1)

Bravo! Bravo! iacă şi *Nea Ghindă Vînătorul,*
Care 'mpuşcă cu mosorul,

ḑic *Paiaţa* şi cu *Moşul* (vicleimuluĭ) de cum se opresce în mijlocul pieţeĭ bietul om zăpăcit, cu capul în tóte părţile, cătând urma unuĭ epure, pe care l'a luat în góně. Vaĭ de dînsul ce-ĭ fac măscăriciĭ amîndoĭ, până ce pif! paf! două focurĭ şi culcă epurele la pămînt:

Măă! dar greŭ maĭ e gras,
Că-ĭ dă untura pe nas!
De ce nu m'ajutaşĭ, mă Paiaţă?
Că-ţĭ dăm şi ţie o bumbăréţă!

ḑice mirat Ghindă, ridicându-l de jos.

Ba! s'o daĭ luĭ unchiu-tĕŭ
Mămăligarule,

îĭ rĕspunde *Paiaţa,* cam ruşinat de păcălélă ... şi dă să plece, dar *ursarul,* de cum îl vede, îĭ cântă:

Meşterul de la Cojasca,
Pe linia rudarésca,
A venit cu Vasilca,
Frumuşica,
Capaţinósa,
Cracanósa,
Foloştinósa,
Sa jóce la Dumneahostra!

Apoĭ Ţiganu-ĭ jócă ursóica, care se trântesce de-odată jos, aşà că ursarul începe a ocărî pe *Paiaţă:*

Impestriţatule!
Impeliţatule!

(1) Alusiune rĕutăciósă la legăturile ce se contractaŭ de către femeile de la noĭ cu Muscaliĭ «călare pe ducă», cum li se ḑiceà, — legăturĭ pline de zădărnicie şi de înşelăciunĭ prin urmare.

Gargaricitule!
Mi-aĭ diochiat ursóica!
Mi-aĭ fîstîcit Vasilca!

Dar *Moşul* vine şi-ĭ descântă de deochĭ, ursóica se ridică, vreà să maĭ jóce, însă Ţiganul, vĕḑênd că nu capătă nimic de la dînşiĭ, plécă cu:

. . . . Vasilca hacasă,
Că de la hasta casa zugravită
Până la hasta casa varuită,
Nicĭ nasturĭ pe teşilă,
Nicĭ mamaliga în hasta gură!

Paiaţa şi *Moşul* îl huiduiesc şi-s gata pe bătaie, când .... «marfă! marfă! mărunţuşurĭ!» daŭ peste *Ovreiul* cu boccéua plină cu fel de fel de lucrurĭ, care, bun de gură şi slobod la făgăduială, îĭ rógă să-ĭ dea voe să facă:

Un mititichi
vânḑărichi
Prin bâlciu-aista mare,
Că daĭ la babă doĭ, triĭ cotâ de stambă!

pe carĭ tot nu-ĭ dă până la urmă, şi *Moş Ionică* îl iea cu bâta la gónă!

Cine-s voiniciĭ, carĭ, zornăind din pintenĭ şi bătĕnd cu paloşul în pămînt, vin din douĕ laturĭ?

Turcul, cătând încruntat, întrébă pe *Paiaţă:*

Ne akît saer bre,
Saban, saer ocut:
Moscov bre, ioc vĕḑut?...

Şi *Muscalul* iarăşĭ:

Sdrasti brat!
Ochiĭ pe supat:
Cevà căldărĭ, tingirĭ de furat?...

Zărind pe turc:

Tureski... ibit... foĭ... mat!

Turcul îl înjură şi el, apoĭ trag săbiile, se bat, şi Muscalul retéză capul Turculuĭ.

Şto! Assan?... ia glumit,
Dar la tine... murit!?

ḑice mirat Rusul.

«Aşà sunt Turciĭ, boerule, mor numaĭ de frica Muscaluluĭ», îĭ rĕspunde *Paiaţa.*

Dar *Moş Ionică* se obidesce amar asupra morţiĭ Turculuĭ «în grădina Împĕratuluĭ» şi pornesce după popa Macare, «care dă *rasol* maĭ tare», să-l îngrópe.

Dând să ésă, se lovesce în pept cu *popa* (cu epetrahirul de gât) şi cu *dascălul* (cu o carte în mână), carĭ vin împleticindu-se de beţĭ şi cântând:

Fóie verde pómă córnă,
Leliţă Ioană!

Acì nu e lucru de glumă însă. Fac cu toţiĭ sfat în privirea mortuluĭ, căruia prind a-ĭ citì slujba de îngropăciune, chemând pe *Stan Lopătarul:*

Să vie numaĭ decât,
Să-ĭ facă o grópă până la gât.

Apoĭ aruncă pămînt peste Turc, cântându-ĭ cu toţiĭ:

Dumnedeŭ să-l erte
Cu treĭ póme ferte
Şi cu una móle,
Să nu se maĭ scóle! . . .

Şi aşà rĕmâne *Moş Ionică* singur! Atuncĭ, cu glas drăgăstos, se rógă de «Moşicu şi de Păeţica» să spună:

Cu respect şi cu înţeles,
La boerĭ şi la cocóne,
Că nu maĭ sunt păpuşĭ
    Cu mănuşĭ,
Cu ciobote încălţate,
Aruncate după spate,

şi că e numaĭ *Moş Ionică* cu *rĕsbăbuica* luĭ *Ilincuţa*, ce vine, de,

    Să céră dar
Pentru *bietul păpuşar*,
    Că de rebegit
    A cam răguşit
Şi ar vreà să facă gargară de prune tomnatice!.....

Decĭ *Baba* înaintéză cu mâna întinsă, dicênd:

Miluiţi-mĕ, măiculiţă,
Cuconaşĭ şi cuconiţe!

Moşu-ĭ spune să céră maĭ cu inimă şi o îndémnă:

. . . Cere babo, cere,
Că-ţĭ trebue ristic pentru sprincene.

Cere o rublă maĭ bună,
Pentru brănişorul de lână.
Iţĭ maĭ trebue câte un ban,
Ca să-ţĭ cumperĭ suliman;
Că eŭ îl plătesc cu-un zlot,
Şi mi-l daĭ pe-o falcă tot,
Şi nu sciŭ cum naiba l'aĭ dat,
Că şi falca ţi s'a crăpat!...
Cere, că-ţĭ trebue, o leiţă
Pentru foiţă,
Două
Pentru ouĕ,
Treĭ
Pentru ardeĭ,
Patru
Pentru tat'tĕŭ,
Cincĭ
Pentru opincĭ,
Şése
Pentru o basma de mătase,
Şépte
Pentru o vacă cu lapte,
Opt
Pentru un malaiŭ copt,
Nouĕ
Pentru o cloşcă cu ouĕ,
Dece
Pentru un purcel rece!

Şi baba cere mereŭ, adăogind sub ameninţările şi ispita moşuluĭ:

Daţĭ babeĭ, daţĭ,
Vĕ'nduraţĭ
Şi-ĭ daţĭ,
Că de Moşul nu scăpaţĭ!

Iar gologaniĭ, paralele mărunte, baniĭ bătuţĭ sbóră din jurul meseĭ în căciula Moşuluĭ, pe când băeţiĭ ridică din noŭ chivotul, păpuşarul îşĭ adună păpuşele, Irod cu aĭ luĭ, după ce s'aŭ închinat de treĭ orĭ, păşesc ţanţoşĭ pragul afară, unde, fanaragiiĭ aprindênd luminele şi clarinetistul reîncepêndu-şĭ cântecul, pornesc cu *Vicleimul* (1) maĭ departe!

---

(1) De pe vremea Grecilor se întrodusese la noĭ un fel de Vicleim, — maĭ mult un fel de farsă poporală,—numit *Hagi-Iavat,* care, tot ca Vicleimul, jucà prin case,

Fără îndoială, că între *drama Vicleimuluĭ*, cu înalte învĕţăturĭ, cu pilde alese, cu adevĕrurĭ sfinte, şi *jocul păpuşilor*, plin de glume sărate, de vioiciune neocolită, de îmboldirĭ grosolane, nu este nicĭ o legătură şi, dacă ele se produc împreună, tot străvechia înrîurire a datinelor *dionysiace* trebue să fi mijlocit acéstă apropiere, căcĭ într'însele numaĭ sbucniaŭ de-odată: lupta crâncenă a patimelor, despicarea adîncă a tainelor şi mişcărilor sufletescĭ de o parte, cu hohotele veselieĭ nebune, batjocorirea fără frîŭ şi schimonosirea fĕptureĭ şi năravurilor omenescĭ de alta. «Moşul» şi «Paiaţa» — înfăptuirĭ viĭ ale acestor însuşirĭ — n'ar găsì alt-fel loc alăturĭ de Irod Impĕratul, care nicĭ trebuinţă n'are de dînşiĭ, nicĭ eĭ, pe vremea celor atuncĭ petrecute la Betleem, nu aveaŭ fiinţă pe lume.

Ş'apoĭ acéstă împreună lucrare a «misteruluĭ religios» cu «misterul lumesc» consfinţesce marele adevĕr, că teatrul nu póte fi credinciósă icónă a lumeĭ, dacă nu înfiripéză binele, rĕul, bucuria şi lacrimile tot la un loc.

Teatrul păpuşilor e vechiŭ de când lumea.

A fost de ajuns ca un meşter dibaciŭ să scobéscă în lemn, orĭ din clisă móle să facă trup asemenea luĭ-şĭ, pentru ca poeţiĭ, în rîvna lor de însufleţire, să-ĭ dea cuvînt, musica şi danţul să-ĭ mlădieze glasul şi paşiĭ, iar curcubeul să-l împodobéscă cu strălucirea raḑelor sale. De atuncĭ, tot ce nu se puteà arătà prin fapte, nicĭ spune din viŭ graiŭ, fu ertat să se înfăţişeze şi să se rostéscă de către aceste minunate fiinţe, carĭ sufĕr, cântă, jócă, trăesc ca noĭ şi pentru noĭ, şi maĭ mult decât orĭ-cine cinstesc adevĕrul!

Venite de vreme îndelungată în ţĕrile nóstre, uniĭ ḑic de la Turcĭ, alţiĭ de la Nemţĭ, ele aŭ fost până maĭ dĕunăḑĭ cunoscute sub numele de *Karaghioz-perdè* (1) şi aŭ avut pururea darul de a face pe popor să rîdă şi să petrécă cu năsdrăvăniile lor. (2)

---

orĭ prin localurĭ publice, scene din viéţa de tóte ḑilele, fórte comice, atât de comice chiar că împingeaŭ lucrurile până la obscenitate. Actoriĭ acelor farse îndepliniaŭ — ca în străvechile atellane şi în dramele satirice ale anticităţiĭ grecescĭ — rolurile lor cu o lipsă atât de mare de *decorum* şi de *bună-cuviinţă*, în cât eraŭ un adevĕrat scandal pentru morala publică. *Hagi-Iavatul* a dispărut odată cu întroducerea teatruluĭ la noĭ.

(1) *Karaghioz* e ca *Guignol* la Turcĭ. Originar din Persia, el arată isprăvile luĭ *Köcel-Pehlivan* (luptătorul chel), un tip popular în părţile Iranuluĭ.

(2) Ómeniĭ ceĭ maĭ însemnaţĭ aŭ avut o deosebită slăbiciune pentru aceste păpuşĭ: *Platon*, *Aristotel*, *Horaţiu*, *Marcu-Aureliu*, *Galien*, *Tertulian* la ceĭ vechĭ, iar la modernĭ *Cervantes*, care făcŭ în păpuşĭ tóte personagiile luĭ Don Quichotte, *Shakespeare*, care maĭ tóte dramele şi le jucă singur pe un teatru de păpuşĭ, *Molière*,

Prin bâlciurĭ, pe pieţe, prin casele marĭ şi micĭ, îşĭ purtaŭ ele rostul gălăgios şi înghimpător, aşà că nu e mirare când — după pilda celor din Rusia şi Polonia, unde până aḑĭ misterul nasceriĭ Domnuluĭ e jucat de păpuşĭ,—s'aŭ lipit de Vicleem şi aŭ rĕmas aceleaşĭ în graiŭ şi în mişcare.

Jocul păpuşilor a fost o petrecere plăcută chiar în palatele Domnitorilor ţĕriĭ, după spusa unuĭ martor ocular din vremea Fanarioţilor.

Acéstă privelişte turcéscă, pe care Greciĭ — ca să ne fie nouĕ pe plac — o numiaŭ *operă* (?), este un fel de joc de *marionete* şi se săvîrşesce ast-fel:

Se face întunerec într'o odae (dacă e nópte atât maĭ bine), se întinde într'un colţ un cércéf subţire de pânză, se pune în dosu-ĭ o masă şi se luminéză acest colţ ast-fel închis cu câte-va lumînărĭ.

In acest îngust cuprins se aşéză un singur *céuş*, cu păpuşĭ făcute din mucava, orĭ din cărţĭ de joc, ale căror mădulare se mişcă prin sforĭ. Céuşul, după aceea ce are de arătat, iea pe fie-ce păpuşă la rîndu-ĭ, de o plimbă şi o mişcă pe masă, însoţind mişcările eĭ cu vorbe valache, grecescĭ, orĭ adesea turcescĭ, aşà că ceĭ din întunerec le vĕd umbra jucând pe pânză şi aud cuvintele, rostite ca de ele însele (1).

Dar céta Vicleimuluĭ găsesce venindu-ĭ în drum o altă cétă, purtând mişcătóre de-asupra-ĭ o *stea* cu podóbe de zugrăvelĭ şi de luminĭ (2).

---

care-şĭ făcù chipul ca păpuşă în rolurile luĭ Masquarille şi al Avaruluĭ, *Pope* poetul engles, *Swift* romancierul, aticul scriitor *Hamilton*, ironicul *Voltaire*, marele *Goethe*, care trimiteà, împreună cu florĭ de iasomie, câte o păpuşă ca dar începetor damelor luĭ iubite, *Lord Byron* şi bĕtrânul *Béranger*, al căruĭ cap alb cu plete lungĭ se vedeà în fie-ce după amédă în Câmpiile Elisee, la Paris, alăturĭ de al copiilor (carĭ îl priveaŭ cu respect şi-ĭ ascultaŭ vorbele cu dragoste), în faţa vre-unuĭ teatru de Guignol. Ce să maĭ ḑicem despre *Regina Victoria* a Anglieĭ, care-şĭ păstréză până astăḑĭ, într'un dulap anume, tóte păpuşele, de când erà mică!

(1) *Sulzer*, loc. cit., pp. 402, 403.

(2) *Stéua* e o instituţiune curat religiósă a creştinismuluĭ, menită a rĕspandì legenda nasceriĭ Domnuluĭ, şi nu are ca Vicleimul amintirĭ saŭ legăturĭ cu instituţiunile asemĕnĕtóre păgânescĭ. Ea purcede de la data nasceriĭ luĭ Isus, pe care a prevestit-o şi către locul căreia a călĕuzit pe ceĭ treĭ Craĭ saŭ Magĭ.

Făcută în cincĭ colţurĭ, din speteze de lemn subţire, învelite cu hârtie colorată pe margine, stéua are la mijloc zugrăvite ieslele, în carĭ, încunjurat de lumină, stă pruncul Isus, avênd la picióre închinându-i-se pe Magiĭ aducĕtorĭ de aur, smirnă

Eşind încet din întunerec, pare că alunecă singură prin vězduh, «călěuza celor treĭ Craĭ de la Rěsărit», iar cântecul copiilor, ce o însoţesc, rěsună duios în depărtare, ca glasul de prevestire al uneĭ neaseměnate minunĭ!

Cine primesce *stéua* frumósă
şi luminósă,
Cu colţurĭ multe şi mărunte,
De la nascerea luĭ Christos dăruite!

ɖic eĭ, apropiându-se; iar când fură faţă în faţă, Paiaţa sărind înainte rĕspunse:

—Noĭ poftim, stéua frumósă
şi luminósă,
Şi o poftim să ni se închine de treĭ orĭ,

căcĭ altmintrelea . . . . o fac ţăndărĭ . . . . şi ridică bâta amenințătóre, ca să-şĭ întăréscă cuvîntul. (1)

— Plecaţi-vě, mocofanilor, le strigă Moşul, nu vedeţĭ voĭ pe Irod Impěrat, pe Craiĭ de la Rěsărit, pe Prunc şi pe Ostaşĭ? Cine sunteţĭ voĭ, să treceţĭ cu semeţie fără să vě închinaţĭ lor?!

— Inchină stéua, că daŭ . . . ţipă Paiaţa

Céta cea mică stă la sfat. Eĭ sunt căţí-va, ceí-lalţĭ sunt mulţĭ . . . n'aŭ ce face . . . ş'apoĭ bâta Paiaţeĭ ridicată în sus le dă fiorĭ. Cu ochĭ galeşĭ privind decĭ stéua lor cea frumósă şi luminósă, o plécă de treĭ orĭ înaintea chivotuluĭ cu Vicleimul, pe când cel maĭ în vîrstă dintre eĭ ɖice:

Noĭ suntem ceĭ curaţĭ,
Ceĭ curaţĭ şi luminaţĭ . . . .
Iată stéua v'o închinăm
Dar robĭ vouĕ nu ne dăm! . . . .

Şi dau să trécă pe alăturĭ maĭ departe.

şi tămâie.—Pe colţurĭ sunt chipurile luĭ Adam şi al Eveĭ, primind merul de la şérpe în Paradis, şi alte micĭ scene din Istoria Sfîntă.

Căntecele de stea, culese şi prelucrate de Anton Pann, sunt intocmite intru povestirea şi lauda nascerii Mântuitoruluĭ saŭ cuprind deosebite apologiĭ ale religieĭ nóstre.

(1) Este tot-deauna céртă mare între ceĭ cu Stéua şi Vicleimul asupra întăietăţiĭ lor. Ceĭ cu Stéua ɖic, că eĭ trebue s'o aibă, fiind-că eĭ represintă instituţiunea religiósa în tótă curăţia eĭ, pe când ceĭ cu Vicleimul pretind că, avĕnd pe Irod, pe ceĭ treĭ Craĭ şi pe Prunc cu dînşiĭ, eĭ sunt maĭ marĭ, aşà că puterea numěruluĭ covîrşind pe ceĭ-lalţĭ, Stéua trebue să li se închine de treĭ orĭ, alt-fel sare Paiaţa şi o sparge. De multe-orĭ Vicleimul umblă cu Stéua împreună, când vrea ca spectacolul să fie maĭ bogat şi partea religiósă maĭ desvoltată decât cea-laltă. Atuncĭ ordinea spectacoluluĭ este: Incepe Stéua, apoĭ vine Vicleimul, fără părţile comune din cântecul Steleĭ, după acésta la sfîrşit jocul păpuşilor.

— Nu așà, băeţĭ, ḑice atuncĭ Irod, eşind din umbră, voĭ sunteţĭ călĕuza Magilor, voĭ să mergeţĭ înainte, noĭ om călcà după voĭ, că la Vicleim e dat să mérgă Stéua . . . şi ce-om câştigà, om împărţì . .

— Impărţéla Domnilor orĭ a calicilor, luminate Împĕrate, întrébă Moşul.

— Impărţélă dréptă, rĕspunde Irod, şi acum cântaţĭ cu inimă, ca să v'audă boeriĭ.

Cetele amîndouĕ s'aŭ împreunat şi Stéua se întórce înapoĭ, păşind în cap, după dînsa Vicleimul, luminat de felinare, la urma tuturor vin păpuşarul şi clarinetistul, care bucuros că nu-ĭ maĭ îngheţă degetele cântând, îşĭ aprinde o ţigară şi umblă cu mânele în busunar.

Iar băeţiĭ de la Stea, cu Paiaţa şi cu Moşul, încep din noŭ psalmul:

Cine primesce Stéua frumósă
Şi luminósă,
Cu păpuşĭ,
Cu mănuşĭ,
Cu ciobotele încălţate,
Aruncate după spate!! . . . .

Şi aşà se duc *frăţesce* acum pe uliţe până după meḑul nopţiĭ şi . . . până la Bobotéză.

Însă tóte-s trecĕtóre:
De e plóie, de e sóre,
De sunt morţĭ, orĭ de sunt viĭ,
Tóte per, rĕmân pustiĭ;
Numaĭ dreptu-aşezămînt,
De-ĭ nărav, de e cuvînt,
E statornic pe pămînt . . . .

vorba cânteculuĭ, căcĭ trecù Crăciunul cu bunătăţile luĭ şi iată că flăcăiĭ strunesc *Buhaiul* (1), ca să ureze *an noŭ* bun, cu fericire şi cu sănătate! Iată-ĭ la ferestre hăulind, plesnind din bice şi, ca în vremile de altă dată, când omul «*îşĭ dedeà cóte cu Dumneḑeiĭ pe faţa pămîntuluĭ*», reînviând în suflete amintirĭ şi năzuinţe, înfiripând din belşugul lor de dorinţe, o clipă măcar, nouĕ avînturĭ şi speranţe nouĕ! . . .

. . . . Hăĭ! Hăĭ!
Pluguşor cu doĭ-spre-ḑece boĭ!
Hăĭ! Hăĭ!

(1) Flăcăiĭ la ţéră îşĭ durézĕ în ajunul Sf. Vasilie un buhaiŭ, făcut dintr'o putinică, de fundul căreia légă o córdă, care, trecênd printr'o ţiplă, imitéză mugetul boilor. Cu acest instrument umblă eĭ să colinde pluguşorul din casă în casă.

Plesniţĭ măĭ
Hăĭ! hăĭ!
. . . .
Mâne anul se 'noesce
Pluguşorul se pornesce
Şi începe-a colindà
Pe la case şi-a urà!
Érna-ĭ grea, omĕtu-ĭ mare,
Semne bune anul are,
Semne bune de belşug
Pentru brazda de sub plug.
Dómne binecuvintéză
Casa, pe care-o uréză
Pluguşorul fără boĭ,
Pluguşorul tras de noĭ.
Uraţĭ flăcăĭ!
Strigaţĭ măĭ!
Hăĭ! hăĭ!
Hăĭ! hăĭ!

Tot satul e în picióre, în peptul fie-căruia tresare pare că o viéţă nouă, căcĭ din atâtea urărĭ de bine Românul se mulţumesce şi cu îndeplinirea uneia numaĭ: *noroc bun să dea Dumneḍeŭ!* Datină strămoşéscă (1), care, atuncĭ ca şi acum, pămîntuluĭ mănos şi ceruluĭ milostiv prinóse de mulţumire îĭ închinà şi din om în om în poporul roman, popor de plugarĭ ca şi noĭ, sburà frumósa urare:

Gaudium et laetitia
Sit in hac domo:
Tot filii,
Tot porcelli,
Tot agni! . . . .

Şi ḍiua Sfîntuluĭ Vasilie se ridică la noĭ purtătóre de darurĭ, împăciuitóre de inimĭ şi sfătuitóre de bine, precum el însuşĭ, părinte al bisericeĭ creştine, erà dătător de linişte şi de pace împrejuru-ĭ; precum anul noŭ, copil nevinovat, în întâia ḍi a vieţeĭ sale de vecĭ, se cade să măguléscă pe ceĭ nerăbdătorĭ, pe ceĭ de-apururea cu gândul către ḍiua de mâne.

(1) Serbările romane *Opalia* în onórea luĭ Saturn (cerul) şi a soţieĭ sale Ops (pămîntul), care dedeaŭ hrană, vreme bună şi îmbelşugare omeniriĭ, eraŭ din cea maĭ adîncă anticitate fórte cu evlavie ţinute. In timpul lor se făceaŭ urărĭ asemenea cu ale pluguşoruluĭ nostru, care nu e decât consfinţirea uneĭ tradiţiunĭ înălţătóre de inimĭ şi dătătóre de pace şi de bune speranţe.

Copiĭ, cu crăngĭ înflorite în mânĭ, cu surîsul pe buze şi cu graiul îndulcit de gingaşe cuvinte, întîmpină pe fie-care cu sorcova (1) lor, ḑicêndu-ĭ:

Sorcova, vesela,
Să 'nfloriţĭ,
Să mărgăriţĭ
Peste vară,
Primăvară:
Ca un pĕr,
Ca un mĕr,
Ca un fir
De trandafir;
Tare ca pétra,
Iute ca săgéta;
Tare ca ferul,
Iute ca oţelul.
La anul
Şi la mulţĭ anı!

Şi acésta întru vecĭnicirea tot a unuĭ obiceiŭ roman, acela de a se felicità la începutul anuluĭ (la eĭ începutul luĭ Martie al nostru), atingêndu-se cu o ramură de dafin verde: *ut annare perennareque commode liceat!* (2)

Oraşele, satele, ţéra întrégă sunt în sĕrbătóre!

Cu strigăte de bucurie, cu sunet de clopote, cu bubuit de tunurĭ îl întîmpină lumea, ca pe un Împĕrat, nesciind, vaĭ! câte nevoĭ póte-ĭ aduce în sîn şăgalnicul prunc al vremiĭ.

Iată boeriĭ în butcĭ cu telegarĭ de mare preţ, porniţĭ să hiritiséscă pe Vodă, pe maĭ mariĭ şi maĭ bĕtrâniĭ némuluĭ. Iată negustoriĭ, în haine nouĕ, trecênd, după slujba bisericéscă, la părintele archiereŭ, să iea blagoslovenie, la staroştĭ, la maĭ mar-başa, la toptangiiĭ ceĭ bogaţĭ, la fruntaşiĭ mahalaleĭ, să se sărute frăţesce cu dînşiĭ şi să-şĭ ureze: anĭ mulţĭ şi fericiţĭ! Iată breslaşul cu copiiĭ de mână, ducêndu-se pe jos, dintr'un capĕt al uliţelor la cel-lalt, la naşul, la cumĕtrul, la frate, la nepot, să ciocnéscă paharul, ca să le fie de bine! ... Iar séra, iată pe fie-care aşezat cu aĭ luĭ la masă, mâncând, uniĭ din talere scumpe smălţuite (3), alţiĭ din străchinĭ de pămînt, *plăcinta cu bilete* şi aşteptând toţĭ cu aceeaşĭ plăcere, cu acelaşĭ neastîmpĕr, să-şĭ cunóscă *sorful,* pe care li-l trimite Dumneḑeŭ de anul noŭ, căcĭ încă pe acea vreme deprinderile eraŭ fără mult încunjur, îndoiala despre tot şi obosćla grabnică de tóte nu avusese prilej să se furişeze între dînşiĭ. Vremurĭ într'adevĕr patriarchale, când ceĭ marĭ, ceĭ mărunţĭ şi ceĭ de jos, ómeniĭ de talent şi neghiobiĭ, nu cătaŭ să fie,

(1) Numele *sorcoveĭ* vine de la slavonul *sarok* (patru-ḑecĭ), numĕr fatidic al atingerilor ce se face cu ramura împodobită cu hârtie colorată şi poleită, betélă şi florĭ artificiale, din carĭ e alcătuită sorcova.

(2) *Macrobius,* Saturn., liber I, cap. XII.

(3) Cele maĭ multe de majolica, aduse de la Danzig şi Bohemia.—*Wolf,* t. 1, p. 263.

bunăóră ca adĭ, *toţĭ de o apă*, nicĭ năzuinţele nu le eraŭ cu atât maĭ neîngrădite cu cât puterile le eraŭ maĭ slabe şi minţile maĭ întunecate!

Pe noĭ, ceĭ de acum, propăşirea ne-a răpit prea pe neaşteptate în vîrtejul eĭ, în cât capetele încă nu-s deplin liniştite de sbuciumul prin care am trecut.

Ideile, simţirile, dorinţele sunt amestecate în minţile şi în sufletele nóstre, hotarele lor despărţitóre încă nu le-am atins şi Babilonia în care trăim ne răpesce, de multe-orĭ, ceea ce face pe om fiinţă cumpĕnită: bunul simţ.

Năravurile vechĭ ne par sérbede, podóbele mîndre ale trecutuluĭ nu ne maĭ însufleţesc. Femeilor le e silă să grăiască limba cea dulce a părinţilor, copiilor nu le maĭ poţĭ pune stăpânire pe limbă şi pe purtare; iar dacă am păşit de hotarul ţĕriĭ dincolo, cu greŭ maĭ găsim cevà plăcut în cuprinsul pămîntuluĭ nostru.

La sĕrbătorĭ, la petrecerĭ şi la rĕsplată cu toţiĭ de una, la lucru la datorie şi la rĕspundere fie-care în deosebĭ!

Góna neobosită după avere a împetrit pare că inimile; tot ce nu face vîlvă saŭ nu dă câştig se iea peste picior, orĭ nu e înţeles!

Trântoriĭ, feciorii de banĭ gata, cămătariĭ îmbogăţiţiĭ, nemerniciĭ carĭ aţin drumurile dór o da norocul peste dînşiĭ, ceĭ împrumutaţĭ cu ceĭ ce împrumută, ceĭ carĭ vînd ce nu aŭ cu ceĭ carí cumpĕră ce nu pot plătì, minciunoşiĭ, dibaciĭ cu ceĭ pururea jertfa minciuniĭ, ceĭ ce alérgă flămânḑĭ după un codru de pâne cu ceĭ ce aruncă sătuĭ pânea întrégă la cânĭ, toţĭ vor să trăiască pe aceeaşĭ tréptă ca ceĭ maĭ harnicĭ, ceĭ maĭ cinstiţĭ, ceĭ maĭ deşteptĭ.

Privițĭ acum la ţĕran.

Din ceea ce a moştenit de la tată-sĕŭ el păstréză tot, fie pămînt, fie obiceiurĭ. Aşà, am găsit neatins graiul nostru la dînsul, isvorul cel limpede de cântur̆ şi de poveştĭ tot de la dînsul purcede, şi sub acoperemîntul luĭ adăpostitu-s'a în vremĭ de restrişte comóra nóstră minunată de datine!

Dacă tîrgoveţuluĭ nu-ĭ maĭ e nimic de ajuns, pe dînsul cu puţin îl împacĭ. Dacă unora nu le poţĭ sci nicĭ voia nicĭ nevoia, luĭ cu puţină îngăduire îĭ cetescĭ până în adîncul sufletuluĭ.

Pentru dînsul nu-ĭ nimic maĭ de preţ decât cuprinsul în care trăesce, căcĭ pe atâta ţarină câtă vede cu ochiĭ póte fi stăpân ca pe bătătura luĭ, dacă e volnic la muncă. De acì dragostea ce-l légă de pămînt şi frica de Dumneḑeŭ în apucăturile luĭ ca om între ómenĭ.

Dacă n'a fost atins de stricăciunea oraşelor, maĭ rar îţĭ va arătà

el o altă faţă decât acea pe care i-a dăruit-o Dumnedeŭ; iar în jocurile, în petrecerile şi nebuniile luĭ chiar veĭ aflà, fără tăgadă, maĭ multă curăţie de suflet şi o voe bună maĭ puţin prefăcută decât într'ale nóstre.

Iată-ĭ adunaţĭ bĕtrânĭ şi tinerĭ la *şedĕtóre.*

In tindă, lângă vatră, unchesiĭ, încăḑindu-se când pe o parte când pe alta, rĕscolesc cărbuniĭ aprinşĭ, pe carĭ înfloresc bóbe de porumb într'o largă tipsie de aramă.

Óla cu vin trece de la gură la gură, că nimic nu usucă maĭ lesne gâtul Românuluĭ decât vorba, şi de cum a înoptat vorbesc eĭ, vorbesc despre fețĭ frumoşĭ, despre smeĭ, despre vîrcolacĭ, despre haiducĭ, orĭ despre nevoile lor.

Un pădurar, vestit într'ale vînătorieĭ, tălmăcesce rostul hăituelcĭ: cum se prinde ursul în bârlog, cum se alungă epuriĭ pe ghéţă, care e maĭ bună de mâncat dintre lişiţă şi dropie; iar un vier de lângă dînsul spune băeţilor, că nu e friptură maĭ cu gust ca cea de graurĭ beţĭ de zémă de strugurĭ.

O babă, într'un colţ, ghicesce norocul fetelor în palmă; în fund, după grămada de ştiuleţĭ de porumb, flăcăiĭ se jócă *de-a feţele, de-a ineluşul, de-a aţa* cu nisce codane, carĭ se prăpădesc de rîs, dându-ĭ rĕmaşĭ.

Rezemată de uşorul uşeĭ, o tînĕră nevastă cântă o doină, pe care ciobanul, trântit într'o rînă pe laviţă, o prinde—ca din depărtare—cu cavalul.

Se face tăcere, jocurile rĕmân neisprăvite şi o vĕdană, cu ochĭ agerĭ, se pune în mijlocul tinerilor, priveghiând să-şĭ ţie fie-care mânile acasă, până s'o sfîrşì cântecul.

Un moşnég, cu bărbia în palmă, tâlcuesce visurĭ copilelor, o mătuşă descântă de *întîlnitură* şi de *deochĭ,* iar în dosul cuptoruluĭ stăpâna caseĭ începe un basmu pentru ceĭ carĭ îĭ curăţă porumbul aruncând bóbele într'o baniţă cu cercurĭ de fer.

O veselie senină însufleţesce pe toţĭ la olaltă.

Poveştile, cântările, snóvele, jocurile şi rîsul şi glumele, se prelungesc până în adîncul nopţiĭ; iar după ce grămada de ştiuleţĭ a fost curăţită, caerele de lână şi fusurile aninate în grindă, floricelele şi vinul date gata, unul câte unul se ridică, îşĭ iea bunda, cojocul, zeghea orĭ fermenéua pe umerĭ, şi cu nópte bună! mânc cu bine! leliţă cumĕtră, naşo, badeo, vericule, nene! se îndréptă pe acasă: flăcăiĭ şi fetele alergând şi bătêndu-se cu zăpadă, bĕtrâniĭ maĭ ticniţĭ, la pas, pufuind din lulea, orĭ isprăvind vre-o vorbă lăsată la urmă . . .

Şi aşà trec nopţile cele lungĭ, aşà se undesc dragostele şi se fac împărechierile între tinerĭ.

La *şedĕtóre* se pun la cale multe şi de tóte, acolo se aduc şi de acolo pornesc veştile de la sat la sat, tocmelile maĭ cu înlesnire acolo se chibzuesc, iar mamele îşĭ pun ochiĭ pe vre-un odor, numaĭ bun pentru copiiĭ lor.

De când se întocmiră măscile pentru teatru, sub carĭ actorul îşĭ puteà ascunde chipul şi preface glasul, îndrăsnéla de a sta în faţa publiculuĭ şi a-ĭ spune adevĕrurĭ luă tot maĭ mult avînt. Când li se dete caracter personal şi înfăţişară pe cine-và anume cunoscut, spre a-ĭ aduce slavă saŭ ocară, însemnătatea măscilor ca unéltă satirică se vĕdì cu desăvîrşire.

Ingrijirea deosebită pentru prinderea asemĕnăriĭ fu dată în dauna cuvîntăriĭ, iar mişcarea câştigă vioiciune şi înţeles maĭ larg.

Pantomima luă ast-fel locul tragedieĭ.

Lungă vreme domnì ea singură pe scena romană şi poporul se deprinsese atâta cu dînsa, că nu-ĭ erà de ajuns a o aplaudà la teatru, ci o strămută şi în viéţa luĭ de-acasă. La ospeţe, la ceremoniĭ, la petrecerile marĭ şi micĭ, ea erà aprópe nelipsită, lucru de care cu atât maĭ mult se măguliaŭ musafiriĭ, cu cât însăşĭ religia în ceremoniile sale o întrebuinţà ca o podóbă trebuinciósă a rituluĭ celuĭ atât de pompos şi de teatral.

Ḑeul *Pan*, însoţind-o cu danţul, întocmì petrecerile câmpenescĭ, în carĭ fetele şi flăcăiĭ jucaŭ purtaţĭ de glasul flueruluĭ şi cântaŭ în rĕstimpurĭ laude ocrotitoruluĭ holdelor şi turmelor.

Comus, ḑeŭ al rîsuluĭ şi al ospeţelor, le strămută de la câmp la mese şi la veseliĭ, orînduind ca danţul să nu se încingă decât sub îmboldirea vinuluĭ şi a cărnurilor fripte, carĭ pun un grăunte de nebunie în creerĭ şi o scântee de foc în sânge. (1)

De la ospeţe, cu vremea şi cu prefacerea năravurilor, danţul trecù la nunţĭ, la praznice, la serbărĭ de familie, până ce devenì el însuşĭ o sĕrbătóre, cu atât maĭ strălucită cu cât felul şi numĕrul danţuitorilor eraŭ maĭ de sémă şi maĭ mare.

Zădărnicia bogaţilor, luxul, capriciul femeilor şi ispita tot-deauna caldă a dragosteĭ şi a tinereţeĭ aŭ făcut din acéstă îndeletnicire, atât de nevinovată la început, desfătarea cea maĭ pompósă şi maĭ costisitóre a vremurilor moderne: *balul.*

---

(1) Datină păstrată până la finele vécului XVIII la noĭ şi care în Francia a purtat şi pórtă numele de *la danse des festins.*

Prin podóbele luĭ scumpe şi bătĕtóre la ochĭ, prin vioiciunea, îndrăsnéla şi gingăşia mişcărilor sale, prin farmecul cu care el încarcă simţurile şi ademenesce mintea, balul, pantomimă şi comedie tot deodată, are multe însuşirĭ de ale teatruluĭ, fără de a avé şi înrîurirea binefăcĕtóre a acestuia. (1)

La noĭ, până către sfîrşitul véculuĭ trecut, balurile eraŭ necunoscute. Se ḑice că nisce Comiţĭ şi Marchisĭ, fugarĭ din Francia, s'ar fi cercat să înjghebe petrecerĭ de felul acesta la Curtea luĭ Vodă Moruzi. Cu venirea oştirilor rusescĭ de la începutul véculuĭ nostru însă, balurile se înfiinţară statornic, luând tot maĭ multă întintere, până ce ajunseră a fi adevĕrate solemnităţĭ ale Curţilor domnescĭ şi ale caselor celor marĭ.

Inainte vreme, lumea nu aveà prilej să danţeze decât la anume împrejurărĭ: la nunţĭ, la praznice, la lăsaturĭ de sec, petrecerile fiind în deobşte rarĭ şi puţin însufleţite. Aşà, bărbaţiĭ orĭ se adunaŭ să bea şi să mănânce, orĭ făceaŭ între dînşiĭ *sintrofiĭ*, fumând, vorbind de daraverĭ şi jucând cărţĭ (2), pe când femeile «se inglindiseaŭ», cosĕnd

(1) *Balul*, originar din Italia (*ballo* = danţ; *ballare*=a danţà), unde, cu tótă rigórea evuluĭ mediŭ, se practicà de ţĕranĭ, iar în Sicilia erà obiceiŭ de a se face chiar *mascarade* (adecă plimbărĭ de măscĭ pe uliţĭ saŭ prin case), a trecut de timpuriŭ în Francia. Când căḑură luptele singulare, *les tournois*, şi isprăvile trubadurilor, se introduseră mascaradele, străvestirile, jocurile, maĭ întâiŭ în méḑă-ḑi, apoĭ de acolo se urcară spre nord, ast-fel că primul bal cunoscut de istoriografĭ (de Montglave) se dete la Amiens în anul 1385, cu ocasiunea căsătorieĭ Regeluĭ Carol VI cu Isabela de Bavaria. Un bal vestit fu iarăşĭ cel de la 1500 dat la Milano în onórea luĭ Carol VIII, unde danţară doĭ Cardinalĭ: San-Severino şi de Narbonne. Caterina de Medicis introduse balurile în serbările oficiale, la Curte. Balurile eraŭ *deschise, costumate* saŭ *mascate*. Primul bal costumat fu cel de la 1397, dat luĭ Carol VI la «Hôtel de la Reine-Blanche», unde intră ducĕnd după sine patru gentilomĭ îmbrăcaţĭ ca sĕlbatecĭ. Ducele de Orléans, fratele Regeluĭ, apropiă o lumînare de costumul unuia din eĭ, făcut de câlţĭ şi smólă, care luă foc, şi căte-şĭ patru periră arşĭ de viĭ. Ludovic XIV dete balurĭ strălucite la Versailles la 1688 şi 1697; iar la 8 Ianuarie 1713 creă balul mascat la Opera din Paris. De atuncĭ balurile mascate deveniră o petrecere favorită a nobililor şi se întinseră în tótă lumea. In timpul Carnavaluluĭ, măscile şi mascaradele cutreeră uliţile în Italia; iar în ultima luĭ sĕptĕmână, măscile merg din casă în casă, intrigând şi amusând lumea. Acelaşĭ obiceiŭ se păstréză în Grecia până astăḑĭ.

(2) Dacă eraŭ din starea de jos jucaŭ: *conţina*, joc italian, *cureluşa*, joc bulgăresc, *mariage*, joc franţusesc, *tablele*, joc turcesc, *ţintarul* orĭ *gîcĭ în care*, jocurĭ romane trecute de la strămoşĭ întocmaĭ la strănepoţĭ.

In clasele maĭ ridicate, boeriĭ jucaŭ: *piquet*, *l'hombre*, *tokatille*, jocurĭ franţusescĭ rĕspândite în Europa încă de prin mijlocul veaculuĭ XVIII, apoĭ *trisett*, *langenpuff*, *un-spre-ḑece şi jumătate*, jocurĭ nemţescĭ, *otuz-bir* (trente-et-un), joc franţusesc botezat turcesce, *ghiordum*, joc turcesc, *stoss*, joc nemţesc introdus de Ruşĭ la noĭ, *lan-*

la gherghef şi la ciur, jucând jocurĭ nevinovate, cântând une-orĭ (1), dar maĭ alos mâncând dulceţurĭ şi prăjiturĭ,

Alt-fel, fie-care stetea pe acasă, aprindeà séra câte o lumînare orĭ două de sĕŭ, puneà pe ţigance să spună poveştĭ, se sfătuià cu aĭ luĭ, maĭ întindeà vre-o «pasienţă» şi . . . se culcà de cum se înoptà, ca să se scóle de mânecate: că aşà erà bine şi sănătos».

Când le venià însă vremea să jóce, «jocurile lor se deosebiaŭ cu totul de ale altor némurĭ. Eí nu jucaŭ doĭ câte doĭ saŭ patru cu patru, ca Francesiĭ orĭ Leşiĭ, ci maĭ mulţĭ împreună, făcênd un cerc saŭ un şir lung.

«Nicĭ nu jucaŭ altă dată bucuroşĭ, decât la ospeţe. Atuncĭ, jocul se numesce *horă*, când se prind cu toţiĭ de mână şi jócă în cerc, mişcându-se după mĕsură cu paşĭ potrivițĭ, din drépta în stânga; iar când se pun în şir lung, prindêndu-se de mână, aşà că atât un capĕt cât şi cel-lalt să rĕmână slobod, şi fac felurite ocolurĭ şi întorsăturĭ, se numesce *danţ* (cuvînt leşesc).

«La nunţĭ aŭ datină să jóce, înainte de cununie, în curte saŭ pe stradă, întocmiţĭ în două şirurĭ, unul de bărbaţĭ şi altul de femeĭ. La amîndouă se alege câte un pristav, care trebue să fie om bĕtrân şi de cinste: acesta pórtă în mână un bĕţ vărgat cu aur saŭ tras în alte feţe, în capĕtul de sus al căruia atârnă o naframă cusută fórte frumos.

«Când fac întâia mişcare, unul din pristavĭ trage pe aĭ sĕĭ din drépta

---

squenet, joc franţusesc tot de dînşiĭ adus, *pharao*, *damele*, idem, introduse din Transilvania (*Sulzer*, op. cit., p. 399); apoĭ maĭ târḑiŭ *baccara* (macca), *préférence*, *whist* şi *britsch* (aceste două englesescĭ). *Biliardul* fu introdus de oficeriĭ ruşi în Moldova.

(1) In deobşte femeile, carĭ şedeaŭ maĭ mult în casă, bine hrănite, bine ţinute, bine păzite, sănătóse, aveaŭ glasurĭ frumóse. Cultură musicală aveaŭ fórte puţină şi, dacă cântaŭ cu gust şi cu óre-care dibăcie, erà maĭ mult un dar firesc decât un resultat al studiuluĭ. Cântaŭ din gură, din tambură, din ghitară, învĕţate de robiĭ ţiganĭ, orĭ de dascăliĭ grecĭ, meşterĭ în ale cânteculuĭ. Până în vremea luĭ Caragea-Vodă, nu s'a sciut despre *piano* la noĭ. Atuncĭ, fata unuĭ boer mare, crescută la Viena, unde învĕţase clavirul, măritându-se, avù nefericirea să şi-l vadă sfărâmat bucăţele cu toporul de bărbatu-sĕŭ, gelos că trecĕtoriĭ se opriaŭ la ferestre să asculte pe novastă-sa cântând. Mâhnirea, se ḑice, că i-a fost atât de cumplită, că biata femee murì în curînd, lăsând cu limbă de mórte să-ĭ facă sicriul din scândurile claviruluĭ, dar s'a împotrivit popa, ḑicênd că fusese *vasul necuratuluĭ*.— *Ion Ghica*, Scrisorĭ.

Une-orĭ fetele cântaŭ împreună, formând un fel de cor unison, însă neavênd cunoscinţă de armonie. Musica erà exclusiv naţională; rarĭ bucăţĭ, ca marşul luĭ Napoleon, orĭ vre-o arie grecéscă de dragoste, aŭ putut pătrunde în straturile societăţiĭ femeescĭ înainte de începutul véculuĭ nostru.

în stânga, iar cel-lalt din stânga în drépta, așà că șirurile să stea față în față, iar întorcêndu-se, să stea spate la spate. Şi așà se întorc amîndouě șirurile în rotațiunĭ continue, dar atât de încet, pentru ca să nu se amestece, în cât abià le poțĭ băgà de sémă mișcarea.

«Atât într'un șir cât și în cel-lalt, fie-care iea loc după rangul sěŭ. Femeile orĭ fiicele boerilor ieaŭ loc după rangul bărbatuluĭ orĭ tatăluĭ lor.

«Locul întâiŭ îl are însă tot-deauna pristavul, al doilea nunul, al treilea mirele. Asemenea, în șirul femeilor, maĭ întâiŭ e pristavul, apoĭ nuna și după ea mirésa, chiar când ar fi de o stare maĭ jósă decât ceĭ-alțĭ. După cununie se amestecă amîndouě șirurile și jócă în cerc, așà că fie-care bărbat să-șĭ aibă femeia la drépta și tot deadrépta să aibă fie-care tînĕr câte o fată de trépta sa.

«Câte odată fac și figurĭ în horă, schimbând cercul în triunghiŭ, în pătrat, în forma ouluĭ saŭ altele, după închipuirea și dibăcia pristavuluĭ.» (1)

Când maĭ târḑiŭ Măria Sa Vodă, în cinstea vre-unuĭ General rusesc orĭ a unuĭ Consul străin, deschideà ușile Curților domnescĭ, adunând în sala tronuluĭ tot ce erà maĭ nobil, maĭ bogat și maĭ frumos în Iașĭ saŭ în Bucurescĭ; când deprinșĭ cu portul, cu limba, cu obiceiurile europenescĭ, boeriĭ nu maĭ socotiaŭ ca faptă de rușine orĭ de necuviință să-șĭ vadă fetele și nevestele în brațele altora jucând,— *balul* se începeà cu *poloneza,* la care luaŭ parte în șir toțĭ dănțuitoriĭ doĭ câte doĭ. *Menuetul,* cu pașiĭ mărunțĭ, tacticos și țépěn, venià după dînsa; apoĭ urmaŭ *passe-pied,* cel repede ca un vîrtej, în treĭ pașĭ, numit *tampeta* (la tempête); *matradu,* danț napoletan, *manimasca,* danț poporal italian, *mazurca* leșéscă, *tirola* nemțéscă, un fel de ciardaș numit *unguréscа* (jucat maĭ ales de militarĭ, carĭ băteaŭ la întorsăturĭ din pintenĭ), *englesul, romana,* un fel de cadril, *skotisch* (écossaise) și în sfîrșit săltăréța *cracovénca* (leșéscă). (2) Muscaliĭ ne aduseră *cadrilul* (contradanțul) și *polca,* Nemțiĭ *valsul* în doĭ pașĭ; apoĭ veniră *galopul, polka-mazurca, cadrilul lăncerilor* și *cotilionul.*

Numaĭ biata nóstră horă, ca o țérancă rătăcită între cocóne marĭ, steteà sfiósă într'un colț, din care rar, fórte rar, câte o Domniță bine

(1) *Cantemir,* op. cit., p. 141.

(2) *Nicolae Philemon,* Ciocoiĭ vechĭ și noĭ, p. 173, nota 1. — *Teodor Burada,* Almanach musical, 1877, maĭ pune printre danțurile de salon: *șubeta* și *jocul senatoriții,* introdus pe la 1808 de soția senatoruluĭ rus Milasevicĭ, dar care a dispărut la 1816.

însufleţită o luà de mână şi o puneà să-şĭ mlădieze gingaş trupul şi paşiĭ, întru măgulirea ochilor şi a dragosteĭ celor strămoşescĭ.

După pilda Domnitoruluĭ, boeriĭ ceĭ marĭ şi, după a lor, boeriĭ de starea a doua începură treptat să-şĭ deschidă casele, să adune lume, să-şĭ lumineze încăperile (1), să le împodobéscă cu oglinḑĭ, cu mobile alese, cu plante, cu florĭ şi să dea balurĭ strălucite. Chiar şi negustoriĭ ceĭ de frunte, călcându-le în urmă, făcură cheltuelĭ — uniĭ în nepotrivire cu starea lor — pentru întrunirĭ de aceste, dintre carĭ ale luĭ Ştefan Poppovicĭ, toptangiul de la Hanul-cu-Teĭ, ale luĭ Hagi-Moscu şi Hagi-Tudorache aŭ rĕmas de pomină la ceĭ ce le-aŭ apucat.

Intr'adevĕr, boeriĭ îmbrăcaţĭ cu cécşirĭ roşiĭ cu meşĭ, papucĭ saŭ cisme galbene de meşină, cu botul ascuţit, întors în sus, fără toc; cu anterie de ghermeşit, de citarie, calemcher, cutnie, selimie saŭ sevaiŭ; încinşĭ cu şalurĭ de India, cu fermenele scurte saŭ scurteicĭ îmblănite cu paceà de samur, singép orĭ cacom, pe de-asupra giubea de postav saŭ biniş, feregea orĭ contoş cu profirurĭ de samur de Moscva; baş-boeriĭ cu hamger bătut în petre scumpe la brîŭ, gugiumane de samur în cap, cu fundul roşu orĭ verde; boeriĭ halea (2) stând în jurul Domnuluĭ cu bastóne lungĭ în mânĭ; Vodă îmbrăcat cu cabaniţă (contoş roşu cu găitane şi céprazurĭ de fir), purtând ca Beizadelele gugiuman de samur cu fundul alb (3);

(1) Lumînările eraŭ de cĕră făcute la noĭ orĭ de stearină amestecată cu céră şi aduse de la *Leopol* din Galiţia şi chiar din Viena, când balurile se dedeaŭ la Curte; când se dedeaŭ însă în casele particulare, chiar de boerĭ marĭ, lumînările eraŭ de sĕŭ. Tocmaĭ pe la 1830 începură şi boeriĭ să facă, cu voia înaltă, us de lumînările de céră. Cele de stearină curată aŭ venit din Austria maĭ târḑiŭ.

Drept aceea se povestesce că, în timpul domnieĭ luĭ Grigorie Vodă Ghica, trecĕnd pe la noĭ ambasadorul Marchis de Ribeaupierre, Domnitorul îĭ făcù o primire fălósă. Intre altele îl poftì şi la un *bal public*, dat în onórea sa. Marchisul se duse la bal, maĭ mult ca să observe gradul de civilisaţiune a societăţiĭ nóstre; dar mătăsăriile, şalurile şi maĭ ales diamantele ce vĕḑù la damele române îl surprinseră, căcĭ numaĭ diadema, cerceiĭ şi *ghiordanul* cocóneĭ Z... M... costaŭ peste un milion. Din întîmplare, Marchisul îşĭ aruncă ochiĭ şi asupra iluminăriĭ saleĭ şi vĕḑù, cu destulă surprindere, că erà făcută cu *lumînărĭ de sĕŭ*. A doua ḑi, venind la Curte şi fiind întrebat de Domnitor de a petrecut saŭ nu bine, Marchisul rĕspunse că luxul cocónelor nóstre este egal cu acela al damelor din St. Petersburg; numaĭ un lucru nu i-a plăcut, ḑise el Domnitoruluĭ.

— Ce lucru ? întrebă Vodă Ghica.

— Lumînările cele de sĕŭ, al cărora fum strică aerul saleĭ.

— Cât despre acésta, aĭ dreptate; dar la noĭ numaĭ Domnitorul are voe să ardă lumînărĭ de céră, ceĭ-lalţĭ cată să ardă de sĕŭ.

(2) Adecă în funcţiune, Ministri orĭ demnitarĭ aĭ Curţiĭ.

(3) *Ion Ghica*, Scrisorĭ, ed nouă, p. 501.

Frumuseţea şi gingăşia deosebită a femeilor, al căror port de o rară bogăţie le dedeà un farmec maĭ mult: rochiĭ de mătase de Veneţia, de zăbranic franţusesc, de zefir de Ţarigrad orĭ de catifea, în tóte feţele, carĭ le subţiaŭ mijlocul, încins cu colane de fir bătute cu perozele orĭ cu smaragde, avênd mânecele strîmte şi pepţiĭ ridicaţĭ, încheiându-se cu florĭ de diamante orĭ cu fuliĭ de cea maĭ strălucită apă; cu gâtul acoperit de «semizete» de horbotă de Veneţia, de blondă de Olanda, orĭ puţin desfăcut, prins atuncĭ în ghiordane de rubine şi de safire; cerceĭ lungĭ de mărgăritar şi briliante împodobindu-le urechile, iar pe cap femeile măritate purtând fesurĭ albe de Tripoli, legate împrejur cu sanguliĭ albe cusute cu mătase şi cu fir, ale căror căpĕtâie se înodaŭ frumos de-o parte, cu florĭ de diamant, fetele cu capul gol, cu pĕrul împletit în códe lăsate pe spate, orĭ făcute colac pe creştet şi împodobite cu florĭ de grădină (1);

Belşugul fără margine de tóte;

(1) *N. Philemon*, Ciocoiĭ vechĭ şi noĭ.—*Zallony*, Les Phanariotes. Iată, de alt-fel, o mică listă a mărfurilor alese ce se aduceaŭ pe la începutul vĕculuĭ acestuia pentru îmbrăcămintea femeilor, la noĭ: ***hataia sadea*** de Veneţia, ***hataia florentine***, ***camohus*** de Veneţia cu fir, ***camohus sadea***, ***catifea*** cu aur şi ***sadea*** de Veneţia, ***sandal cianfes canavĕţ***, ***tafetas***, ***atlas vĕrgat şi cu florĭ***, ***hares pungiuc*** (?) ***(barèges pongés*** póte), fesurĭ ***tuneslіĭ***, ***basmale*** de Triest, de Francia, de Englitera, ***tulpan mosc***, ***alagea*** de Triest, ***şal*** de Indiĭ, ***cicécliŭ***, şal boza-fer cu florĭ prin colţurĭ, ***gear*** de India, ***sanguliĭ***, brîurĭ ***caragialar*** cusute, ***cutniĭ***, ***alagea***, ***citariĭ*** şi ***gazurĭ*** de Brussa, ***suvaele*** de Hale. (Condica vămilor din timpul luĭ Caragea, No. 121, p. 210.)

După *Miron Costin*, boeriĭ vechĭ purtaŭ căciulĭ de pele orĭ de pâslă, ţuguiate, cu vîrful îndoit la o parte. Asemenea căciulĭ purtaŭ şi boeriĭ din Muntenia, cu saŭ fără blană în jurul capuluĭ, când eraŭ de pâslă. Portul lor semĕnà fórte cu al Polonilor: cisme până la genuchĭ, de pele colorată, cu tocurĭ, pantalonĭ strîmţĭ, haină scurtă încheiată cu nasturĭ pe pept, pe de-asupra un fel de contoş cu blană, cu céprazurĭ de fir. Femeile purtaŭ rochiĭ lungĭ de stofe bogate, pe de-asupra o haină cu mănicĭ scurte, blănită, iar pe cap vĕlurĭ prinse cu ace de petre scumpe şi érna căciulĭ de pâslă subţire. cu blană în jurul frunţeĭ, cu florĭ de diamant pe dînsele.

Sulzer, op. cit., p. 374 seqq., spune că, pe vremea luĭ (jumătatea a 2-a a vĕculuĭ XVIII), portul bărbaţilor şi al femeilor erà în ţĕrile române, de la cap până la picióre, cu totul turcesc. Purtaŭ rochiĭ lungĭ (el ḑice Juppe), anterie făcute din stofe fine, camelot turcesc saŭ şal, cu mânecĭ, o blană cu faţa de mătase. cu mănecĭ scurte, peste carĭ cădeaŭ alte mănecĭ largĭ. Aceste haine la femeĭ eraŭ împodobite cu florĭ de aur saŭ de argint şi blănite cu blănĭ scumpe. Apoĭ, pantalonĭ largĭ căḑênd până peste pantofiĭ de pele de Cordova. Femeile purtaŭ galenţĭ de lemn, să nu-şĭ murdăréscă pantofiĭ umblând după treburile caseĭ; iar la pept rochia le erà deschisă în triunghiŭ, prin care deschiḑĕtură se puteà zărì peptul acoperit cu cămăşĭ subţirĭ de borangic. Pe cap ele purtaŭ un fel de turban turcesc, maĭ înalt decât al bărbaţilor, ale căruĭ căpĕtâie, în loc să cadă pe spate, eraŭ încolăcite tot în sus, în forma uneĭ pere, iar în vîrful lor scoteaŭ pĕrul (saŭ atârnaŭ pĕr falş) împletit în 20—30

Pusderia de ţiganĭ robĭ, carĭ slujiaŭ aprópe unul pe fie-care musafir;
Musica de atuncĭ, ciudată pentru urechĭ nedeprinse cu dînsa;
Ceremonia grecéscă, plină de închinăciunĭ şi de cuvinte măgulitóre;
Talîmurile felurite, ce se întrebuinţaŭ, dându-se cevà unuĭ obraz de soiŭ şi altele şi altele;... tóte aceste obiceiurĭ, jumătate orientale şi jumătate europene, făceaŭ pe străiniĭ, carĭ se găsiaŭ trăind ast-fel într'o altă lume decât a lor, să rĕmâe uimiţĭ de cele ce vedeaŭ şi auḑiaŭ!

Şi se duse vestea pretutindenĭ despre ospeţia frăţéscă şi traiul cel larg al Românilor, aşà că toţĭ ceĭ din afară—de-apururea norocoşĭ sositorĭ la noĭ — îşĭ putură curînd, curînd, rĕsădì năravurile de viéţă şi apucăturile lor de risipă în grădina némuluĭ nostru.

De atuncĭ Carnavalul fu lanţ neîntrerupt de veseliĭ. Balurile rĕma-

---

de coḑĭ micĭ, de păreà un fel de *panache*. Bărbaţiĭ purtaŭ fesurĭ roşiĭ pe capul jumătate ras şi pe de-asupra o căciulă de blană în patru colţurĭ orĭ de postav, numită *şlic*, asemenea uneĭ *barete* de popă catolic, saŭ căciulĭ rotunde, avênd în faţă şi în dos margine puţin ridicate, ca o luntre, făcute de samur saŭ de hârşie négră. Femeile nu purtaŭ numaĭ turbane, ci îşĭ puneaŭ câte odată *şlice* de blană de samur saŭ de hârşie, aduse de vîrf într'o parte, şi, ca să nu le cadă din cap, le legaŭ pe frunte cu o legătură de mătase. La ceremoniĭ însă, legătura fiind înlăturată, femeile steteaŭ aprópe nemişcate, ca să nu le cadă şlicile de pe cap. La Pascĭ şi la Crăciun, bărbaţiĭ şi femeile îşĭ făceaŭ vestminte nouĕ, dintre carĭ numaĭ blana ce purtaŭ pe de-asupra, cu podóbele eĭ de aur şi de argint, costà de la 1/2 de pungă până la 5 pungĭ de banĭ fie-care (500—5000 francĭ).

Giuvaerurile lor eraŭ iarăşĭ fórte numeróse şi scumpe. Femeile purtaŭ la gât, pe cap, la urechĭ, pe pept, în degete, petre alese (diamante, mărgăritare, smaragde şi maĭ ales mono-petre), aşà că îmbrăcămintea uneĭ boeróice nu erà mirare să coste şi 20—30.000 de leĭ.

In Transilvania, îmbrăcămintea, deşì cam la fel cu cea din ţĕrile nóstre, erà însă făcută maĭ din economie şi, dacă femeele aveaŭ giuvaerurĭ, ele eraŭ salbe de galbenĭ la gât, coraliŭ saŭ mărgele ordinare. Cele ce nu aveaŭ putere să aibă aşà lucrurĭ, purtaŭ salbe de parale, orĭ chiar de banĭ falsĭ. Femeile purtaŭ şi ele rochiĭ lungĭ, cu mânecĭ scurte, din care eşiaŭ prelungite mânicile subţirĭ ale cămăşeĭ, în faţă şi la spate purtând douĕ făşiĭ de stofă de lână (catrinţe, fote), carĭ aveaŭ în partea de jos ciucurĭ şi eraŭ legate împreună cu o curea, saŭ maĭ bine cu un brîŭ de lână la încingĕtóre, aşà că vara se vedeà printre ele numaĭ cămaşa; iar érna purtaŭ un peptar saŭ un cojocel fără mânecĭ. Fetele umblaŭ cu capul gol, cu pĕrul împletit cunună şi împodobit cu cordele şi cu florĭ; femeile măritate îşĭ acoperiaŭ capul cu o maramă subţire în felurite cute şi o înfăşuraŭ împrejurul obrazuluĭ.

Ţĕraniĭ în Moldova şi Muntenia purtaŭ cămăşì scurte cu mânecĭ largĭ, nădragĭ lungĭ de postav, o zeghe saŭ o glugă vara, iar pe vreme de érnă cojoc şi sarică, la cingĕtóre chimir de pele, de care spânzuraŭ cuţitul, amnarul şi punga; în cap căciulă de óie albă orĭ négră, vara pălărie de pâslă grósă; imineĭ în picióre, érna opincĭ.

Veḑĭ şi *Codex Bandinus*, ed. Academieĭ, p. 135, în acéstă privire.

seră statornice serbări ale lumiĭ bogate, iar cu a doua venire a Muscalilor se înjghebară *balurile mascate* (1), maĭ întâiŭ în salónele aristocratice, apoĭ în *cluburile de danţ* ale tinerimiĭ, până ce, momélă plăcută, ajunseră să fie petrecerea tuturora.

Dar iată că se apropie postul cel mare şi o săptămână — *săptămâna nebunilor*— a rĕmas numaĭ din câşlegĭ pentru danţ şi benchetuit.

Atuncĭ, pare că sub îmboldirea unuĭ zel nĕsdrăvan, sângele maĭ cu foc se aprinde, minţile maĭ cu grabă se rătăcesc şi veselia maĭ uşor atinge culmea nebunieĭ.

Dacă în oraşe, unde e sgomot, mişcare şi lume multă, nebuniile acestea trec aprópe nebăgate de sémă, la sate ele fac cu atât maĭ mare vâlvă, cu cât şi apucăturile sunt póte maĭ grosolane.

Aşà, flăcăiĭ se străvestesc cu peĭ de dobitóce, orĭ din ţóle împeticate cu lolóţe de cârpe îşĭ fac strae, apoĭ cu bice în mânĭ încep să sară, să strige, să alerge, lovind pe orĭ-cine le ese în cale, aprind focurĭ de uscăturĭ, de pae, de curăţiturĭ de prin ogrădĭ, împrejurul cărora jócă, sbéră, cântă cântece obscene; apoĭ se prefac că sunt beţĭ, daŭ peste ómenĭ, îĭ îmbrâncesc, trântesc bărbaţilor căciulele în pămînt, smulg femeilor legăturile de pe cap, amintind întru acésta destrăbălarea Bacchantelor şi nebuniile preoţilor luĭ Pan (2), ale căror sĕrbă-

(1) Ele se rĕspândiră atât de repede în ţéră, în cât maĭ nu erà oraş care să nu-şĭ aibă «*clupul*»— cum se ḑiceà — de balurĭ mascate şi *picnikurĭ* pentru cele deschise.

In Bucurescĭ balurile mascate se dedeaŭ: la *Teatrul Naţional*, în sala *Bossel* (aḑĭ dispărută), la *Slătineanu* (aḑĭ dispărută), *la intrarea Cismegiuluĭ* (spre Cuibul cu Barză), la *Franzelaru* (lângă Délul Spireĭ), aprópe de *Sf. Apostolĭ* (balul slugilor), la *Treĭ Rose* (al Ungurenilor) şi la *Pomul Verde* (în negustorĭ) al Jidanilor.—G. *Dem. Theodorescu*, Datine, credinţe, moravurĭ, p. 39.

In Iaşĭ, pe lângă balurile de la Teatrul Mare, se maĭ dedeaŭ în sala luĭ Petrea Bacalu, în Sărărie, în Tătăraşĭ şi la hanul luĭ Vanghelie. In Galaţĭ, comunităţile grece, bulgare şi evreescĭ dedeaŭ balurĭ frumóse, iar Ralli erà vestit la Brăila ca loc de adunare a măscilor şi a dănţuitorilor. La Focşanĭ, «clupul» din casele luĭ Mihaly, maĭ târḑiŭ ale luĭ A. Cimbru, atrăgeà lumea a treĭ judeţe la balurile ce dedeà în timpul câşlegilor; iar în hanul luĭ Pompic saŭ al luĭ Pastia, nu se maĭ ostoiaŭ jocurile şi petrecerile. La Craiova în teatrul luĭ Teodorini, la Ploescĭ în salonul luĭ Meedinţeanu saŭ la Dobrică, la Buzĕŭ în otelul Moldavieĭ, la Giurgiu în hanul luĭ Dumitrache, şi aşà în tóte oraşele, se danţà cu saŭ fără mască, în Carnaval, ba şi în post câte-odată.

(2) *Bacchanalele* şi *Lupercalele* se serbaŭ aprópe împreună la Roma.

Bacchantele umblaŭ bete, despletite, jumătate góle, pe drumurĭ, cântând, jucând, plângênd adesea întru slava ḑeuluĭ lor iubit.

Lupercalele aveaŭ caracter câmpenesc, după întocmirea ce le dedese Evandru,

torĭ cădeaŭ în a 15-a ḑi a calendelor luĭ Martie, adecă 27 Februarie al nostru. (1)

In cea din urmă ḑi a câşlegilor, feciorii din Transilvania fac în mijlocul ogórelor un om de pae şi-ĭ daŭ foc, credênd că aŭ nimicit ast-fel tóte rĕutăţile ce ar puté să jignéscă semĕnăturilor. (2)

Iar a doua ḑi începe postul, smerenia şi rugăciunea, pe carĭ doar la înjumătăţirea praznicului, -- când slobod e şi după lege să se înfrupte,—le dă la spate Românul, căcĭ până la ḑiua Invieriĭ primăvara îl frămâ ntă din adînc, de i se pare vremea maĭ lungă...

Când Pascele cu ouĕ roşiĭ, cu sóre, cu stâlparĭ, sosesc pentru bucuria celor bine-credincioşĭ, îĭ veḑĭ gătiţĭ cu haine nouĕ, după améḑă, îndreptându-se pâlcurĭ, pâlcurĭ spre livada unde, în sunet de naiŭ şi de viorĭ, *dulapul* (3), ca un uriaş cu braţele întinse, pórtă prin văsduh tinerile perechĭ, strigând cât îĭ iea gura: *oprea la basmà!*

Pe policiórele şubrede se urcă eĭ rîḑênd, cu florĭ în mânĭ şi cu florĭ la pept, ca din vîrful cel maĭ ridicat să-şĭ pótă odată măcar aruncà privirea peste capetele celor atât de micĭ colo jos, maĭ departe decât le-o încape zarea!

Şi se cobóră apoĭ pe pajiştea plină de lume, voioşĭ străbat rîndurile, cu aĭ lor cinstindu-se închină paharul, iar când lăutariĭ zoresc mĕ-

---

şeful Pelasgilor Arcadienĭ, care colonisase o parte a Laţiuluĭ şi clădise oraşul Pallantium la pólele munteluĭ Aventin. Se începeaŭ cu jertfe aduse la Lupercal (peştera în care se credeà că lupóica hrănise pe Romulus şi Remus) în onórea luĭ Pan, apoĭ preoţiĭ luĭ (Lupercĭ), goĭ, cu pelea frecată în unt-de-lemn, încinşĭ cu o frânghie pe mijloc, alergaŭ prin oraş, lovind pe cine întîlniaŭ cu bice făcute din pelea victimelor. Femeile întindeaŭ braţele, ca să fie lovite, în credinţa că ast-fel nu vor rĕmâné sterpe.

(1) *Sulzer*, op. cit., pp. 317--318

(2) *Wilhelm Schmidt*, op. cit., pag. 7, spune că acel om de pae, numit *hodoiţă* saŭ *hopaiţă*, e, după afirmarea luĭ *Schuster* (Wodan, ed. 1855—56, p. 39), un joc a căruia origine se perde în cea maĭ adîncă anticitate păgână.

In părţile muntóse ale Banatuluĭ, în ajunul lăsatuluĭ de sec se face *purificarea prin foc*, obiceiŭ moştenit de la Romanĭ. In séra ajunuluĭ, se fac focurĭ la malul rîurilor, peste carĭ flăcăiĭ trebuesc să sară de treĭ orĭ strigând: *alto more* saŭ *ali more, more,* ca să fie spălaţĭ de orĭ-ce necurăţiĭ ale câşlegilor. Pe fetele ce nu s'aŭ măritat până atuncĭ le daŭ în vilég cu batjocură, ba une-orĭ şi prin tărbăcélă.

(3) *Dulapul* nu este o invenţiune românéscă, ḑice *Wolf*, op. cit., p. 237, ci vine póte din Rusia, unde asemenea maşine sunt populare.

In Anglia, în Olanda şi în Germania se găsesc urme despre acest *Drehschaukel* încă prin vécurile XVI şi XVII.—La noĭ dulapul ţine de la Pascĭ până la Rusaliĭ şi e petrecerea cea maĭ plăcută a tîrgoveţilor şi ţĕranilor.

sura, de pare că presară jeratec sub tălpĭ, îşĭ pun Românii căciula pe ureche şi se aruncă în joc.

Icĭ, câţĭ-va cu paşĭ sdrumicaţĭ şi repeḑĭ frământă *sêrba* orĭ *chindia;* colo, sburdalnicĭ săltând, flăcăiĭ şi fetele se prind şi se lasă de mijloc, se rotesc în drépta şi în stânga pe loc şi bat cu călcâiul pămîntul (1), pe când maĭ de-o lăturĭ, ticnite şi line se întind *horile* la umbra salcâmilor înfloriţĭ.

Părechĭ, părechĭ — bărbaţĭ şi femeĭ, — prinşĭ de mânĭ orĭ de brîŭ, cu doĭ paşĭ înainte şi treĭ înapoĭ, se mişcă încet, încet la olaltă, şi ar merge aşà până înoptat, dacă n'ar tresărì de-odată cântecul aromit, paşiĭ înviorați nu s'ar înteţì şi întreg ocolul nu s'ar avîntà, răpăind acum *bătuta.* (2)

Inainte vreme erà datină la Iaşĭ, ca în Joia după Pascĭ să se ducă tótă lumea să petrécă sub pólele déluluĭ Cetăţueĭ, ale căruĭ cóste umbrite de arborĭ serviaŭ de preumblare ḑilnică nobilimiĭ.

Sub nucĭ stufoşĭ cu ramurele departe întinse, sub merĭ înfloriţĭ, sub salcâmĭ se aşezaŭ pe érbă verde tinerĭ şi bĕtrânĭ, îşĭ desfăceaŭ legăturile cu merinde, îşĭ destupaŭ botele şi clondirele cu vin şi, la sunetul *scripcarilor* şi *muscalagiilor*, dedeaŭ drum slobod desfătăriĭ. Scrânciobul de o parte, hora de alta, danţurile săltăreţe pretutindenea făceaŭ să dudue pămîntul sub ropotele paşilor şi să fluture în vînt plete voinicescĭ şi ştergare străveḑiĭ. Maĭ înainte de asfinţitul sóreluĭ, Domnitorul, încunjurat de boerĭ şi de curtenĭ, sosià călare, să se bucure de priveliştea veselieĭ poporuluĭ; apoĭ descălicând, se aşezà pe jilţ într'un cort, precum se face la Moşĭ în Bucurescĭ, iar

(1) *Sulzer*, op. cit. p. 413. — Danţul numit *Cătănésca.*

(2) *Hora*, danţul nostru naţional, este de origină grecéscă. Din cea maĭ înaltă anticitate, χορεία a fost danţul maĭ multora împreună, carĭ, ţinêndu-se de mânĭ, formaŭ un cerc şi jucaŭ fie după melodia ce cântaŭ singurĭ din gură, fie după sunetul flueruluĭ, al lireĭ saŭ al cembalelor. In *coristica* antică tóte danţurile eraŭ însoţite de cântece şi se săvîrşiaŭ maĭ ales în jurul altarelor, pe carĭ se aduceaŭ jertfe ḑeilor; de aceea cele maĭ multe dintr'însele eraŭ *rotunde.* Aşà erà danţul cel maĭ însemnat al lor, numit *Gnossianul*, consacrat luĭ Apolon şi Dianeĭ (sóreluĭ şi luneĭ), maĭ târḑiŭ *corurile* Dionysiace danţaŭ, cântând, în jurul altaruluĭ luĭ Bacchus, ditirambul din care aveà să ésă teatrul. De la Grecĭ, ele trecură întocmaĭ la Romanĭ, de unde cu colonisarea Dacieĭ de către Traian şi Aurelian s'aŭ strămutat la noĭ şi aŭ ajuns, prefăcêndu-se cu trecerea vremiĭ şi schimbarea năravurilor, a se contopì într'un singur *danţ circular*, căruia i se păstră numele primitiv de *chora* saŭ *hora*, întru amintirea obîrşieĭ sale. In Grecia şi până aḑĭ se danţéză hora şi la Megara (capitala Beotieĭ) poporul jócă, în cele treĭ ḑile ale Pascelor, o horă anume, care este fórte asemĕnată cu acea a ţĕranilor noştri de la câmpie. In alte părţĭ ale Grecieĭ moderne se danţéză cu aceleaşĭ mĕsurĭ ca ale horeĭ nóstre: doĭ paşĭ inceţĭ

tineretul, fete şi băeţĭ, iĭ aduceaŭ în dar mănunchĭ de florĭ şi lucrurĭ câmpenescĭ. Dómna cu Domniţele, cu cocónele şi copilele lor, sosite în rădvane şi în leftice, trăgeaŭ la schitul Socoleĭ, din pridvorul căruia se uitaŭ la acéstă frumósă petrecere.

Astădĭ acest obiceiŭ s'a perdut. (1)

Ţĕraniĭ, carĭ nu şi-aŭ schimbat din moşĭ strămoşĭ nicĭ graiul, nicĭ portul, şi-aŭ păstrat neatinse şi jocurile moştenite de la dînşiĭ.

Hora le este lor pretrecere şi mângâiere. Mişcarea eĭ trăgănată şi liniştită se împacă bine cu firea duiósă şi visătóre a ţĕranuluĭ. Aleanul sufletuluĭ şi-l află, prindĕndu-se alăturĭ de iubită; uitarea nevoilor, din priveliştea pacĭnică ce-ĭ desfată ochiĭ, o undesce; simţirea plăcută prin trup i-o furnică plăpânda cântare . . . intréga pornire ce tainic îl mână să calce cu paşiĭ pe aceeaşĭ mĕsură ca toţĭ dimprejuru-ĭ!..

Cel maĭ vechiŭ danţ moldovenesc după horă este póte *Hârlăónca* a căreĭ origine se trage, precum se crede, din împrejurarea dragosteĭ luĭ Ştefan-cel-Mare cu nevasta unuĭ pescar de la Hârlăŭ, din care s'a născut Petru Rareş. Se jócă păreche, câte doĭ flăcăĭ şi douĕ fete, întorcĕndu-se de maĭ multe-orĭ împrejur, ţiindu-se de mânĭ faţă în faţă şi dându-se înapoĭ. Flăcăiĭ dic:

Inainte şi 'napoĭ
Catrino, Catrino, hăĭ!

Apoĭ, pornind jocul îndĕrĕt, de unde plecase, adaogă:

C'aşà jócă pe la noĭ,
Şi 'nainte şi 'napoĭ!

Apoĭ *Hora gălăţĕncă*, originară negreşit din Galaţĭ, se jócă de maĭ mulţĭ bărbaţĭ şi femeĭ, ţiindu-se de mână rótă. La un ocol al danţuluĭ intră un bărbat în mijlocul horeĭ şi c'o basma prinde de gât pe un

---

înainte, treĭ paşĭ repedĭ înapoĭ, cu deosebirea că nu fac dănţuitoriĭ un colac, ci rĕmân în semicerc şi cel din capĕtul din drépta are în mână o basma albă, cu care dă semnul celor-lalţĭ să facă figurile şi învîrtiturile ce-ĭ trec luĭ prin cap. In aceste danţurĭ însă, Greciĭ se ţin de brîŭ.

Sulzer, op. cit., pp. 420—427, recunósce că hora, aşà cum se jócă la noĭ, cu melodia eĭ trăgănată, duiosă, tristă, nu este numaĭ un apanagiŭ al Românilor Muntenĭ orĭ Moldovenĭ, ci că dînsa se găsesce la Albanesĭ şi la Slovaciĭ din Transilvania şi din alte părţĭ ale Austrieĭ, precum căntecele ţiganilor noştri sunt luate de la tóte popórele de primprejur, deşì ni le daŭ eĭ ca ale nóstre propriĭ.

Trebue însă observat că Sulzer, ca şi Rössler, caută tóte mijlócele pentru a dovedì că suntem Slavĭ de origine şi anume prin femeĭ, precum Slave sunt după dînşiĭ cele maĭ multe datine, jocurĭ şi căntărĭ de ale nóstre.

(1) Acéstă sĕrbătóre, pe care o sciam de la bĕtrânul Sdrobicĭ (adĭ rĕposat) din Bacăŭ, am găsit-o descrisă şi de *T. T. Burada* în Almanachul musical, pe 1877, p. 69.

alt jucător, care intră la mijloc; apoĭ vine altul şi altul, până se desface róta şi danţul se urméză în doĭ, pentru a se încheià, ca la început, cu paşĭ săltăreţĭ în horă.

La Vrancea şi în Ardél se jócă *Arcanaua*, ce se asémĕnă cu hora de brîŭ, avînd în frunte un vătaf, care ţine în mână un bĕţ şi bate tactul. Ea se jócă tot la un fel în Moldova, Muntenia, Bucovina şi Ardél.

Hora alivencilor se jócă de bărbaţĭ şi femeĭ, carĭ din când în când se lasă de mânĭ, fac un pas înainte, bat de treĭ orĭ din palme şi, dând un pas înapoĭ, se prind iarăşĭ rótă.

Jocul Hanguluĭ (din munţiĭ Hanguluĭ), *Horodinca* Malorusienilor din Bucovina şi *Ţuţuianca* (Mureşanca) aŭ multă asemĕnare cu *Arcanaua*, pe când *Pristandaua* de la Moldova se jócă ca şi de brîŭ, bărbaţĭ şi femeĭ la un loc.

Pe sub póle de dugênă este iarăşĭ un danţ fórte vechiŭ, ce se jócă pe la tîrguşóre saŭ pe la sate de către un bărbat şi o femee, ţinênd de capetele uneĭ basmale, pe sub care se învîrtesc din când în când. Acest joc aduce puţin cu jocul grecesc τὸ πειπέρη.

Raţa e jocul soldaţilor, ca în chip de horă, bătătorind pasul.

Maĭ sunt încă o mulţime de alte danţurĭ, ale căror nume le arată obîrşia şi le pot zugrăvì mişcările, precum: *Sêrba, Căzăcésca* (care se jócă maĭ mult pe vine), *Arnăuţésca, Huţănésca* (venită din Galiţia), *Corăbierésca* şi danţurile ţigănescĭ ca: *Ţiitura* saŭ *Ca la uşa cortuluĭ*, alcătuindu-se din sărĭturĭ fără nicĭ o rînduială după sunetul cobzeĭ, şi *Tananaua*, pe care o jócă copiiĭ de ţiganĭ, lovindu-şĭ trupul cu picĭórele şi sărind în loc pe marginea drumuluĭ, când cer milă la trecĕtorĭ.

Zoralia este un fel de bătută, fórte sprintenă şi veselă, aĭ căreĭ paşĭ sunt adesea însoţiţĭ de un fel de zîzîit prelung al jucătorilor.

Trebue băgat de sémă, că, în nepotrivire cu tîrgoveţiĭ, ţĕraniĭ jócă numaĭ afară, pe bătătură, în drumul mare saŭ în faţa cârciumeĭ, dar nicĭ odată în casă. (1)

---

(1) *T. T. Burada*, Almanach musical pe 1877, pp. 62—64.

In cele-lalte provinciĭ locuite de Românĭ, danţurile se asémĕnă mult cu cele de sus, avênd, după ţĕrĭ orĭ după seminţiĭ, nume fie apropiate de popórele cu carĭ sunt în atingere, fie zămislite din obiceiurile locale predomnitóre, ca: *Rusésca*, hora Românilor din Basarabia; *Colomeica*, danţul locuitorilor mazurĭ din Bucovina; *Ardelénca*, joc special ardelén, care în Transilvania are şi alte numirĭ, după ţinuturĭ: *Abrudénca, Someşanca* şi altele. In multe părţĭ ea se numesce joc de mână şi de învîrtit. Se jócă de obiceiŭ de părechĭ, bărbaţĭ şi femeĭ, grupându-se in şir saŭ în cerc unele lângă altele. *Ardelénca* are doué părţĭ: una cu care se începe jocul, maĭ lină, cu paşĭ anume, făcêndu-se un fel de înaintare în cerc a părechilor, după care

Afară de aceste jocurĭ, Românul maĭ are «un altul aprópe superstiţios, în care jucătoriĭ trebuesc să fie în numĕr fără de soţ: şépte, nouĕ, un-spre-ḑece.

«Eĭ se numesc *Căluşarĭ* şi se adună odată într'un an, se îmbracă în vestminte cam ca femeile, pe cap îşĭ pun cunună împletită din foĭ de pelin şi din alte florĭ, vorbesc cu glas subţiratec şi, pentru ca să nu fie cunoscuţĭ, îşĭ acopĕr faţa cu o cârpă albă. Toţĭ pórtă în mână o sabie gólă, cu care îndată ar străpunge pe orĭ-cine ar cuteză să le descopere faţa. Acest privilegiŭ îl aŭ consacrat din vechime, în cât chiar dacă ar face omor, nu pot fi traşĭ înaintea judecăţiĭ.

«Conducĕtorul lor se numesce *Stariţ*, al doilea e *Primicerul* (Mutul Căluşarilor), a căruia sarcină este de a întrebă pe stariţ ce joc poftesce să se jóce şi a spune apoĭ celor-lalţĭ jucătorĭ în ascuns, ca să nu audă poporul numele joculuĭ înainte de a-l vedé cu ochiĭ. Căcĭ aŭ peste una sută de figurĭ, săriturĭ şi tacturĭ deosebite, dintre carĭ unele atât de dibace, în cât ceĭ carĭ le jócă pare că nicĭ nu ating pămîntul cu picióreIe, ci că sbóră şi se pórtă prin aer.

«Căluşariĭ jócă în ḑilele de la Inălţare până la Rusaliĭ (?); în acest timp eĭ cutreeră tóte satele şi oraşele, pururea jucând şi săltând, şi în tot timpul nu se culcă să dórmă într'alt loc decât sub acoperişul bisericilor, căcĭ dacă s'ar culcà într'alt loc i-ar muncì strigóele, saŭ cum le ḑic eĭ: *frumósele*.

«Dacă se întîlnesce o cétă de căluşarĭ cu alta pe drum, ele trebue să se bată şi céta învinsă se plécă celeĭ-lalte; apoĭ pun condiţiunĭ de pace, după carĭ ceĭ învinşĭ trebuesc să rĕmână nouĕ anĭ supuşĭ celor învingĕtorĭ De se întîmplă ca în lupta acésta sĕ rĕmână vre-un mort dintr'o parte saŭ alta, în acest cas nu se încape judecată, nicĭ judecătorul nu urmăresce pe făptuitor.

«Cel care e primit odată într'o cétă de căluşarĭ trebue să rĕmână nouĕ anĭ într'însa şi în tot anul să fie faţă la terminul sciut; dacă nu s'ar presentà odată, atuncĭ ḑic că are bóla cea rea (ducă-se pe pustiĭ) şi-l muncesc *frumósele*. (1)

---

vine partea a doua, repede, cu învîrtiturĭ, bărbatul învîrtind femeia pe sub mână. In timpul joculuĭ, bărbaţiĭ obicĭnuesc a strigà saŭ a chiuì versurĭ poporane, după tactul musiceĭ. *Mocănésca*, danţ în care paşiĭ sunt repeḑĭ şi călcâiul bate în restimpĭ potrivitĭ pămîntul, se jócă în tóta partea muntósă locuită de Românĭ şi e póte cel maĭ vechiŭ danţ de caracter pe care-l avem. Adesea i se ḑice *Cătănésca*, maĭ ales în Transilvania, căcĭ soldaţiĭ par a-l fi danţat cu preferinţă.

(1) *Frumósele*, în credinţa poporuluĭ, sunt nisce nimfe de aer, carĭ se înamoréză de flăcăiĭ voinicĭ şi frumoşĭ. De aceea, când pe un flăcăŭ îl lovesce vre-o bólă (paralisie saŭ apoplexie de pildă), se ḑice că a căḑut jertfa frumóselor pentru nesupunerea orĭ rĕutatea luĭ.

«Poporul prost crede că aceştĭ căluşarĭ aŭ darul de a vindecà bólele cronice. Modul lor de vindecare e acesta: aştorn la pămînt pe bolnav, încep apoĭ săriturile lor şi, la un tact anume al cântăriĭ, îl calcă unul după altul de la cap până la călcâie; în urmă îĭ şoptesc la ureche unele cuvinte anume născocite de dînşiĭ şi poruncesc bóleĭ să ésă din trupul bolnavuluĭ. Acésta o repetă de treĭ orĭ în treĭ ḑile şi de multe-orĭ omul se îndréptă». (1)

Aşà eraŭ căluşariĭ acum 200 de anĭ, când scrià Dimitrie Cantemir, şi ast-fel aŭ rĕmas cu puţine schimbărĭ încă în Moldova, pe când în Transilvania şi în Muntenia eĭ sunt cu totul alt-fel. Maĭ întâiŭ, nu aŭ caracterul religios şi óre-cum mistic ce l'aŭ avut după Cantemir, nicĭ forméză o corporaţiune aparte, trăind după regule neschimbate şi supusă uneĭ discipline pe cât de aspre pe atât şi de puţin potrivită cu firea Românuluĭ. Inrîurirea medievală, — tainică şi supertiţiósă, — ce se vĕdesce din cele de maĭ sus, s'a mărginit, póte, asupra căluşarilor moldovenĭ numaĭ, prin faptul că atingerea cu catolicismul feudal a fost maĭ désă şi maĭ puternică în acea parte a ţĕrilor nóstre, pe când dincóce contactul cu Turciĭ, cu Greciĭ orĭ cu Bulgariĭ a fost maĭ simţitor.

Acum căluşariĭ, ca şi la sfîrşitul véculuĭ trecut, sunt şépte, nouĕ, un-spre-ḑece saŭ doĭ-spre-ḑece flăcăĭ, îmbrăcaţĭ cu iţarĭ albĭ strimţĭ, cămăşĭ albe până de-asupra genuchilor, legaţĭ cu basmale marĭ roşiĭ după gât şi peste umerĭ, cu ciomege lungĭ în mânĭ, zurgălăĭ la glesna opinciĭ, încinşĭ cu chimir de pele bătut cu ţinte şi nasturĭ de metal şi pe cap cu pălărie mică, rotundă, négră, cu cordele (multicolore) şi cu florĭ saŭ pene. Eĭ se adună în cétă sub ascultarea unuĭ *Vătaf* şi sunt însoţiţĭ de un om mascat, *Mutul Căluşarilor*, umblând ast-fel pe uliţele tîrgurilor, prin sate, dănţuind, pe când lăutariĭ ḑic din gură cântece de dor şi de veselie.

Eĭ sunt via întrupare la noĭ a străvecheĭ corporaţiunĭ instituite de Regele Numa Pompiliu pentru paza celor douĕ-spre-ḑece scuturĭ *(ancilae)*, dintre carĭ unul, al luĭ Marte, fusese căḑut din cer, şi carĭ eraŭ proteguitórele cetăţiĭ şi simbolul puteriĭ şi tărieĭ militărescĭ ale Romanilor.

Aceştĭ *Salii*, numiţĭ *Pallatini*, fiind-că la început îndepliniaŭ cultul lor în *Palatul* regeluĭ, eraŭ preoţĭ aĭ luĭ Marte Gradivus, aleşĭ printre fiiĭ Patricianilor carĭ aveaŭ încă pe părinţiĭ lor în viéţă *(patrinos & matrinos)*. La 1 Martie al fie-căruĭ an, eĭ cutreeraŭ oraşul, săltând, jucând şi cântănd laude ḑeuluĭ lor, din care pricină lumea îĭ şi numì *Salii* (săltătorĭ).

(1) *Cantemir*, Descriptio Moldaviae (1716), ed. Academieĭ Române, p. 142.—Veḑĭ şi *Ioan Eliade*, Curierul românesc, 1843, No. 41.

Căpetenia lor se chemà *praesul, magister Saliorum* saŭ *vates* (vătaful de ađĭ); iar poesiile lor răsboinice se numiaŭ *astamenta* saŭ *axamenta.*

Regele *Tullus Hostilius* instituì și el o corporațiune de *Salii* în onórea ḑeuluĭ *Janus*, carĭ, după locul unde li se clădise templul (colina Quirinaluluĭ), fură numițĭ, spre a se deosebì de ceĭ dintâĭ, *Salii Colini*, apoĭ *Coli-Salii*, din care, cu prefacerea cuvintelor, vine negreșit numele lor actual de *Călușarĭ.*

Imbrăcămintea acestor *Coli-Salii* se compuneà dintr'o tunică scurtă brodată (ađĭ cămașa cusută cu florĭ a călușarilor), strînsă la mijloc cu un brîŭ milităresc de bronz (cingulum), saŭ purtând o zea (pectorale) pe pept (ađĭ chimirul cu ținte și nasturĭ de metal); pe de asupra o mantie de purpură (trabea, ađĭ basmalele roșiĭ de pe grumajiĭ și umeriĭ călușarilor); în picióre purtaŭ sandale (ađĭ opincĭ), pe cap o căciuliță țuguiată (ađĭ pălăriĭ micĭ cu cordele), pe cópsa stângă o spadă scurtă petrecută cu o curea peste umĕrul drept și în mâna dréptă o lance (ađĭ ciomagul).

Serbările luĭ Janus *(Agonalia)* se țineaŭ după uniĭ la 9 saŭ 13 Ianuarie (ale nóstre), după alțiĭ la 21 Aprilie și la 21 Maiŭ, póte chiar la amîndouĕ datele. Călușariĭ noștri aŭ ales luna cea din urmă, căcĭ eĭ dinainte de *Rusaliĭ* îșĭ încep jocurile.

Danțul celor din Transilvania, de unde cu micĭ schimbărĭ a trecut în Muntenia, este *cu cântare* saŭ *fără cântare.*

Când este *fără cântare*, mutuluĭ, a căruia mască are în deobște cioc de barză saŭ de dobitoc sĕlbatec (ca în Brezaea și Țurca), îĭ este dat să se lege de ómenĭ și maĭ ales să sperie femeile, plescăind cu ciocul orĭ clănțănind fălcile după tactul musiceĭ, cu o sfóră ascunsă sub haine.

Sprijinițĭ în ciomag și făcênd mișcărĭ și săriturĭ cu adevĕrat vrednice de mirare (1), jócă eĭ atuncĭ, fie-care în deosebĭ; apoĭ trosnind din degete, bat pămîntul când cu vîrful, când cu călcâiul piciorului

(1) Pentru a se dovedì cât de greŭ e acest danț, începĕtoriĭ trebue să se bage într'un butoiŭ, pentru a prinde bine mĕsura săriturii ce vor face în aer și care nu se cade să fie maĭ largă decât o gură de butoiŭ desfundat. Se ḑice chiar că dascălul îșĭ cunósce elevii bunĭ de joc și de săltărĭ, numaĭ după partea trupuluĭ ce rĕmâne afară.

Wilhelm Schmidt, op. cit., p. 13, crede maĭ lesne că acéstă înfundare în butoiŭ a ucenicilor călușarĭ, pentru a-ĭ deprinde cu mĕsura pașilor și rotunjimea săriturilor, este un basmu, pe care el nu l'a putut dovedì. Totușĭ există o credință generală, că adecă numaĭ prin puternica mijlocire a diavoluluĭ, pe care o capĕtă fie-care dănțuitor, se póte jucà jocul acesta.

şi în paşĭ măruntĭ se pórtă la drépta, la stânga, înainte, înapoĭ, ba une-orĭ se lasă şi pe vine, desghinându-se.

Dacă este *cu cântare*, atuncĭ căluşariĭ se fac rótă fără să-şĭ dea mânile, sprijinițĭ pe bâtele lor, fac săriturĭ pe loc împrejur, daŭ din mânĭ şi din picióre, se mlădiéză şi se rotesc, cu aşà repeḑiciune şi măestrie, în cât din mişcarea tuturora se póte prea bine desluşì credința celor vechĭ, că «jocul lor ar imità adecă învîrtirea stelelor în jurul sóreluĭ saŭ al luneĭ».

Pe când se face danțul acesta, flăcăiĭ cântă versurĭ de vitejie saŭ de dragoste, şi în Transilvania se înfige pe bătătură, în mijlocul lor, o flamură, aşà că fie-care dănțuitor se repede să o smulgă, sfîrşindu-şĭ cântarea cu refrenul: *pe ea! pe ea!* Se ḑice că acest obiceiŭ ar amintì serbarea anuală a răpiriĭ Sabinelor, care erà în mare cinste la Romanĭ. (1)

Când vor să câştige maĭ mult, căluşariĭ jócă şi cu fetele din sat, pe carĭ le aleg dintre privitorĭ. Atuncĭ este datina ca fata, după joc, să dea flăcăuluĭ eĭ câțĭ-va banĭ de parale, căcĭ dacă fuge din danț fără să-ĭ dea nimic, atuncĭ ceĭ-lalțĭ tovarăşĭ aĭ flăcăuluĭ îl pun într'o pătură şi-l aruncă de câte-va orĭ în aer, ca să-şĭ bată joc de dînsul că e nevoiaş. (2)

Damaschin Bojinca (3), vorbind despre jocul *Coli-Saliilor romanĭ*, ne arată origina *căluşarilor* noştri.

«*Coli-Salii* aceştia, ḑice el, şi până aḑĭ se maĭ țin prin Ardél şi prin Banat şi se chémă *căluşarĭ*, iar peste eĭ maĭ mare, după a căruĭ orînduială jócă şi fac tóte, este unul care se numesce *vătaf*, adecă *vates*.

«Jócă la Rusaliĭ tótă sĕptĕmâna, umblând prin sate, şi precum *Coli-Salii* vechilor Romanĭ eraŭ preoțĭ şi slujiaŭ uneĭ dumneḑeirĭ, aşà şi *căluşariĭ* Românilor de acum cred că este o putere care-ĭ ajută în săltare şi privesce neadormit la jocurile lor; ba încă şi aceea cred, că cel ce nu scie jucà bine acela cade amețit la pămînt, semn că nu e plăcut aceleĭ puterĭ, şi pe loc ese dintre căluşarĭ. Incă şi un *sbicer* este, cel ce, când ceĭ-lalțĭ saltă, neîncetat îĭ încunjură pocnind cu sbiciul, de care toțĭ se feresc: acésta însemnéză dóră puterea nemărginită a Romanilor, de care, ca de sunetul sbiciuluĭ, se feriaŭ alte némurĭ.

---

(1) *Wilhelm Schmidt*, op. cit. p. 13.—*Curierul român*, 1843, No. 41.

(2) Obiceiul acesta este fórte comun între Românĭ din Ardél şi, când eram copil, mi-aduc aminte că un guvernor din partea loculuĭ ne învĕțase jocul acesta, destul de primejdios. In viéța şi aventurile luĭ Don Quichotte, aşà cevà se întîmplă luĭ Sancho Pansa, când nu are cu ce plătì la cârciumă o cheltuială făcută.

(3) Anticile Romanilor, Buda 1832.

De mirare este, cu adevĕrat, ţinerea vechilor datine la Românĭ, cum şi una acésta se putù păstrà de atâtea miĭ de anĭ până acum.»

Nu credinţă deşartă dar, ci datină de la strămoşiĭ sĕĭ moştenită este jucarea căluşarilor românescĭ.

Românul plugar s'a îngrijit tot-deauna de starea ceruluĭ şi n'a lăsat mijloc, socotit prielnic, pe care să nu-l întrebuinţeze pentru a-ĭ întórce folosul asupra ogoruluĭ luĭ. Căcĭ dacă nu plouă la legatul bobuluĭ, ese spicul sec; dacă nu e căldură când dă în copt, grîul se face sbîrcioc; de e prea multă umeḑélă, îl năpădesce mălura; dacă e prea cald şi e vînt, se culcă şi se pălesce; aşà că, din plóie la căldură, de la umeḑélă la vînt, stă el cu inima sărită, căcĭ e grea povara îndoeleĭ şi-şĭ cunósce el nimicnicirea faţă de puterile fără ocârmuire omenéscă ale firiĭ.

Şi cu tóte aceste, îndrăsneţ şi maĭ cu sémă fatalist, încă se încumetă a cercà adîncul cu degetul şi a nădăjduì împlinirea chiar a celor maĭ nĕsdrăvane dorinţe.

Tóte ca tóte, *plóia* însă e cea dintâiŭ mană, pe care o cere el luĭ Dumneḑeŭ, şi pentru ca să o aibă la îndemână nu cruţă nicĭ rugăciunĭ, nicĭ farmece, nicĭ chiar lupta cu stihiile nevĕḑute şi nepipăite!

Şi nu e colţ de pămînt românesc, pe care să nu găsim întrupate aceste năzuinţe, fie în datine moştenite de la ceĭ vechĭ, fie în pilde împrumutate de la vecinĭ.

Aşà, «vara, când din pricina seceteĭ, e primejdie să nu se facă bucate, ţĕraniĭ moldovenĭ ieaŭ o fetiţă, care n'a împlinit ḑece anĭ, şi o îmbracă cu cămaşă de frunze de copacĭ şi de plante şi aşà, urmată de alte copile şi băeţĭ de vîrsta eĭ, umblă cântând şi săltând pe la vecinĭ şi, orĭ încotro ar merge, bĕtrânele le es în cale şi le udă, turnându-le apă rece pe cap. Cântecul lor, cu acest prilej, este cam următorul: «*Papalugo*, sui-te la cer şi-ĭ deschide porţile, şi-ĭ trimite ploile, «ca să créscă grânele, secarele şi meiul şi mălaiul.» (1)

In Muntenia, *a treia joĭ* după Pascĭ e ḑiua *Paparudelor*. Tinerele ţigance îşĭ împletesc cununĭ de boziĭ pe cap, se împestriţéză cu panglice roşiĭ, cu salbe de firfiricĭ, şi merg să jóce din casă în casă.

O ţigancă maĭ în vîrstă cântă din gură, pe o arie de danţ monotonă, pe tonurĭ scurte, stacate şi repeḑĭ, un şir de invocaţiunĭ ca acestea:

---

(1) *Cantemir*, op. cit., (1716), ed. Acad. Rom., p. 155.- *Sulzer*, op., cit. t. II, p. 32.

Paparudă, rudă,
Vino de te udă,
Ca să cadă ploile
Cu găleţile,
Să dea porumbiştile
Cât gardurile,
Şi să créscă spicele
Cât vrăbiile,
Să sporéscă grânele
Să umple pătulele!...
Paparudele!....
Să deschiḑĭ cerurile,
Să pornéscă ploile,
Şi să feresci holdele
De tóte mălurile,
Să goncscĭ tăciunele
Din tóte ogórele!...
Paparudele!

După ritmul cânteculuĭ, două saŭ maĭ multe paparude jócă săltând, bătênd din palme, plesnind din degete, imitând sunetul *castanietelor* spaniole şi strigând una după alta: *ha! ha! ha!*

Pe când jócă, stăpâna caseĭ iea o cană cu lapte, cel maĭ des însă o gălétă orĭ o cofă cu apă, şi o aruncă pe dînsele, udându-le de sus până jos. Zărind-o *paparudele*, se prefac că fug; une-orĭ fug de-a binele . . . dar tot sunt ajunse din urmă şi udate, căcĭ dacă es dintr'o bătătură fără de a fi udate, stăpânul eĭ n'are parte de grâne în vara aceea.

Drept rĕsplata joculuĭ şi a urărilor de fericire, li se dă câte un ban de parale, un găvan de grîŭ, de malaiŭ, de făină, fasole, un caier de lână saŭ o rochie veche. Şi aşà purced din casă în casă, până ce colindă tot satul, orĭ în oraşe tótă mahalaua. (1)

In Transilvania, obiceiul se păstréză întocmaĭ ca în Muntenia, dându-li-se numele de *Papalugă*, ca în Moldova. (2)

Rĕmăşiţe din cele maĭ vechĭ datine romane, ele ne amintesc serbările şi procesiunile numite *Robigalia*, aşezate de Regele Numa Pompiliu în onórea ḑeiţeĭ *Robigo*, care apĕrà, după credinţele de atuncĭ, grîul de *mălură* (3), aducênd plóia la vreme şi făgăduind prin urmare rod şi belşug.

Serbările acestea se ţineaŭ în a VII-a ḑi a calendelor luĭ Maiŭ, adecă la 25 Aprilie al nostru, când o procesiune de fete şi de băeţĭ îmbrăcaţĭ în alb, urmând pe Flaminiul robigal, eşià din cetate, ducênd în dumbrava «anticeĭ Robigo» jertfe şi prinósele laudelor ce i se înălţaŭ, pentru a face să créscă grânele până ce vor fi bune de secerat. (4)

(1) *G. Dem. Teodorescu*, Credinţe, datine şi moravurĭ, pp. 128, 129.

(2) *W. Schimdt*, op. cit., p. 17.

(3) *Robigo* saŭ *rubigo* latinesce e rugină (mălura grîuluĭ), pe care Romaniĭ, făcênd o ḑeitate, o rugaŭ «să feréscă recolta de atingerea fioróselor eĭ mânĭ , ḑice Ovidiu.

(4) *Ovidii* Fastorum lib. I, p. 556.

Şi la noĭ se intocmesc procesiunĭ religióse când e mare secetă. Preoţimea scóte icónele la câmp şi face rugăciunĭ, adesea urmate de ploĭ. In Moldova se scot móştele Sfinteĭ Paraschiva din Iaşĭ, orĭ se aduce icóna făcĕtóre de minunĭ de la schitul Adam. In Bucurescĭ sunt móştele Sfîntuluĭ Dimitrie, la Curtea-de-Argeş acele ale Sfinteĭ Filoftea, carĭ aŭ adus une-orĭ plóia.

Intîmplare saŭ cunóscere maĭ dinainte a schimbăriĭ de vreme dorite, popiĭ aŭ sciut să înrădĕcineze în multe suflete credinţa că rugăciunile lor pompóse aŭ avut şi aŭ puterea de a alcătuì, a adunà şi a încărcà o cătăţime îndestulătóre de norĭ cu umeḑélă, pentru a produce plóia cea binefăcĕtóre holdelor arse de sóre.

In Transilvania, dacă nicĭ rugile preoţilor, nicĭ papalugele nu aduc plóie, apoĭ se aruncă vina pe vre-o vrăjitóre, «care şi din mormînt póte face rĕŭ omeniriĭ». Drept aceea, în unele locurĭ se duce lumea la mormîntul eĭ, sapă o gropiţă în dreptul capuluĭ şi tórnă într'însa apă, până o umple. In alte părţĭ, lucrul e maĭ crâncen, căcĭ maĭ aŭ şi credinţa că vrăjitórea póte, ca strigoiĭ, suge sângele ómenilor şi maĭ ales al rudelor eĭ prin somn. Aşà dar o desgrópă, îĭ taie capul, îĭ împunge de maĭ multe-orĭ inima cu o ţépă, o pune pe foc de se face cenuşă, şi apoĭ o presară pe grópa în care aruncă trupul ciuntit. Şi poporul se iea după roşéţa obrazuluĭ şi după sângele care curge încă din capul tăiat orĭ din inima înţepată a mórteĭ, ca să recunóscă că în adevĕr acel cadavru a fost al uneĭ vrăjitóre.

De alt-fel, asemenea procedeurĭ se întrebuinţéză şi în alte împrejurărĭ. Aşà, de pildă, la Beclean, în districtul Făgăraşuluĭ, dacă e cine-va învinovăţit după mórte de bólă de vite, se scólă cu mic cu mare toţĭ de se duc la mormîntul luĭ şi-l ameninţă, cu cele maĭ gróznice jurăminte, să arate prin vre-un semn dacă bănuiala ce se aduce împotriva luĭ e adevĕrată. Dacă, firesce, semnul nu se arată, mortul e desgropat şi împuns cu o furcă în douĕ-spre-ḑece părţĭ deosebite ale trupuluĭ; apoĭ, după ce i se umple gura cu usturoiŭ, îl pun iar la loc, dar cu faţa în jos în sicriŭ. (1)

Şi dar, aŭ curs ploile la vreme, holdele s'aŭ îmbrăcat cât cuprinde vĕḑul cu spice pline de rod, ce se poleesc, mlădiându-se la sóre. Atuncĭ fetele din satele vecine se adună, aleg pe cea maĭ frumósă şi maĭ voinică dintre dînsele şi, dându-ĭ nume de *Drăgaică* (2), se duc cu ea

(1) *W. Schmidt*, op. cit., pp. 17, 18.

(2) *Drăgaica*, cuvînt slavonesc ce însemnéză prea iubită,—augmentativ din *dragă*. Aḑĭ, sub numele de *Drăgaică* se face un mare tîrg de vite la Buzĕŭ, care începe la mijlocul luĭ Iunie şi ţine ḑece ḑile.

în frunte, printre semĕnăturĭ. Acolo fac o cunună de spice împletite, i-o pun pe cap, o maĭ împodobesc cu mulţime de cârpe colorate şi-ĭ agaţă de mânĭ cheile grânarelor lor.

Aşà gătită, Drăgaica, cu mânile întinse şi cu cârpele în bătaia vîntuluĭ, ca cum ar sburà, se întórce de la câmp acasă şi, săltând şi cântând, colindă satele tuturor fetelor carĭ o însoţesc şi carĭ în cântecele lor o numesc *surată* şi *prea iubită* (drăgaică).

Fetele ţĕranilor din Moldova năzuesc fórte mult la acéstă cinste, deşì cântecul lor spune că fata alésă Drăgaică nu se póte mărità decât *după treĭ anĭ.* (1)

Datina acésta este tot romană.

Drăgaica amintesce pe ḑeiţa *Ceres*, pe care, sub numele de *Dimitir*, Greciĭ anticĭ o adoraŭ în strălucitele *Thesmophoriĭ* şi în *Misterele eleusine.*

Ca şi Drăgaica, Ceres purtà pe cap o cunună de spice de grîŭ şi, la serbările eĭ, i se purtà cu alaiŭ mare statua peste câmpiĭ de către fecióre — carĭ nu se puteaŭ mărità (2)—şi numaĭ după acéstă ceremonie erà ertat să se încépă secerişul.

In traiul lor, tîrgoveţiĭ aŭ parte adesea de lucrurĭ, pe carĭ săteniĭ de pildă nicĭ pot să şi le închipuiască, la tîrg trăgênd tot ce e arătos, tot sgomotul purceḑênd de la dînsul şi nĕsdrăvăniile, cum s'ar ḑice, în sînul luĭ aflându-şĭ de obşte sălaşul.

De aceea şi firea lor e deosebită. Uniĭ aŭ limba ascuţită, mişcările îndrăsneţe, ochiĭ neastâmpĕraţĭ; alţiĭ aŭ graiul molcom, privirea cercetătóre, pornirea trupéscă ticnită, deşì cu toţiĭ, nicĭ se mânie, nicĭ se sperie aprópe de nimic!

Tîrgoveţu-ĭ maĭ fluturatec, ţĕranul pare că maĭ aşezat . . . Şi totuşĭ, ia veḑi-ĭ pe amîndoĭ la Moşĭ, căscând gura şi rîḑênd împrejurul *Geamaleĭ.* (3)

---

(1) *Cantemir*, op. cit, p. 154.

(2) Se vede că de acolo s'a perpetuat în cântecul Drăgaiceĭ, că ea *nu se póte mărità* decât după treĭ anĭ. Rigórea s'a îndulcit cu vremea.

(3) După descripţiunea ce mi-a făcut Principele Ion Ghica despre dînsa, *Geamala* erà înaltă de 2—3 metri orĭ stînjenĭ şi umflată ca un enorm malacoff, de alt-fel cu dibăcie întocmit. Impresiunea, îmĭ ḑiceà el, erà adevĕrat înfiorătóre, maĭ ales când omul din lăuntru începeà să cânte şi să vorbéscă. Erà spaima copiilor, cărora le-o înfăţişaŭ mamele ca pe un fel de Joĭmăriţă, ca să-ĭ astâmpere. Ea se arătà pe uliţe şi prin bâlciurĭ la vremea Moşilor şi erà, împreună cu căluşariĭ, unul dintre spectacolele cele maĭ plăcute tîrgoveţilor. Principele Ion Ghica nu a putut să-mĭ spue, dacă se

Şi cum să nu o casce, când namila asta de păpuşă, cu un cap cât o baniţă, are două obraze de gém orĭ de oglindă, trupul ĭĭ e făcut din cercurĭ de butie lipite cu hârtie, cu pânză roşie, cu tot felul de lolóţe de cârpe, de panglicĭ şi de pĕr de cal, pórtă cămaşă cu altiţe, fotă, şorţ, bete cusute cu fluturĭ şi cu arniciŭ roşu, iar în cele patru mânĭ câte două de fie-ce obraz — ţine un baston şi un mănunchiŭ de florĭ!

Cum să nu rîdă, când *Geamala* (1), purtată de omul ascuns în lăuntrul eĭ, se mişcă, saltă, jócă, vorbesce, îşĭ plécă mutra de-asupra privitorilor, atingêndu-ĭ cu bĕţul orĭ cu florile, după împrejurărĭ, cântă *de lume*, spune păcălelĭ, orĭ după felul şi chipul fie-căruia, îl iea peste picior!

Copiiĭ fug speriaţĭ, muerile se daŭ înlăturĭ clătind capul, iar babele îşĭ fac cruce pe-ascuns, ca de frica necuratuluĭ.

Numaĭ tîrgoveţul, fudul că-ĭ pricepe rostul şi graiul, se ţine gae după dînsa. Luĭ îĭ place zeflemeua, şi glumelor, cu cât sunt maĭ sărate, cu atâta maĭ mare hohot le rĕspunde.

Ţĕranul, sfios, nu cum-va să fie prostit înaintea atâtor feţe străine de aşà *dănănae*, se întórce maĭ bucuros la ulcica luĭ cu vin părăsită sub umbrar şi la scârţăitul vioriĭ ţiganuluĭ, care până într'amurg îĭ va scuturà póte chimirul şi-l va culcà sdrobit de frământarea joculuĭ, dar . . . fericit!

Fie marĭ ca Geamala, fie micĭ ca cele de la Vicleim, orĭ de la Caraghioz-perdè, asemenea păpuşĭ, cu vorbe şi mişcărĭ deşănţate, sunt obraze ale teatruluĭ oriental, aduse la noĭ, nu atât de înrîurirea turcéscă, cât de pohoiul — îndelung domnitor pe pămîntul nostru — al Grecilor fanarioţĭ, carĭ, împrumutând orĭ împrăştiând obiceiurĭ ne maĭ potrivite fiinţeĭ şi geniuluĭ rasseĭ lor, făceaŭ până şi din îndeletnicirile vieţeĭ prilejurĭ de linguşire şi de umilinţă către stăpâniĭ ceĭ darnicĭ de falā şi de putere!

Rĕmăşiţe, fără îndoială, ale danţurilor bacchice orĭ ale măscăricilor atellanĭ, căcĭ tóte acolo îşĭ aflā obîrşia, însuşirile şi întruparea lor

arătă şi prin sate. In cărţĭ n'am găsit nimic despre dînsa, afară de o lucrare asupra Bucurescilor a rĕposatuluĭ Locot-Colonel Papasoglu, în care am vĕḑut cu mirare, că ea erà simbol al ḑeiţeĭ Isis din Egipt, pe care o slăvise Romaniĭ până la credinţa idolatrieĭ (!). Şi presupune că de acolo aŭ şi rĕmas în stema ţĕriĭ nóstre sórele şi luna, adecă Osiris şi Isis (?!).

(1) *Geamala* e cuvînt turcesc, ce însemnéză *uriaş*. Ea a venit la noĭ probabil de la Turcĭ. La Constantinopole am vĕḑut asemenea păpuşĭ — maĭ micĭ însă — în nopţile Bairamuluĭ, la *At-meidan* la Stambul, jucând, cântând, ba unele chiar ghicind şi în palmă.

invederéză însă înapoiarea şi lipsa de simţ artistic a păturilor de noróde aprópe barbare din carĭ eşiaŭ, precum şi slăbiciunea, dacă nu lipsa de voinţă, din parte-ne, de a preface potrivit firiĭ nóstre caracterul acestor jocurĭ publice, ce aveaŭ menire să înfăţişeze şi să înrîurescă póte o categorie destul de însemnată a năravurilor românescĭ. Póte chiar din pricina asta *Geamala* a dispărut curînd, căcĭ erà în mijlocul nostru *o arătare străină* şi de deprinderile şi de înţelesul obştieĭ.

De alt-fel cârdurile păpuşarilor, ale caraghiozilor, ale măscăricilor şi ale soitariilor aŭ făcut, maĭ mult de 100 de anĭ, parte de drept din alaiurile şi palaturile domnescĭ şi aŭ fost de multe-orĭ singurele în stare de a aprinde o scântee de veselie în atmosfera lor greóie şi mohorîtă de patime urîcióse şi de fără-de-legĭ!

Aşà, *Paul Strasburg*, ambasadorul Regeluĭ Suedieĭ Gustav Adolf, trecênd prin Bucurescĭ la Constantinopole la 1632, e primit cu mare pompă de Domnul ţĕriĭ Radu Leon şi la plecare e însoţit o bucată de drum de către Principe, cu o excortă de 1.000 de călăreţĭ şi 600 de pedestraşĭ.

«De amîndouĕ părţile, scrie *Strasburg* Suveranuluĭ sĕŭ, mergeaŭ magnaţiĭ şi boeriĭ ţĕriĭ, pe caĭ arăbescĭ, îmbrăcaţĭ în vestminte strălucitóre. Pe lângă Principe eraŭ lăutarĭ şi un cor de musicanţĭ, *qui carmina valachica pleno gutture cantabant*, apoĭ *măscăricĭ* şi *comedianţĭ*.» (1)

La Curţile Domnilor fanarioţĭ, când boeriĭ şi cucónele se adunaŭ să petrécă, rĕcéla primiriĭ şi sfiala — adesea prefăcută,—ce cuprindeaŭ pe toţĭ în faţa luĭ Vodă, i-ar fi făcut să móră de urît, dacă *soitariĭ* şi *lăutariĭ* nu-ĭ maĭ desmorţiaŭ din când în când cu glumele şi cu cântecele lor.

Intr'un colţ de sofà, pururea cu ciubucul în gură, sta Hospodarul. Principesa, soţia luĭ, în cel-lalt colţ. Ridicaţĭ ast-fel de la pămînt — ca pe o scenă — şi în mijlocul uneĭ mulţimĭ de perine bogate, eĭ primiaŭ pe fie-care, fără ca un zimbet să le trădeze mulţumirea orí printr'un semn bine-voitor să-l salute de bună-venire.

Boeriĭ şi soţiile lor sărutaŭ pe rînd mâna luĭ Vodă şi pe a Dómneĭ, apoĭ, după rang, se aşezaŭ pe treptele sofaleĭ, orĭ pe laviţele de lângă pereţĭ.

Boeriĭ ceĭ marĭ — dacă li se dedeà voe — îşĭ păstraŭ gugiumanele pe cap, pe când ceĭ de starea a doua steteaŭ cu capul descoperit. De alt-fel, aceştia nu puteaŭ nicĭ vorbì, nicĭ jucà, nicĭ face vre-o mişcare,

(1) Scrisorile Patriarchuluĭ *Kyrilos Constantinopoleos*, p. 288.

pe când numaĭ boeriĭ ceĭ marĭ vorbiaŭ şi jucaŭ,—ci ca stâlpiĭ în jurul odăiĭ priviaŭ numaĭ. Afară de aceste rare minute, tăcerea se întindeà asupra tuturora, nimenĭ neavênd destulă îndrăsnélă să se uite de-adreptul la Domnitor, nicĭ să schimbe — decât la ureche — cuvinte, precum nicĭ Domnul însuşĭ nu ridicà glasul decât atuncĭ când voià să asmuţă pe *măscăriciul*, care se rĕsfăţà tot-deauna în mijlocul adunăriĭ, orĭ să cheme pe *ţiganĭ* înăuntru.

Ţiganiĭ intraŭ cu instrumentele gata şi începeaŭ numaĭ decât să cânte hora. Femeile se prindeaŭ tóte în joc cu tinerĭ şi cu bĕtrânĭ şi, după ce învîrtiaŭ danţul ca o jumătate de cés înaintea Măriilor Lor, se întorceaŭ iar la locurĭ şi iar tăcerea şi vorba încétă se preurmaŭ ca înainte. (1)

Se împărţiaŭ atuncĭ şerbeturĭ de Ţarigrad, cafele ce umpleaŭ casa de miros şi dulceţurĭ cu apă rece, apoĭ jocul se luà din noŭ şi aşà de treĭ patru orĭ, până saŭ Domnitorul, obosit de-a privì, se sculà să plece, saŭ dacă erà cu *kef* şi ţineà să arate cuĭ-va *caifetul* Curţiĭ luĭ, chemà pe *céuşul soitariilor* şi-ĭ porunceà să le jóce teatru.

Indată şése voinicĭ, cu nădragĭ albĭ saŭ roşiĭ, largĭ şi lungĭ, după portul turcesc, cu bastóne învelite cu argint în mânĭ şi cu căciulĭ rotunde de blană pe cap, se plecaŭ adînc, ducêndu-şĭ mâna la frunte în semn de grabnică îndeplinire a voeĭ stăpânuluĭ şi . . . . după un moment, întorcêndu-se, cel maĭ bun de gură ţineà maĭ întâiŭ o cuvîntare, apoĭ începeaŭ teatrul.

Imbrăcaţĭ cu uniforma ruptă a vre-unuĭ desertor austriac, cu niscaĭ-va sdrenţe vechĭ de haine străine orĭ pămîntene, saŭ chiar femeescĭ, când o femeie trebuià să fie în scenă (rol jucat tot de un mustăcios céuş), eĭ vorbiaŭ românesce, turcesce şi grecesce, fără să se fi pregătit dinainte. Dialogul erà plin de glume prea mult sărate, de obscenităţĭ, de satirisărĭ îndreptate — după cum ghiciaŭ eĭ voia stăpânuluĭ — împrotiva cutăruia boer saŭ cutăreĭ împrejurărĭ anume. Noroc dór că, pentru onórea naţiuniĭ române, aceste bine meşteşugite comediĭ se representaŭ rar, nu ţineaŭ mult, nicĭ prea făceaŭ pe lume să rîdă şi maĭ cu sémă nu eraŭ aşternute pe hârtie. (2)

Aceştĭ soitariĭ domnescĭ mergeaŭ în alaiurĭ, doĭ înaintea Beizadelelor şi patru înaintea Domnuluĭ, purtând căciulĭ marĭ de blană de tigru şi códă de vulpe atârnată. In faţa căciuleĭ aveaŭ oglindă, purtaŭ pistóle la brîŭ şi toporaşe în mânĭ. Eĭ mergeaŭ pe jos, strâmbându-se

(1) *Sulzer*, op. cit., t. III, pp. 337—338.
(2) *Ibidem*, t. II, p. 401.

şi rîḑênd în hohote către privitorî, ca să dispue bine lumea, să fie veselă când va trece Vodă. (1)

Domniĭ grecĭ aveaŭ la Curţile lor *pehlivanĭ* arapĭ şi hindiĭ, aduşĭ din Turcia (2), carĭ, asemenea vechilor gladiatorĭ, se luptaŭ—fără arme—între dînşiĭ, făceaŭ felurĭ de nĕsdrăvăniĭ şi de jocurĭ minunate şi nevĕḑute locurilor nóstre. Uniĭ de pildă săriaŭ în vĕzduh, cu capetele în jos, peste opt bivolĭ puşĭ în rînd, alţiĭ călcaŭ cu iuţélă pe o făşie de tulpan întinsă fără de a se cufundà, orĭ aruncaŭ căciulĭ în sus, carĭ atingênd pămîntul se prefăceaŭ în felurĭ de căciulĭ deosebite. (3)

Domniĭ eraŭ geloşĭ de a avé pe ceĭ maĭ vestiţĭ şi maĭ voinicĭ *pehlivanĭ* (4), ca să-ĭ pótă arătà înaltelor obraze ce conăceaŭ din când în când în capitalele lor şi să le fie la nevoe bunĭ apĕrătorĭ de primejdiĭ.

Obiceiul se întinse de la Domnĭ la boeriĭ ceĭ marĭ, carĭ începură să aibă *măscăricĭ* saŭ, cum li se ḑiceà, *nebuniĭ* curţilor lor, dintre carĭ treĭ maĭ cu sémă aŭ fost fórte cunoscuţĭ pe la începutul véculuĭ. Aceştia sunt:

Prinţipul Zamfir, amicul intim şi nedeslipit al Banuluĭ Pană Filipescu. Odinióră bogasier cu prăvălia lângă Bărăţie, maĭ pe urmă dându-se singur de fiŭ din florĭ al Marieĭ Teresia şi prin urmare frate vitrig cu Iosif II şi Leopold aĭ Austrieĭ. La mórtea Împĕratuluĭ Iosif se lepădase, după cum spuneà, de tron, trecêndu-l frateluĭ sĕŭ maĭ mic, numaĭ şi numaĭ din dragostea Filipesculuĭ, pe care nu se îndurà să-l lase singur. Maĭ mult bĕtrân decât tînĕr, gros, alb şi rumen la faţă, cu mustăţile rase, purtà pantalonĭ de nankin, galbenĭ, cu capac, băgaţĭ în cisme unguresci cu pintenĭ, jiletcă vĕrgată, frac cafeniŭ cu bumbĭ de metal cu pajură împĕrătéscă, legătură de gât roşie de pambriŭ, în care îĭ intrà bărbia cu totul, până la gură, lăsând să ésă de o palmă douĕ colţurĭ ascuţite de guler scrobit. Din buzunarele jiletceĭ atârnaŭ de-o parte şi de alta, zornăind, douĕ lanţurĭ gróse cu cheĭ şi peceţĭ mulţime.

Sgabercea, fĕt-frumos din curtea Dudesculuĭ, spân, cu treĭ fire de barbă, slab şi sfrejit numaĭ pelea şi osul de dînsul, sgârcit şi bondoc, mititel ca un copil, dar elegant la îmbrăcăminte, încins cu taclit, şi purtând césornic cu lanţ la brîŭ.

---

(1) *Loc.-Colonel Papazoglu*, Istoria Bucurescilor.

(2) *Letopisiţele ţĕriĭ Moldoveĭ*: Condica de obiceiurĭ vechĭ domnescĭ a Logofĕtuluĭ Gheorgachi, t. III, p. 338.

(3) *Al. Odobescu*, Dómna Chiajna, ed. V, p. 82.

(4) *Letopisiţele ţĕriĭ Moldoveĭ şi Valachieĭ*: Condica de obiceiurĭ vechĭ domnescĭ a Logofĕtuluĭ Gheorgachi, t. III, p. 333.

Manea, protegiatul Banuluĭ Dimitrache Ghica, care, cu tóte că lumea îĭ ḑiceà Manea nebunul, nu rîdeà nicĭ odată. Umblà pe uliţe strigând în gura mare: «Toţĭ boeriĭ să móră, mĕ! numaĭ Manea să rĕmână, mĕ!!» Dacă îĭ ḑiceà cine-va cevà, aruncà cu petre. Cu tóte aceste, el erà milos şi darnic, tot ce aveà dedeà la săracĭ. Dacă-ĭ dăruià cine-va o haină bună, el se duceà la croitor saŭ la cojocar şi o schimbà pe haine gróse mitocănescĭ, pe carĭ le împărţià pe la săracĭ, păstrând pentru dinsul pe cea maĭ próstă; une-orĭ rĕmâneà numaĭ cu cămaşa. Nimenĭ nu scià de unde erà, nicĭ de unde venise. Manea erà fórte discret şi cinstit. Când Banul Ghica voià să ajute pe vre-un sărac, chemà pe Manea şi luĭ îĭ încredinţà ceea ce voià să-ĭ trimită, căcĭ scià că el nu se va atinge de o lescae. (1)

In timpiĭ din urmă, cine n'a auḑit despre *Dună*, măscăriciul caselor boerescĭ, orĭ despre *Popa Ciupelniţĕnu*, de *Bărbucică* şi de faimosul *Chimiţă*, nebunul din amor, după care se ţineaŭ copiiĭ dróe pe uliţe, căcĭ se purtà îmbrăcat în stofă de mobilă şi aveà o biciuşcă lungă cu care mergeà apĕrându-se de trecĕtorĭ. Inebunise sĕrmanul, fiind-că i se pusese în cap că erà omul cel maĭ frumos din Bucurescĭ.

Dintre tóte spectacolele publice, nicĭ unele nu aŭ putut fi, negreşit, maĭ fălóse decât *alaiurile domnescĭ*, atât prin desfăşurarea puteriĭ militare, cât şi prin bogăţia şi frumuseţea odórelor şi vestmintelor, cu carĭ, din vechime, s'aŭ împodobit Domniĭ, boeriĭ şi curteniĭ.

Aşà, Vasilie Lupu se ḑice că purtà numaĭ la mantă nasturĭ în preţ de 100.000 de galbenĭ şi, când purcedeà să călĕtoréscă prin ţéră, *alaiul* luĭ erà atât de măreţ cât nu se maĭ póte altul.

3.000 de călăreţĭ şi 2.000 de pedestraşĭ îĭ mergeaŭ înainte, iar dînsul, încunjurat de boerĭ în haine de mătase, pe caĭ *faleraţĭ* (2), păşià călare între 50 de arcaşĭ şi 100 de ienicerĭ. Doĭ *stapedarĭ* (3) steteaŭ lângă Vodă, ţinĕnd unul mâna dréptă, altul mâna stângă pe falera caluluĭ, iar alţĭ 20 mergeaŭ pe amîndouĕ laturile. Eĭ eraŭ îmbrăcaţĭ în purpură, cu căciulĭ ţuguiate împodobite cu stele de argint poleite saŭ cu semi-lune dese. Oştirea cea-laltă, de 10 — 12.000 de ómenĭ, venià în urmă.

---

(1) *Ion Ghica*, Scrisorĭ către Alecsandri, ed. nouă, 1887, p. 502 şi urm.

(2) Impodobit cu şea şi valtrap de mare preţ, după moda turcéscă.

(3) *Stapedariĭ* eraŭ pagĭ aĭ grajdurilor domnescĭ, carĭ aveaŭ grijă de curăţenia *falereĭ* domnescĭ şi ţineaŭ scara luĭ Vodă ca să se urce pe cal.

(4) *Codex Bandinus*, ed. Acad. Rom.. pp. 144 şi 146.

Palatul şi ceremonialul din lăuntrul palatuluĭ acestuĭ Domn eraŭ tot atât de strălucite ca şi pompa ce o desfăşurà el în afară.

Alcătuit din două marĭ zidirĭ, una lungă de 80 de paşĭ şi largă de 30, care erà loc de întîlnire al celor ce aveaŭ afacerĭ saŭ dregătoriĭ la Curte, alta de 40 de paşĭ lungă şi largă de 30, în care se aflaŭ cămările şi sala de mâncare a Domnitoruluĭ, îmbrăcate în tapete aurite şi unde nu puteaŭ pătrunde decât boeriĭ ceĭ marĭ, căpeteniile oştilor şi episcopiĭ, palatul aveà două curţĭ păzite de oştenĭ, căcĭ la uşile luĭ Vodă strejuiaŭ chiar boeriĭ cu slugile şi robiĭ lor. Când se duceà la paraclisul aflător în întâia curte, Domnul erà însoţit de ostaşĭ şi de curtenĭ. Arcaşiĭ ocupaŭ *atriul* din afară, iar boeriĭ se înşiruiaŭ dealungul palatuluĭ în drumul luĭ. Treĭ Postelniceĭ, cu bastóne de argint poleite, mergeaŭ înainte, unul dintre Spătarĭ purtà sceptrul, altul gladiul de amîndouĕ laturile luĭ Vodă, al treilea Spătar urmà cu spada. Inainte de Postelniceĭ păşiaŭ uşieriĭ Curţiĭ. Când treceà Vodă, toţĭ se închinaŭ cu mânile la pept, plecând fórte adînc capetele Când mergeà la biserică în oraş, oştirea se puneà în linie şi el treceà prin mijloc însoţit de boerĭ şi de 50 de arcaşĭ. (1) Clerul în haine scumpe îĭ eşià înainte cu evanghelia şi crucea.

Curţile domnescĭ ale luĭ Petru Şchiopul (1560) se înălţaŭ în Bucurescĭ pe povîrnişul maluluĭ stâng al Dîmboviţeĭ, printre bĕtrâne tulpine de salciĭ, închise într'un larg pătrat de înalte şi ţepene zidurĭ, carĭ pe de o parte se afundaŭ în apă, proptite cu largĭ căprioreĭ de pétră, iar de cele-lalte treĭ părţĭ, încunjurate cu şanţurĭ adîncĭ, îşĭ arătaŭ pe din afară numaĭ întinsa lor faţă netencuită şi clădită cu straturĭ de cărămiḑĭ şi de bolovanĭ.

La mijlocul păreteluĭ din faţa caseĭ se aflà pórta cu gang boltit, pe de-asupra căreia se înălţà un turn pătrat cu ferestrue de meterez; iar dinaintea porţiĭ erà o podişcă, care prin mijlocul unuĭ scripete se lăsà pe de-asupra şanţuluĭ şi se ridicà la vremĭ de primejdie. Alte patru foişóre cu temeliĭ întărite apĕraŭ colţurile întinseĭ împrejmuirĭ.

Pe din lăuntrul curţiĭ, nisce lungĭ şirurĭ de clădirĭ cu tinde arcuite staŭ rezemate de aceĭ înalţĭ păreţĭ şi slujiaŭ de locuinţe copiilor de casă, strejilor şi slujitorilor domnescĭ; apoĭ tot în rînd cu acestea veniaŭ grajdurile, hambarele şi şoprurile cu tóte tacâmurile de drum sub îngrijirea Comişilor şi a Şătrarilor. Maĭ în lăturile caselor domnescĭ, în carĭ rĕspundeaŭ printr'o tindă de scândurĭ, eraŭ *beceriile* saŭ cuinile şi cuptórele pitărieĭ; în sus, maĭ pe dél, din dosul bisericeĭ, jigniţa cu tótă zaheréua, şi în sfîrşit de-alungul ziduluĭ ce se întindeà

(1) *Codex Bandinus*, ed. Acad. Rom., pp. 130, 140.—*Cantemir*, op. cit., pp. 96, 100.

pe malul gârleĭ se adăpostiaŭ saielele cu vite şi zalhanaua Curţiĭ domnescĭ.

Drept în mijlocul ogrădiĭ, de-a stânga bisericeĭ luĭ Mircea, se aflaŭ casele domnescĭ, clădire mare, pătrată, ridicată, cu ziduri late în póle şi fără tencuială, purtând pe de-asupra lor un coviltir cu cérdac înalt şi întins, un adevĕrat munte de şindilă. Catul de jos al caselor abià aveà pe icĭ pe colea o crestătură, pe unde să intre aerul în beciurile boltite; de o parte numaĭ, în fundul uneĭ tinde întunecóse, se vedeà gârliciul povîrnit al pivniţeĭ, cu porţile-ĭ de zăbrele; cu tóte acestea, ferestrele catuluĭ de sus, mititele, lungueţe şi întărite cu vergele de fer şi cu oblóne ce se trăgeaŭ în chepeng (toc), eraŭ cu mult înălţate de la pămînt, ast-fel în cât păretele rĕmâneà gol şi neted maĭ până sub stréşină.

In dreptul porţiĭ şi de-asupra cător-va trepte de pétră, se aflà uşa, cu două canaturĭ de stejar căptuşite cu tinichele şi legate cu drugĭ de fer; acea uşă se deschideà pe o scară de pétră închisă între doĭ păreţĭ şi dréptă, care duceà într'un pridvor, al căruĭ acoperiş sta rezemat pe stâlpĭ cioplițĭ din bardă şi de-alungul căruia se întindeà o laviţă învelită cu rogojinĭ şi cu zăblae. Pe urmă veniă o tindă întunecósă, în care dedeaŭ uşile deosebitelor încăperĭ, din carĭ unele lungĭ şi înguste, cu o mică ferestrue în fund, locaş de odihnă pentru nópte, purtaŭ numele de *chiliĭ*, altele maĭ întinse şi maĭ luminate eraŭ *salele* de adunare, *cămările* feluritelor dregătoriĭ şi *odăile* de cămăraşĭ orĭ de obşte a curtenilor.

Dincolo de tindă se deschideà o sală largă, al căruĭ tavan de grindĭ se sprijinià pe câte două şirurĭ de stâlpĭ scobiţĭ în glafurĭ şi cu florĭ şi al căruĭ fund, eşit maĭ afară din păretele caseĭ, ca un pridvor rotund cu parmaclîc, erà cu totul deschis. Acéstă sală pardosită cu lespedĭ, loc de ospeţe şi de danţ în dilele călduróse ale vereĭ, se numià *horă* şi slujià în tot-deauna ca loc de adăstare pentru ceĭ ce voiaŭ să intre la chiliile némuluĭ domnesc, saŭ în sala Spătărieĭ, unde erà scaunul luĭ Vodă, saŭ în sacnasiul cu gémlîc înaintat pe grindĭ, care erà obicĭnuita şedere a Dómneĭ şi a femeilor sale.

Tóte aceste încăperĭ, precum şi deosebitele *băscĭ* saŭ cămărĭ boltite, purtând o culă rotunjită pe de-asupra, în care se aflaŭ de-arîndul paraclisul, hasnaua saŭ comóra şi patul domnesc, rĕspundeaŭ tóte în *horă*, prin nisce uşĭ, cu tocurĭ de pétră înalte şi înguste aduse sus în îndoit perghel şi de-asupra cărora se vedeà săpat într'o firidă vulturul ţĕriĭ.

Printr'acea sală se făceà tótă slujba dinăuntru a familieĭ domnescĭ,

pe acolo puteà cine-va să întîlnéscă, trecênd dintr'o odae într'alta, pe Domn saŭ pe orĭ-care altul dintre aĭ sĕĭ. (1)

Ospeţele Domnitorilor eraŭ iarăşĭ fórte măreţe şi ceremonia săvîrşiriĭ lor dovedià strălucirea şi bogăţia Curţilor nóstre, gelóse de a imità fastul celor maĭ vestite Curţĭ de pe vremĭ.

Aşà, la ḑile de marĭ solemnităţĭ, «masa se puneà în Divanul cel mic din palat (un fel de sală de primire). Sunetul tobelor şi al trompetelor daŭ semn pentru aducerea bucatelor. *Stolniceiĭ* (servitoriĭ meselor domnescĭ), cu Vătaful şi Stolnicul al doilea le aduc din bucătărie şi le daŭ *Mareluĭ Stolnic* (2), pentru a le pune pe masă. Domnul sosind în sală, *Metropolitul* ḑice rugăciunea pentru masă şi bine-cuvintéză bucatele, iar *Medelnicerul cel mare* (3) dă Domnuluĭ apa de spălat pe mânĭ, după care se aşéză la locul sĕŭ şi toţĭ ceĭ-alţĭ îşĭ ieaŭ scaunele după rangurĭ. Sfetniciĭ şi boeriĭ ceĭ marĭ staŭ primprejur, slujind.

«După ce *Marele Stolnic* gustà din bucate şi când Domnul începeà să mănânce, se trăgeaŭ tunurĭ şi rĕsunà musica, atât cea turcéscă cât şi cea moldovenéscă. Bĕutura cea dintâiŭ o aduce *Marele Paharnic*, turnând vin dintr'un vas maĭ mare într'un vas maĭ mic şi dându-l Domnuluĭ, după ce l'a gustat el întâiŭ: ceea ce în limba Moldovenilor se ḑice *credinţă*. Atuncĭ Metropolitul, Episcopiĭ şi toţĭ boeriĭ se scólă în picióre şi se închină la Domn când beà.

«Boeriĭ ceĭ marĭ staŭ la masă până la al treilea pahar; după aceea *Spătarul cel mare* dă spada Domnuluĭ *Spătaruluĭ al doilea*, Paharnicul al doilea servesce cu paharele şi toţĭ ceĭ-alţĭ boerĭ de clasa a doua ieaŭ slujba boerilor celor marĭ. Vodă, în semn de mulţumire, dă fie-căruia câte un blid de bucate de pe masă; iar eĭ, sărutându-ĭ mâna, îl ieaŭ şi-l duc în cea maĭ apropiată odae, unde se pune masa pentru dînşiĭ. Aceeaşĭ cinstire cu blidul de bucate o face Vodă şi boerilor maĭ micĭ, ca bulucbaşiĭ şi căpitaniĭ, observându-se tot aceeaşĭ

(1) *Al. Odobescu*, Dómna Chiajna, ed. V. pp. 69—74. Descripţiunea minunată ce face Odobescu despre acest palat mi-a dat indemn s'o aşez acì, nu atât ca un document istoric, ci maĭ mult ca o pildă vie despre architectura şi lăuntrica orînduială a palaturilor saŭ maĭ bine a locuinţelor maĭ de sémă de prin vremea aceea în ţéră la noĭ.

(2) *Marele Stolnic* sta în fruntea boerilor marĭ, aveà privegherea bucătăriilor şi a ómenilor din serviciul lor la Curte. El gustà maĭ întâiŭ bucatele şi sta la ospeţele marĭ până la paharul al treilea. Peste alte veniturĭ ce aveà, i se dedeà îndestularea de la Curte.

(3) La ospeţele solemne dedeà de spălat Domnitoruluĭ şi erà plătit cu veniturile ispravniciei judeţuluĭ Ştefănescĭ.

ceremonie la dînşiĭ ca la boeriĭ marĭ. Aceştia, după ce aŭ mâncat, se întorc la masa Domnuluĭ, unde îşĭ ieaŭ iar slujba.

«Masa fiind pusă în lung, *Armaşiĭ* cu busduganele lor staŭ la capĕtul eĭ ca garda Domnuluĭ.

«După ce aŭ bĕut cu toţiĭ vre-o câte-va pahare de vin . . . maĭ beaŭ iarăşĭ câte un pahar mare, drept mulţumire pentru harul şi îndurarea luĭ Dumnedeŭ, al doilea îl beaŭ în sănătatea Impĕratuluĭ, fără de a arătà vre-un nume, iar pe al treilea *Metropolitul* îl închină cu câte-va cuvinte în sănătatea luĭ Vodă, la numele căruia toţĭ boeriĭ se scólă, punêndu-se după rangurĭ la rînd în mijlocul saleĭ Divanuluĭ. După rugăciune, *Metropolitul* face cruce în faţa Domnuluĭ şi-ĭ dă binecuvîntarea, iar când pune Domnul paharul la gură, se slobod tóte tunurile dimprejur şi tóte musicele rĕsună. La acest pahar, numaĭ singur Vodă bea; după dînsul bea Metropolitul dintr'un pahar de argint, ca de o sută de dramurĭ, stând la locul luĭ, în picióre. Boeriĭ ceĭ-lalţĭ deşértă paharele ce li se daŭ, apoĭ merg de sărută mâna Domnitoruluĭ, ţinuţĭ de către *Marele Postelnic* de subsuorĭ, şi se întorc la loc. După aceea se bea în sănătatea Dómneĭ, a fiilor şi a fiicelor eĭ şi pentru alţiĭ mulţĭ, precum se întîmplă la asemenea prilejurĭ, când capetele sunt înferbîntate. Domniĭ n'aŭ datină să se scóle de la masă maĭ înainte de aprinsul lumînărilor, pe carĭ după ce *Marele Medelnicer* le aşéză pe masă, toţĭ óspeţiĭ se scólă în picióre şi se închină către Domn, şi când pune el şervetul pe masă, e semn că ospĕţul s'a isprăvit.

«Atuncĭ *Marele Postelnic* dă o lovitură în pămînt cu bĕţul luĭ de argint, pe care îl pórtă în mână, şi la acest semn toţĭ câţĭ pot să se scóle trebue să se ridice de-odată în sus, ceĭ carĭ nu pot singurĭ sunt ridicaţĭ de alţiĭ. *Medelnicerul mare* aduce iar apă de spălat pe mânĭ, Vodă se spală, îşĭ face treĭ crucĭ, când *Metropolitul* rostesce rugăciunea de scularea de la masă, apoĭ cu capul descoperit îşĭ iea séra bună de la toţĭ şi ese.

«După masă, musica domnéscă petrece pe boerĭ până la casele lor, iar a doua ḑi se adună cu toţiĭ în sala de audienţă şi, sărutând mâna Domnuluĭ, îĭ mulţumesc pentru cinstea ce aŭ avut şi se rógă de ertare pentru greşalele ce póte aŭ făcut din beţie.» (1)

Aceste pompe, împrumutate de la Impĕraţiĭ Bizantinĭ şi de la Regiĭ Polonieĭ, se păstrară cu puţine deosebirĭ la Domnitoriĭ noştri pămîntenĭ şi, numaĭ după venirea Domnilor grecĭ, luară cu totul forma şi ca-

(1) *Cantemir*, op. cit., pp 101 - 103.

racterul turcesc. (1) De atuncĭ până târḑiŭ în vécul de faţă, numele dregătoriilor Curţiĭ, orînduiala alaiurilor, ceremonialul din lăuntrul palaturilor domnescĭ, locuinţele, îmbrăcămintea, îndeletnicirile familiilor domnescĭ, ale curtenilor, precum şi ale boerilor ţĕriĭ fură aprópe icóna micşorată a celor ce se petreceaŭ în aceleaşĭ împrejurărĭ în capitala Imperiuluĭ otoman, la Curtea Sultanuluĭ saŭ în palaturile celor marĭ şi puternicĭ de la Stambul. (2)

In adevĕr, iată cum descrie un martur ocular palatul Principeluĭ Grigorie Ghica:

«Palatul, în care locuesce aḑĭ (1775) Domnul Moldoveĭ, e un vechiŭ castel (aflător în Beilic), care a slujit de grajdurĭ şi spital Ruşilor în vremea răsboiuluĭ.

«Principele i-a spoit numaĭ pereţiĭ cu var şi a lipit cu hârtie albă ferestrele stricate. Camerele sunt fórte marĭ, însă fără mobile, afară dór de odaia de culcare a Inălţimiĭ sale. Gospodăria e aşà de bine făcută în cât, la masa chiar a luĭ Vodă, nu se schimbă şervetele de cât la două sĕptĕmânĭ şi paharele de vin sunt ştirbe şi cu piciórele stricate. Când însă Principele vrea să-şĭ desfăşure fala şi bogăţiile— de pildă la ḑiua luĭ,— atuncĭ mesele sunt acoperite de porţelane şi de argintăriĭ. Ceea ce este ciudat la aceştĭ despoţĭ aĭ Moldoveĭ şi Valachieĭ e deprinderea ce aŭ de a-şĭ strînge tóte bogăţiile: banĭ, giu-

---

(1) *Sulzer*, op. cit., t. III, p. 334 şi urm. — *Cantemir*, op. cit., pp. 40—63.

(2) *V. A. Urechiă* în Istoria Românilor (1774—1786) ne dă, la pp. 568—571, o amănunţită deslușire despre alaiul cu care Alexandru Ipsilante a intrat în Bucurescĭ la 3 Februarie 1775. — Acolo vedem mergênd înaintea Domnuluĭ pe *Baş-Beşléga* cu *neferiĭ* sĕĭ de pildă, pe *deliĭ, tufecciĭ* şi *odobaşiĭ* lor, pe *Iurucbaerac, Ciohodarĭ, Schemeni-Agassi* cu *Divan-Efendissi*, pe *Orta-cusac* cu *Tabla-başa, pe Iamaciĭ* luĭ *Saraci-başa*, pe *Icioglandar*, pe *Hasahîrliĭ* împĕrătescĭ, pe *Deli-başa*, pe *Giuler-Agassi*, pe *Baş-Ciohodar* şi *Tufecci-başa*, iar după Domn *Sangeacul* împĕrătesc, *Cafegi-başa, Ici-Ciohodar, edecliĭ* şi *mehterhanéua!!*

S'ar crede omul maĭ mult în ţéra turcéscă, decât în capitala pămîntuluĭ românesc, cetind asemenea posnaşe nume şi posnaşe obiceiurĭ! . . . . Acelaşĭ alaiŭ a întrebuinţat Michaiŭ Vodă Suţu, când a primit în Bucurescĭ *Hatişerful* din Februarie 1784, alaiŭ pe care însuşĭ istoricul (V. A Urechiă) îl numesce *marele alaiŭ*, în citata sa lucrare, pp. 548—551. — Veḑĭ şi *N. Philemon*, Ciocoiĭ vechĭ şi noĭ, pp. 345 — 346, *alaiul* pe vremea luĭ Caragea.

Unde maĭ eraŭ pe atuncĭ *dorobanţiĭ, vînătoriĭ de plaiŭ* şi de *Olt*, cu lungĭ sineţe, *roşioriĭ* şi *verḑişoriĭ* purtând mintene roşiĭ şi verḑĭ? unde *plăeşiĭ, seimeniĭ, aproziĭ, ferentariĭ* cu lăncĭ poleite la vîrf şi mânere, *vătaşiĭ, armăşeiĭ, lipcaniĭ, panduriĭ, copiĭ de casă, Spătariĭ, Baniĭ, Vorniciĭ* şi toţĭ *veliţiĭ boerĭ* aĭ luĭ Mateiŭ-Basarab, aĭ luĭ Vasilie Lupu, aĭ luĭ Ştefan-cel-Mare, aĭ luĭ Michaiŭ-Vitézul? Amintirea ca şi vitejia lor perise din mintea tuturora marĭ şi micĭ în faţa stârpiturilor, caraghiozilor şi veneticilor ce ne copleşise ţéra, sufletul şi mintea!

vaerurĭ, vestminte şi mobile scumpe, în lădĭ saŭ cufere de drum, ca şi cum ar fi gata să pornéscă în fie-ce minut. De alt-fel, nu fără pricină fac eĭ acésta, căcĭ sunt ameninţaţĭ neîncetat să fie orĭ detronaţĭ cu sila, orĭ ridicaţĭ fără veste de Turcĭ, orĭ asasinaţĭ; aşà că luând asemenea precauţiunĭ, familiile lor pot cel puţin scăpà cevà din lucrurile şi averea ce aŭ.» (1)

Palatul din Bucurescĭ al luĭ Vodă Caragea, după arderea Curţilor domnescĭ din délul Spireĭ (1813), «erà compus dintr'un şir de case cu două rîndurĭ, ce începeaŭ din Podul Mogoşóeĭ şi se terminaŭ dinaintea caselor Generaluluĭ Herĕscu, pe uliţa şcóleĭ. Ca zidărie, erà o grămădire de material în care se vedeaŭ maĭ multe ordine de architectură, imitate în ceea ce aveaŭ maĭ grosolan şi maĭ neregulat. Faţada din Podul Mogoşóeĭ aveà un balcon în formă de chiosc turcesc, mobilat cu divanurĭ şi laviţe de catifea roşie, în care Principele îşĭ luà adesea caféua şi fumà ciubucul privind la trecĕtorĭ.

«In partea despre Momolo, erà un şir de odăĭ ca chiliile călugărescĭ, în carĭ şedeaŭ *idicliiĭ, neferiĭ* şi *iccioglaniĭ* domnescĭ. Fundul curţilor despre Herĕscu erà pentru grajdurĭ, unde se ţineaŭ armăsariĭ de Missir şi Arabia, iar în faţa Poduluĭ Mogoşóeĭ erà un zid simplu, care închideà în întregul sĕŭ marele pătrat ce compuneà reşedinţa, avênd intrarea principală printr'o pórtă numită: *Paşa Capussi.*

«Palatul domnesc pe atuncĭ erà un centru unde se adunà tot ce aveaŭ Bucurescii maĭ inteligent, dar şi maĭ leneş şi maĭ depravat tot de odată. El erà plin de boerĭ şi de *calemgiĭ* de tot felul, dintre carĭ Fanarioţiĭ se deosebiaŭ prin cochetăria umbletuluĭ lor, prin desele complimente şi *temenele* ce făceaŭ şi maĭ cu sémă prin eleganţa vestmintelor, tăiate după ultima modă venită din Fanar.

«Interiorul curţiĭ presintà vederiĭ o privelişte fórte curiósă şi variată: maĭ întâiŭ, vizitiiĭ luĭ Vodă preumblaŭ armăsariĭ, îmbrăcaţĭ cu *cioltare* cusute cu sîrmă de aur, pe dinaintea caretelor şi butcilor boerescĭ şi a unuĭ şir de odăĭ, în carĭ *tufecciiĭ, arnăuţiĭ* şi *satîraşiĭ* îşĭ curăţiaŭ armele, şuerând printre dinţĭ vre-o arie albanesă. In lăuntru şi afară din pórtă, o adunătură de popor din clasele de jos căscà gura la învîrtelele şi strîmbăturile *pehlivanilor* şi *măscăricilor* domnescĭ. Simigiiĭ cu tablele lor sferice puse pe cap şi cu tripodele de lemn la subţióră, împreună cu bragagiiĭ şi salepgiiĭ arnăuţĭ, făceaŭ contrast cu alunariĭ şi cu şerbetgiĭ din Fanar, carĭ purtaŭ pe cap fesurĭ micĭ cu funte stufóse de ibrişim şi cămăşĭ de borangic subţire . . . In fundul

(1) *Jean Cara* (fost secretar al luĭ Vodă Gr. Ghica) Histoire de la Moldavie et de la Valachie, Paris 1781, p. 184.

curţiĭ diferite grupe de *masalagiĭ* şi de *pungaşĭ*, jucând uniĭ *în nucĭ*, alţiĭ *iasîc* şi *turà*, alţiĭ la *o para cincĭ* şi *stos* pe despuiate. Aceştĭ tâlharĭ, în mare parte Fanarioţĭ scăpaţĭ din închisorile Stambululuĭ, jefuiaŭ liberĭ, în Curtea domnéscă, pe ómeniĭ fără experienţă şi creduli.» (1)

Musica a fost tot-deauna tovarăşa duiósă şi dătătóre de însufleţire a vieţeĭ Românuluĭ. Glasul eĭ molcom şi dulce i-a înseninat aleanul sufletuluĭ, viersul eĭ şăgalnic şi sprinten i-a aprins scântia veselieĭ în sânge.

De la palatul domnesc până la coliba păstoruluĭ a rĕsunat ea,— credinciósă mişcărilor inimiĭ,— în vremĭ de dragoste şi de nevoĭ. De aceea şi este, fără ocolirĭ meşteşugite de forme, fără îmbinărĭ felurite de tonurĭ, naiva expresiune a unor simţeminte naive, deşì pline de dorurĭ, de amărăciune şi de isbucnirĭ, când şi când sgomotóse, ale trecĕtórelor bucuriĭ. Şi din gură, din frunză, din fluer, a făcut să rĕsune Românul văile munţilor, poenele codrilor şi largul câmpiilor, sub îmboldirea farmeculuĭ din pept, precum în vremĭ de cumpĕnă le-a umplut el de glasul buciumuluĭ (2), chemând pe ostaşĭ la luptă şi la isbândă.

Din vechime *surlariĭ*, *corniştiĭ* şi *toboşariĭ* aŭ păşit în fruntea ósteĭ, iar pe Domniĭ pămîntenĭ *trîmbiţaşiĭ*, *flautiştiĭ*, *paŭceriĭ* (ţimbaliştiĭ), *fluerariĭ* şi *cântăreţiĭ din liră* i-aŭ însoţit la alaiurĭ. (3)

De alt-fel, la Curţile nóstre domnescĭ aŭ fost tot-deauna două soiurĭ de musicĭ: cea *pămînténă* (lăutariĭ ţiganĭ) şi cea *străină* (europénă şi turcéscă (mehterhane şi tubulhane), carĭ cântaŭ fie-care în deosebĭ saŭ tóte împreună, după împrejurărĭ,

Aşà, la mesele domnescĭ date la praznice însemnate, musica erà nelipsită, musica vocală şi instrumentală, care dese-orĭ erà însoţită şi de loviturĭ de tunurĭ, pentru maĭ mare cinste. Sunetul tobelor şi al trîmbiţelor dedeaŭ semn pentru aducerea bucatelor, iar când Domnul începeà să mânânce, se trăgeà cu tunurile şi rĕsunà musica, atât cea turcéscă cât şi cea moldovenéscă (4), căcĭ de altfel «se şi cade Domnuluĭ să aibă la masa sa multe felurĭ de tobe, de viorĭ şi de surle de veselie.» (5)

---

(1) *N. Philemon*, Ciocoiĭ vechĭ şi noĭ, pp. 27—29.

(2) *Kogălniceanu*, Letopisiţe, t. 1, p. 127: «iar *buciumul* servià a da semn de răsboiŭ» ḑice cronicarul *Nicolae Costin*.

(3) *Codex Bandinus*, ed. Acad. Rom., p. 144, cu prilejul descrieriĭ ce face despre serbarea Bobotezeĭ la Iaşĭ în vremea luĭ Vasilie Lupu Voevod.

(4) *Cantemir*, op., cit. p. 101.

(5) *Hasdeŭ*, Archiva Ist. a Românieĭ, t. 1, Documentul No. 311: Povaţa dată de Neagoe Basarab fiuluĭ sĕŭ Teodosie despre rînduiala Curţiĭ domnescĭ.

Când Metropolitul se sculà, pe la mijlocul meseĭ, să închine în sănătatea luĭ Vodă, se sculaŭ cu dînsul toţĭ óspeţiĭ şi, îndată se dedeaŭ tunurile, *musica nemţéscă*, *lăutariĭ ţiganĭ* şi *tubulhanéua turcéscă* începeaŭ să cânte, pe când ceĭ patru diaconĭ de la spatele Metropolituluĭ, cu dascăliĭ lor, ḑiceaŭ în cor o rugăciune destul de lungă. (1)

Acéstă datină îşĭ trăgeà obîrşia de la obiceiurile celor maĭ vechĭ Domnĭ aĭ ţĕriĭ. Aşà, la mesele Voevoḑilor Basarabĭ şi Muşatinĭ se cântà şi se glumià mult. Căntecul:

Ştefan, Ştefan, Domn cel mare,
Sémĕn pe lume nu are

se cântà într'un glas de către mesenĭ de-odată. Măscăriciĭ îşĭ făceaŭ mendrele, ḑicênd luĭ Vodă «mĕĭ vere». Curţile domnescĭ eraŭ pline de *cimpoiaşĭ* şi ospeţele ţineaŭ câte douĕ-spre-ḑece césurĭ în şir. (2)

Diaconul Paul de Aleppo scrie, că la prânḑul Ţaruluĭ numaĭ cântâreţiĭ cântaŭ imnurĭ, dar fără fluere, fără tobe şi fără alte instrumente musicale, ca la Beiĭ Moldoveĭ şi Valachieĭ (3); iar Logofĕtul Gheorgachi, în *Condica luì de obiceiurĭ vechĭ şi nouĕ ale Prea Inălţaţilor Domnĭ*, însémnă că, în ajunul Crăciunuluĭ, cum şi la Bobotéză, se făceà masă domnéscă la Spătărie, şeḑênd Metropolitul cu Episcopiĭ şi boeriĭ şi pe cine maĭ poronceà Domnul şi din ceĭ mazîlĭ (fără slujbe), însă masă fără caftane şi fără dvorélă (fără ceremonie), cu cântărĭ bisericescĭ, mehterhanea şi cu ţiganĭ. (4)

La Sf. Vasile iarăşĭ, după ce Domnul eşià din biserica cea mare cu toţĭ boeriĭ, după sfîrşitul slujbeĭ de séră, mergênd Domnul la Spătărie, mergea şi Metropolitul cu archiereiĭ şi cu toţĭ boeriĭ, de şedeaŭ în Spătărie, la rînduială, şi li se dedeà *tuturor* câte un pahar de vutcă, cofeturĭ şi cafea. Insă întâiŭ Domnul, când ridicà paharul la gură, îndată se făcea *şanlîc* de sloboḑirea a tóte tunurile, cu focul mărunt şi cu mehterhanea; după mehterhanea, ţiganiĭ obicĭnuiţĭ, ce cântă la masa Domnuluĭ, făceaŭ şi eĭ o *ḑicĕtură* de un scopos. . . . După acésta, dacă înserà, mergeà mehterhanéua de făceà un *nubet* şi despre Dómna şi la Beizadele, apoĭ la Metropolitul şi la toţĭ veliţiĭ boerĭ cu boeriĭ, luându-şì mehterbaşi şi ceĭ împreună cu el bacşişul cel obicĭnuit. (5)

Mehterhanéua pare a fi fost musica stabuluĭ domnesc, întocmită

(1) *Sulzer*, op. cit., t. III, cap. 5, p. 334.

(2) *M. Eminescu*, Prefaţă la «Palavre şi anecdote» de E. Baican, 1832.

(3) *Hasdeŭ*, Archiva Ist. a Românieĭ, 1865, t. I, partea 2-a, p. 111.

(4) *Kogălniceanu*, Letopisiţe: Condica de orînduielĭ a Logofĕtuluĭ Gheorgachi, t. III, p. 310.

(5) *Ibidem*, p. 314.

numaĭ din Turcĭ, sub ascultarea unuĭ *mehterbaşa* (capelmaister), avênd ca instrumente: şése *chindiĭ* saŭ tobe îmbrăcate în roşu, *gêmparale* (cimbale, tésurĭ) (1) şi un fel de *hautbois* imperfect, cu sunetul fórte ascuţit şi ţipător. (2)

Tubulhanéua erà musica turcéscă militară, pusă sub ascultarea unuĭ *islam-céuş* (tambur-major), care purtà un toiag lung îmbrăcat cu argint şi cu o mulţime de *hasdrame* (atârnătorĭ) pe dînsul. (3) Instrumentul eĭ de căpetenie erà *tumbelechiul:* un fel de timpan întrebuinţat fórte mult în vechime la musicele otomane. Eraŭ maĭ multe soiurĭ de sunare cu acest instrument; cel maĭ obicĭnuit însă, care se întrebuinţà în vremea Domnilor grecĭ la noĭ, erà acesta: fie-care artist aveà două tumbelechiurĭ, unul acordat în *sol,* cel-lalt în *do* (cheia de bas), pe carĭ le lovià cu ciocanul după óre-carĭ regule, şi formà acompaniamentul melodiilor puse în executare.

Aceste amîndouĕ bande de musică turcéscă cântaŭ după împrejurărĭ: *nubeturĭ* (cântece vesele, marşurĭ), *pestrefurĭ* (4) (preludiĭ, uverturĭ), *manele* (cântece melancolice şi de amor). Fondul acestor douĕ musicĭ fiind însă toba saŭ timpanul, sunt înţelese cuvintele Românuluĭ: *bate mehterhaneaua,* când ea cântà în Curtea domnéscă, la césul prânḑuluĭ, orĭ la vre-un alaiŭ, la vre-o căftănire de boer mare şi la praznicele împĕrătescĭ.

Musica europénă, saŭ maĭ bine nemţéscă, menită ca de la Curtea domnéscă să împrăştie gustul şi dragostea armonieĭ şi clasicităţiĭ printre boeriĭ noştri, n'a avut nicĭ odată mare căutare, dacă trebue să credem ce se scrie despre dînsa: «In tóte ḑilele la masa Domnuluĭ trebue să cânte musica, fie turcéscă, fie maĭ rar cea nemţéscă, numaĭ dacă acésta din urmă îĭ place Principeluĭ, lucru ce o singură dată l'am vĕḑut la Curtea celuĭ de astăḑĭ, care trebue să şi fi lincenţiat musica nemţéscă. Firea fluturatică şi uşurică a Grecilor nu-şĭ póte aflà, o jumătate de

(1) *Loc.-Colonel Papazoglu,* Istoria Bucurescilor.—La alaiurĭ, mehterhanéua, ca şi tubulhanéua, mergeà călare, iar tobele eĭ se numiaŭ *chindiĭ* din pricina vremiĭ când sunaŭ prânḑul în Curtea domnéscă, *chindie* numindu-se timpul ḑileĭ de la améḑă la apusul sóreluĭ.

(2) *N. Philemon,* Ciocoiĭ vechĭ şi noĭ, p. 30.

(3) *Locot.-Colonel Papazoglu,* op. cit.

(4) *Letopisiţele Ţĕriĭ Moldoveĭ,* t. III, pp. 332, 333: Maĭ pe urmă aŭ venit şi mehterbaşul Paşeĭ, cu toţĭ mehteriĭ sĕĭ, la Curtea Domnuluĭ, de i-a ḑis un *nubet*... şi vrênd Paşa ca să audă şi pe mehterbaşa Domnuluĭ ce meşteşug are, a ḑis Domnul ca să poruncéscă luĭ mehterbaşa să ḑică *un pestref,* şi începênd mehterbaşu şi ḑicênd un scopos ca acela, aŭ fost fórte plăcut Paşeĭ (Lucituiulun Paşa) meşteşugul şi ḑicĕtura luĭ . . . »

an măcar, mulţumire într'o distracţiune óre-care. Eĭ n'aŭ nicĭ răbdarea sá privéscă la un danţ deplin, nicĭ să asculte până la sfîrşit o simfonie cântată de musicanţiĭ noştri. Cu mirare am auḑit adesea, şi mi-a părut rĕŭ de bieţiĭ ómenĭ, cum în mijlocul unuĭ adagio aŭ fost opriţĭ, trebuind să încépă un allegro saŭ vre-un danţ unguresc, fără să li se lase vreme să iea instrumentele trebuincióse, ca waldhornul saŭ basonul, pentru acésta, siliţĭ decĭ à le executà bunăóră pe harpă!» (1)

Rĕmâneaŭ decĭ *lăutariĭ, ţiganiĭ*, cum îĭ numià şi-ĭ numesce şi astăḑĭ tótă lumea, carĭ, dăruiţĭ de natură cu o minunată pricepere a musiceĭ, nu numaĭ a musiceĭ naţionale, ci a orĭ-căreĭ alta le-ar atinge auḑul, aŭ putut, din vremile cele maĭ vechĭ, să *încânte*,—cuvîntul nu e prea pretenţios,—nenumĕratele generaţiunĭ de ómenĭ ce i-aŭ ascultat.

Scriitoriĭ ceĭ maĭ cu vaḑă, călĕtoriĭ de înalte trepte şi chiar Suveraniĭ, carĭ aŭ avut prilejul de a-ĭ auḑì, aŭ admirat iscusinţa, talentul şi dibăcia lăutarilor de la noĭ.

Ţiganiĭ aŭ sarcina de a le gâdilà urechile cu viorĭ, chitărĭ şi cu un fluer cu opt ţevĭ, în care suflă eĭ, trecêndu-l mereŭ mereŭ pe dinaintea guriĭ (2); căcĭ sunt cu deosebire fórte îndemânatecĭ pentru musică şi cu vióra şi cu cobza şi cu naiul (muscalul). Intru acésta eĭ întrec pe orĭ-care altă naţiune şi chiar pe Perşĭ, precum a mărturisit însuşĭ Hanul, fratele Şahuluĭ Persieĭ, care, trimis la Napoleon Bonaparte ca ambasador şi întorcêndu-se din Francia prin Ţéra-Românéscă în anul 1810, s'a minunat de talentul lăutarilor ţiganĭ şi maĭ vîrtos de muscalagiĭ. Eĭ cântă şi din gură de minune şi, fără a avé vre-o învĕţătură óre-care sistematică, compun şi cântece fórte dulcĭ, că şi musicanţiĭ Europeĭ îĭ admiră. (3)

In Iaşĭ, pe la începutul véculuĭ, tótă musica se încheià în taraful luĭ *Barbu Lăutaru* şi al luĭ *Angheluţă*, iar la Botoşanĭ, erà al luĭ *Năstase*. Barbu erà însă cel maì vestit. El făceà desfătarea boerilor la mese şi la petrecerĭ, el dedeà târcóle mahalalelor cu tineriĭ carĭ voiaŭ să-şĭ cânte patima dragosteĭ către vre-o afrodită. Alecsandri a făcut dintr'însul un tip ce va rĕmâné viitorimiĭ. Cântecele luĭ de lume, ca: *Ajungă-ţĭ puiule,—Lună, lună, mult eştĭ plină!—Iată flórea vieţeĭ mele,—Sórta mea ticălósă,—Veḑĭ nemilostivo, veḑĭ!—Dacă strig, cine m'aude?* şi altele multe, băgaŭ văpăĭ în inimĭ tinere şi bĕtrâne; iar *horile* şi *danţurile de salon,* pe carĭ le meşteşugià el, ar fi deş-

(1) *Sulzer,* op. cit., t. III, cap. 5, p. 339.
(2) *Carra,* Histoire de la Moldavie et de la Valachie, 1781, p. 159.
(3) *Dionisie Photino,* Istoria generală a Dacieĭ, t. II, p. 239.

teptat şi pe un mort, — povestea Medelnicerului Drăghici, pe care l'am cunoscut la V. Alecsandri.

La 1813, cu prilejul venirii Împĕratului Alexandru I la Chişinĕŭ, Postelnicul Dumitrache Plaghino şi Postelnicul Costache Pantazoglu, trimişi din partea ţĕrii să-l salute, luară cu dînşii cele trei tarafuri de lăutari din Moldova, cari cântară ast-fel la un bal dat în onórea Ţarului de către boerii din Basarabia. (1)

Lăutarii făceaŭ parte de drept din alaiurile domnesci încă din vécul trecut. (2)

Faimosul pianist Franz Liszt, care dedeà concerte în Iaşi la 1847, avênd prilej de a audi pe Barbu cu banda lui, se entusiasmă într'atât de talentul cu care el cântase mai ales aria: «*Tu-mi diceai odată* , că l'a luat în braţe şi l'a sărutat, apoi a închinat paharul cu dînsul, proclamându-l musicant genial!

In Valachia, pe vremea lui Caragea, eraŭ numai două musici europene: una a lui Niculescu în Bucuresci şi alta a lui Chrisoscoleu la Buzĕŭ. Fie-care dintre musicanţii acestor două bande trebuià să cânte cu naiul pe lângă un alt instrument, de pildă: vióra, viola, violoncelul şi chiar contrabasul, tobe mari şi mici, numai capel-maisterul erà apĕrat de acéstă datorie, el cântând numai din vióră şi arătând celor-lalţi tactul şi nuanţele. (3)

Lăutarii cei mai vestiţi din Bucuresci aŭ fost: *Dumitrache Ochi-Albi, Drăgan, Marinică, Andreiaş* feciorul lui Puiu, *Radu Ciolac* (muscalagiul), fratele lui Drăgan şi tata lui *Dinicu Ciolac* de astădi, cel care a făcut furori la Exposiţiunea din Paris de la 1889.

Dintre cei mai tineri sunt: *Pădurênu,* care a avut atâta succes la Petersburg şi a cântat de mai multe-ori înaintea Ţarului Alexandru III, *Năstase Ochi-Albi;* iar *Gheorghe Dinicu* şi frate-sĕŭ *Dumitru Dinicu,* amîndoi profesori la Conservatoriul din Bucuresci, sunt unul compositor distins de bucăţi naţionale, altul violoncelist printre cei eminenţi astădi în Europa.

Din numĕrul acestor ilustraţiuni nu trebuesc uitaţi şi lăutarii din provincie, ca vestitul *Dobrică* din Ploesci, *Stănică* (lăutarul Polcovnicului Solomon) din Craiova, *Andreiŭ Moldovênu, Paltan* viorarul şi *Ionică* din Focşani, *Sinică* din Pétra, *Bârlézā* din Brăila şi mai

(1) *T. T. Burada,* Almanach musical pe 1876, pp. 74, 75.
(2) *V. A. Urechiă,* Ist. Românilor, 1794—1786, p. 589.
(3) *N. Philemon,* op. cit., p. 172 în notă.

ales cobzarul *Petre Crețu Șolcan* (1), un adevĕrat rapsod național.

Pe lângă acești maeștri aĭ cobzeĭ, aĭ viorii, aĭ naiuluĭ, eșiți în mare parte dintre foștiĭ robĭ aĭ caselor boerescĭ, maĭ eraŭ în Bucurescĭ și în Iașĭ diletanțĭ cu mult talent, carĭ aŭ lăsat un nume bun după dînșiĭ.

Așà Vornicul *Teodor Burada* cântà minunat din chitară, dedeà chiar lecțiunĭ și compusese pe la 1831 o gramatică saŭ școlă, cu pilde de ariĭ, de danțurĭ, de cântece, pentru acest atât de ingrat instrument. După dînsul ceĭ maĭ distinșĭ chitarișțĭ aĭ Moldoveĭ aŭ fost: *Ioan Cartu*, *Leonard Bancherul*, *Colonelul Cosinski*, *Papazoglu-Zinénu*. D-na *Elena G. Asachi* a fost o măéstră chitaristă și cântăréță, eleva celebruluĭ tenor Donzelli, precum și pianistă pasionată. Fiica sa *Hermiona Asachi*, maĭ târḑiŭ soția luĭ Edgard Quinet, și *Săftica Paladi* cântaŭ bine cu harpa.

Vornicul *Iordache Bucșenescu*, Banul *Iancu Peristeli*, Vornicul *Alecu Pășcanu*, Spătarul *Nicolae Carp* și alțiĭ învĕțase să cânte cu *kemanul* (un fel de vióră cu 7 córde) de la lăutariĭ *Arif Aga* și *Nicolae Burcașu*.

Paharnicul *Vasile Urechiă* din Botoșanĭ erà cel maĭ meșter executant din *canon* (instrument ca cimbala unguréscă de aḑĭ, cu córde de mațe de pesce, în numĕr de 72, cu care se cântă cu amîndouĕ mânile, avênd la degetul arătător un degetar fără fund, iar între degetar și deget o limbuță de bagà, cu care se atinge córdele); iar Căminarul *Grigorie Avram* și Paharnicul *Tóder*, grămăticul luĭ Andronache Drăghicĭ, eraŭ vestițĭ cu *manelele, samaelele* și *tacsimurile* lor după moda turcéscă.

Printre cântăreții din gură, eraŭ negreșit ceĭ dintâĭ psalțiĭ de la bisericĭ, între carĭ Spătarul *Iancu Malaxa*, venit cu Michail Vodă Suțu la 1819, întreceà pe toțĭ și ca psalt și ca cântăreț (hanendé) de lume. Se ḑice că la un prânḑ dat de Vornicul Iordache Drăghicĭ curtenilor luĭ Suțu, când Malaxa începu să cânte jalnica elegie: χορὶς μὲ πικρὸν φαρμάκη, nevasta Postelniculuĭ Dumitrache Plaghino atât a fost de mișcată, că a leșinat. Cântecul fusese compus la Țarigrad cu prilejul morțiĭ uneĭ nepóte a aceșteĭ atât de simțitóre Postelnicese. De câte-orĭ cântà acest Malaxa la petrecerile boerilor, erà acompaniat de către *Grigorie Avram* din tambură și de *Andric Vizanti* din *neiŭ* (un fel de fluer de trestie

(1) De la acest *Crețu Șolcan* a putut culege d-l *G. Dem. Teodorescu* cele maĭ însemnate balade și legende naționale, publicate în importanta sa colecțiune. Câte-va din cele maĭ frumóse aŭ fost de curînd traduse (1896) în versurĭ francese de un distins filo-român, d-l *Jules Brun*, și publicate în meritósa sa lucrare: *Le Romancero roumain*.

cu 7 găurĭ, din care se cântà ţinêndu-l pe buze ca un *caval*) şi se ḑice că nu erà nimic maĭ armonios decât glasul cântăreţuluĭ însoţit de acele instrumente. (1)

In Bucurescĭ, cel maĭ bun cântăreţ din gură, care cunosceà şi armonia şi piano, a fost pe la începutul véculuĭ *Anton Pann;* pe lângă dînsul steteaŭ *Petrache Nănescu* şi fiul dascăluluĭ *Chiosea* de la Udricanĭ, carĭ împreună eraŭ veselia grădinilor luĭ Deşliu, luĭ Pană Breslea şi a luĭ Giafer şi fără de carĭ fiĭ de boerĭ marĭ, ca Iancu al Raliţiĭ Moruzóeĭ, Bărbucică al Tiţiĭ Văcăréscăĭ, fraţiĭ Bărcănescĭ, Costache Faca şi alţĭ tinerĭ, nu puteaŭ petrece.

Nănescu, care cântà bine şi din vióră, compuneà cântecele lăutarilor din Scaune, dintre carĭ cele maĭ vestite eraŭ pe atuncĭ:

Ah! iubito cale bună,
Dar te rog nu mĕ uità . . .

Raţa ici, raţa colea,
Raţa pasce papura . . . .

Ardă-ţĭ rochiţa pe tine
Cum arde inima în mine! . . .

Pétră de-aĭ fi, te-aĭ desface
Şi la mine te-aĭ întórce! . . .

Inima mea multe are
Culese după 'ntîmplare . . .

Ah! amor, amoraş,
Vedé-te-aş călugăraş . . .

Cine în amor nu crede,
N'ar maĭ călcà érbă verde!

Nicolae Alexandrescu, tot elevul dascăluluĭ Chiosea, aveà aşà de frumos glas, că de cum l'a auḑit Grigorie Ghica l'a luat la el în casă şi-l plimbà nóptea în butcă dinainte, de-ĭ cântà cântece de lume. Când Grigorie Ghica s'a făcut Domn, Alexandrescu a ajuns Cafegi-başa.

Tot din şcóla de la Udricanĭ aŭ eşit pe atuncĭ ceĭ maĭ bunĭ psalţĭ, precum: *Chiru* de la Biserica Eneĭ, *Dumitrache Bondoliu,* tata rĕposatuluĭ Vlădică Calistrat, *Unghiurliu* de la Sărindar şi *Petre Efesiu,* care maĭ târḑiŭ ajunse cântăreţ în strana dréptă la Patriarchie.

Unul însă, care pe lângă toţĭ cântăreţiĭ aceştia însuşià multe darurĭ ale minţiĭ, erà om cu carte pe acea vreme şi aveà adîncĭ cunoscinţe musicale, erà *Nicolae Philemon,* care, cu o memorie neîntrecută, de cum corifeiĭ literatureĭ, Iancu Văcărescu, Eliad, Gr. Alexandrescu orĭ Anton Pann, făceaŭ o poesie, a doua ḑi o recità din loc în loc, cântà pe din afară şi fórte bine ariile tuturor operelor ce se jucaŭ în teatrul de la Momolo, fu corist în trupa Madameĭ Karl şi maĭ pe urmă cântă cu flautul în orchestră sub direcţiunea luĭ Papa Nicola, fu gazetar, critic de teatru, foiletonist şi scrise póte unicul roman de nă-

(1) *T. T. Burada,* Almanach musical pe 1877, pp. 80—87.—*Recensiunĭ verbale* de la V. Alecsandri, Ion Ghica, D. Cracti, Costache Strat, Episcopul Melchisedec.

ravurĭ de pe vremea luĭ Caragea,—*Ciocoiĭ vechĭ şi noĭ*,—ce avem în literatura nóstră până acum. (1)

Dintre tineriĭ generaţiuniĭ următóre, cel maĭ talentat a fost fără îndoială *Nicolae Iatropulo*, care cântà minunat din chitară şi vióră; iar d-ra *Eufrosina Vlasto*, maĭ târḑiŭ *Eufrosina Popescu*, soţia Coloneluluĭ Popescu, Adjutant domnesc, a avut strălucite succese în străinătate ca primadonă, sub numele împrumutat de *Marcolini*, după ce debutase la 1832 pe scena teatruluĭ Societăţiĭ filarmonice, ca elevă a şcóleĭ de declamaţiune înfiinţate de Câmpineanu, Eliad şi Aristia.

Pe scenele teatrelor celor marĭ de operă din Europa şi din America aŭ căpĕtat apoĭ, în ḑilele nóstre, un renume de *stele* printre cântăreţe: *Elena Theodorini*, fiica actoruluĭ Theodorini, şi d-na *Hartular* (sub numele împrumutat de *Darclée)*, fiica moşieruluĭ Haricli din Bucurescĭ.

Din înalta societate puţine femeĭ, cât de distinse prin spirit şi de bine crescute aŭ fost ele, fórte puţine s'aŭ dedat la studiul musiceĭ şi la desăvîrşita cunoscinţă a vre-unuĭ instrument musical în deosebĭ.

Dacă este adevĕrat că *Voichiţa*, fiica luĭ Radu-cel-Frumos şi soţia luĭ Stefan-cel-Mare, pe lângă gingăşia rostuluĭ şi frumuseţa chipuluĭ, erà mult iubitóre de cântărĭ; că Domniţa *Roxandra*, fiica luĭ Petru Rareş, învĕţase musica, de erà o desfătare pentru ceĭ ce o ascultaŭ; că fiicele luĭ Constantin Brâncovénu, cu «dascălĭ iscusiţĭ din Nemţie deprinsese meşteşugul cântăriĭ cu harpa»,—aceste plăcute îndeletnicirĭ aŭ fost puţin câte puţin date părăsiriĭ, lăsându-se ţiganilor din casă, dascălilor de bisericĭ, Grecĭ şi Românĭ, arta cântăriĭ vocale saŭ instrumentale.

Abià la începutul véculuĭ nostru găsim pe *Domniţa Ralu*, fiica cea mică a luĭ Vodă Caragea, însufleţită de dragostea musiceĭ, cunoscênd şi pricepênd pe compositoriĭ clasicĭ şi dând ea însăşĭ cea maĭ bună pildă la noĭ despre acéstă nobilă pasiune, înfiinţând la Cişméua Roşie cel dintâiŭ salon, în care se adunaŭ boeriĭ şi cucónele ca să petrécă serile de érnă cu danţurĭ şi cu cântărĭ. (2)

In Moldova, casa Rosnovanuluĭ, casele Sturdzescilor şi ale Cantacuzinilor eraŭ iubitóre şi ocrotitóre ale artelor frumóse şi câte-va din odraslele lor s'aŭ distins, fie personal, fie prin stăruinţa şi ajutórele ce n'aŭ cruţat, întru înflorirea acestora în capitala ţĕriĭ.

---

(1) *Ion Ghica*, Scrisorĭ, ediţie nouă, 1887, pp. 55—63.
(2) *N. Philemon*, op. cit., p 195.

In Bucurescĭ găsim maĭ târḑiŭ pe *Principesa Alexandrina Ion Ghica,* născută Mavros, cultivând cu pasiune musica şi pe *Principesa Elena Al. Bibescu,* născută Epurénu, făcêndu-şĭ o reputaţiune europénă cu jocul eĭ într'adevěr maestru şi strălucit pe piano.

La ţěranĭ, cimpoiul, fluerul, cavalul, cobza şi vióra sunt instrumentele ce-ĭ desfată, maĭ cu osebire la danţurĭ, petrecerĭ şi ospeţe. Lăutariĭ de la sat nu cântă decât din viorĭ, din cobze şi fórte rar din naiŭ, dar cu atâta numaĭ, eĭ, cunoscênd pare că vraja de a mişcà, de a înviorà, de a da brâncĭ veselieĭ, fac, cu mărginita lor fantasie şi cu meşteşugul lor aprópe începětornic, maĭ mult pentru plăcerea ţěranuluĭ decât n'ar puté face o bandă din cele maĭ iscusite de lăutarĭ de la oraş.

Cimpoiul îl întrebuinţéză maĭ mult locuitoriĭ muntenĭ, iar fluerul şi cavalul sunt tovarăşiĭ nedespărţiţĭ aĭ păstorilor.

Prin ţéva acésta uşurică de palten cu şése găurĭ, a făcut Românul să trécă tótă melancolia sufletuluĭ, tótă poesia câmpiilor, tóte rěsunetele tainice orĭ neînţeleso ale ţěriĭ. Fluerul nu este numaĭ un instrument musical pentru dînsul, ci un confident, un prieten, de multe-orĭ martorul uneĭ vieţĭ de lupte şi de visurĭ, ce nu pot luà înfiripare decât legănându-se pe aripĭ de vînturĭ, orĭ măgulind depărtările cu graiul lor tremurător, ca şi cum s'ar teme că-şĭ ieaŭ sborul în lume!

Isprăvile de putere şi de vitejie aŭ fost de-apururea semnele cele maĭ bine preţuite ale *bărbăţieĭ* la Românĭ. Ele fac parte din chiar firea luĭ mîndră şi îndrăsnéţă şi n'aŭ aşteptat tocmaĭ prilejul ca să se dea în vilég.

Dacă are un cal frumos şi arme bune, Moldovénul crede că nimenĭ nu maĭ e ca el şi s'ar bate chiar cu Dumneḑeŭ el însuşĭ. Toţĭ în de obşte sunt fórte îndrăsneţĭ şi mult înclinaţĭ a începe certa, dar îndată se linişteșc şi se împacă cu cel protivnic. Ţěraniĭ, când se céртă, nu prea vin la arme, ci cu bâte, cu ciomege şi cu pumniĭ astupă gura vrăjmaşuluĭ.

Toţĭ sunt glumeţĭ fórte şi veselĭ şi inima o aŭ pe limbă. Dintre arme, arcul îl sciŭ Moldoveniĭ întinde fórte bine şi se pricep a purtà şi suliţa; dar totuşĭ cu sabia aŭ făcut maĭ multă trébă. Puşcă pórtă numaĭ vînătoriĭ, pentru că ḑic că nu este lucru cinstit a o întrebuinţà împotriva duşmanuluĭ, neputênd cu dînsa cunósce nicĭ arta nicĭ vîrtutea răsboiuluĭ.

Laudă deosebită merită şi nu se póte preţuì destul ospitalitatea lor către străinĭ şi călĕtorĭ! Căcĭ nicĭ odată nu lasă pe óspe fără gazdă şi demâncare şi-l ţin treĭ ḑile împreună cu calul sĕŭ, fără să-ĭ céră cevà. Pe cel ce vine la eĭ îl primesc cu bucurie şi cu faţă voiósă, ca şi când ar fi fratele orĭ consângénul lor. Sunt uniĭ carĭ aştéptă până la ora a 9-a din ḑi (oră turcéscă) şi, ca să nu mănânce singurĭ, trimit slugile pe strade, poruncindu-le a chemà la masă pe orĭ-ce călĕtor ar vedé. (1)

Moldoveniĭ şi Munteniĭ sunt în de obşte voinicĭ şi călăria este îndeletnicirea lor cea maĭ plăcută. De aceea, când e vreme frumósă—primăvara saŭ vara — tineriĭ se dedaŭ călărĭ la jocul *giretuluĭ.* (2) Acest joc, de origine arabă (djerid), se săvîrşesce între doĭ călăreţĭ, carĭ aruncă unul într'altul un bĕţ de alun, lung de un metru, apĕrându-se de loviturĭ cu paveze de pâslă petrecute pe braţul stâng. Meşteşugul joculuĭ stă în ridicarea *djeriduluĭ* din fuga cailor, de jos, cu un fel de suliţă (cu cîrlig în vîrf) ce pórtă la brîŭ. Dintr'acésta călăreţiĭ pot de multe-orĭ să-şĭ facă rănĭ la pept şi la picióre. (3)

Un alt joc, care se asémĕnă cu acesta, este al *halcaleĭ* (cerc de fer).

A treia saŭ a patra ḑi după Pascĭ, a fost vechiŭ obiceiŭ de eşià Domnul afară, cu tot alaiul de slujitorime şi cu tótă boerimea, marĭ şi micĭ, la *halca,* orĭ în şesul Bahluiuluĭ, orĭ la Copoŭ, scoţêndu-se toţĭ caiĭ domnescĭ. Şi şeḑênd Domnul la saivan şi boeriĭ pe scaune, pe cine rînduià Domnul încălecà pe cal domnesc şi se slobozià cu suliţa asupra halcaleĭ (carĭ suliţe sunt aduse din ţéra unguréscă, acolo se fac într'adins pentru acéstă trébă), cu ḑicĕturĭ de mehterhanea, şi care luà halcaua în repeḑiciunea caluluĭ venià de se închinà Domnuluĭ şi-ĭ sărutà mâna şi póla. Şi celor maĭ marĭ boerĭ li se dăruià de către Domn câte-o lastră saŭ canavĕt (4) cu fir şi un postav, celor maĭ de jos postajĭ şi atlaze, iar celor maĭ micĭ postajĭ. Fie-căruia se da darul Domnuluĭ după cinstea sa, petrecênd în acea ḑi şi cu alte chipurĭ de glume pentru bucuria sĕrbătoriĭ. (5)

Tot în Moldova, a doua ḑi de Pascĭ, a fost obiceiŭ de se udà cu apă şi se trăgeà la văĭ cu apă uniĭ pe alţiĭ, şi maĭ în tóte breslele erà acéstă obicĭnuinţă, până la vremea domnieĭ luĭ Antiohie Vodă (care obiceiŭ până acum la Ţéra-Românéscă se păzesce şi se şi urméză

---

(1) *Cantemir,* op. cit., pp. 136, 137, 140.
(2) *Carra.,* op. cit., p. 187.
(3) *Lt.-Colonel Papazoglu,* Istoria Bucurescilor.
(4) *Lastră,* un fel de ţesătură de mătase. *Canavĕt,* materie de lână vărgată.
(5) *Letopisiţe,* t. III, pp. 321, 322.

a doua ḑi de Bobotéză, în ḑiua de Sf. Ioan). Şi cum s'a purtat cuvîntul din bĕtrânĭ, că boeriĭ şi Domnuluĭ îndrăsniaŭ a ḑice că-l vor trage în vale şi pe aceĭ ce-ĭ trăgeaŭ la vale ca să le tórne cofa cu apă în cap, eĭ se împăcaŭ cu trăgătoriĭ: uniĭ dându-le vedre de vin, alţiĭ pasce şi ouĕ. Şi maĭ vîrtos femeile se adunaŭ la un loc câte douĕ-ḑecĭ, treĭ-ḑecĭ şi trăgeaŭ la vale pe bărbaţĭ. Iară din ḑilele luĭ Antiohie Vodă, din pricinele trasuluĭ în vale aŭ născut gâlcevĭ fórte marĭ şi s'aŭ şi omorît câţĭ-va ómenĭ. Şi atuncĭ, din poruncă domnéscă, s'aŭ tăiat, ca nicĭ decum obiceiul acesta să nu maĭ fie (măcar că femeile aşà óre-şĭ-ce tot îl maĭ ţin). (1)

In ḑiua de Sf. Gheorghe, dacă erà câmpul încheiat cu érbă, saŭ şi maĭ pe urmă, cu puţine ḑile, după vreme, erà obiceiŭ şi în purtarea de grijă a luĭ Vel Comis *ca să scótă caiĭ domnescĭ la ciair.*

Intr'acéstă ḑi, făcêndu-se gătire, chémă Domnul pe Vel Comis şi-l îmbracă cu caftan şi, eşind de la Domn cu caftanul îmbrăcat şi primindu-şĭ în cap şi şlicul luĭ cel de sobol, merge la grajdul domnesc şi de acolo se pornesc caiĭ, după cum îĭ orînduesce Vel Comisu, în privéla Domnuluĭ, a Dómneĭ, a Beizadelelor şi a tótă boerimea, petrecêndu-ĭ prin maidanul cel mare al curţiĭ, despre cămară, orĭ din năuntrul curţiĭ. Şi înainte este un stég de Arnăuţĭ cu zapciiĭ lor, după dînşiĭ douĕ stégurĭ de Seimenĭ, pe de o parte şi pe de alta în şirég, şi printre dînşiĭ înainte se aduc telegariĭ; pe urma telegarilor, sacabaşĭ, apoĭ Vel Armaş, g. Armaş şi Suruc-bairactar în mijloc; după dînşiĭ trîmbiţaşiĭ domnescĭ, sârmaciul novodnicilor, rĕsunând în trîmbiţă şi în surlă. După aceştia, povadniciĭ, apoĭ armăsariĭ, ţinêndu-se de comiseĭ şi de seimenĭ, ce se rînduesc de Hatman, fiind înşelaţĭ atât telegariĭ, povadniciĭ, cât şi armăsariĭ, cu cele obicĭnuite ale lor ţoliturĭ, felurĭ de felurĭ.

După armăsarĭ, zapciiĭ Curţiĭ, aĭ Hatmanuluĭ şi aĭ Agăĭ, aĭ părţiĭ slujitorescĭ, împodobiţĭ, apoĭ v. Comis şi g. Comis. Şi pe urma lor Vel Comisul călare pe calul împĕrătesc ce se chémă *tablabaşĭ*, îmbrăcat în caftan, fiind calul împodobit cu podóbele cele maĭ alese, legat calul şi cu *taftă neramzie* peste branche.

Pe lângă Comis, Seiḑbaşĭ şi alţĭ Seiḑĭ şi Comişĭ şi Ciohodarĭ, cum poruncesce Domnul, cum şi slugile Comisuluĭ, tóte împodobite, şi pe lângă dînsul şi mehterhanéua, ḑicênd pe urma luĭ. Şi când ajunge Vel Comis în dreptul Domnuluĭ, unde este, se închină către Domn, apoĭ ese cu tótă rînduiala acésta pe din sus de Sf. Nicolae şi pe la vamă

(1) Letopiseţe, t. III, p. 321.

şi, ajungênd la ciair, unde şi corturĭ sunt întinse, aşéză Comisul caiĭ Domnuluĭ pe rînduială.

Are obiceiŭ Vel Comisu de face şi masă mare la o sémă de boerĭ poftiţĭ de dînsul. (1)

In *Istoria Imperiuluĭ Otoman* de *Hamer* se póte vedé o ceremonie asemenea acesteia, care a fost împrumutată de Domniĭ grecĭ aprópe întocmaĭ de la Turcĭ.

In Ţéra-Românéscă, caiĭ luĭ Vodă eraŭ daţĭ la *ciair* a doua ḑi după sĕrbătórea Sf. Impĕraţĭ Constantin şi Elena, pentru 40 de ḑile. Ciairul domnesc era pe câmpia de la Colentina şi Bănésa. Acolo, caiĭ duşĭ de Seiḑĭ, sub privigherea Mareluĭ Comis, împodobiţĭ cu valtrapurĭ şi cioltare cusute cu aur, treceaŭ pe dinaintea luĭ Vodă, care sta sub un umbrar de frunze şi de florĭ încunjurat de boerimea ţĕriĭ. Lăutariĭ le cântaŭ, soitariiĭ făceaŭ ghiduşiĭ, şi bĕuturĭ rĕcoritóre se împărţiaŭ de către copiiĭ de casă, sub ascultarea Mareluĭ Paharnic. (2)

Tinerimea se maĭ îndeletnicià şi cu călăria (3), precum boeriĭ şi cucónele obicĭnuiaŭ preumblarea în trăsurĭ cu arcurile poleite pe câmpiile Herĕstrăuluĭ, unde erà un turn vechiŭ făcut móră de vînt, orĭ la Bănésa şi la Colentina, unde se făceaŭ tratamente cu dulcéţă, şerbeturĭ, cafele între boerĭ şi chiar — une-orĭ — între Domnitor şi protipendadă. *Podul Mogoşóeĭ* şi *Podul Tîrguluĭ-de-afară* eraŭ uliţele cele maĭ de căpetenie pentru aceste preumblărĭ ale boerimiĭ.

Mesele şi petrecerile le făceaŭ boeriĭ între dînşiĭ, adunându-se cu némurĭ, cu prietenĭ, când la uniĭ, când la alţiĭ. Rar se întîmplà să se desfăteze ast-fel pe la grădinĭ, nevoind a da noroduluĭ prilej să-ĭ vadă şi să-ĭ judece cu asprime dacă ar face vre-o necuviinţă la chef. De aceea, şi când se hotăraŭ să mănânce pe érbă verde, mergeaŭ — în Bucurescĭ — la via Brâncovénuluĭ din Délul Spireĭ, la grădina luĭ Belu de lângă Văcărescĭ, la grădina luĭ Scufa; iar în Iaşĭ se înfundaŭ prin viile orĭ grădinile de la Socola, de la Repedea, de la Copoŭ, carĭ eraŭ într'adevĕr fórte frumóse şi aşezate pe délurĭ în posiţiunĭ minunate ca privelişte şi ca aer curat.

Ceĭ din clasa de mijloc: negustorĭ, meseriaşĭ, se adunaŭ cu aĭ lor, în Bucurescĭ, la grădinele Cişmegiuluĭ, la Barbă-Lată, la Breslea, la

(1) *Letopisiţe*: Condica de obiceiurĭ vechĭ a Logofĕtuluĭ Gheorghachi, ed. 1874, t. III, p. 323.

(2) *Loc.-Colonel Papazoglu*, Istoria Bucurescilor.

(3) *Carra*, op. cit., p. 160, ḑice: «Un Grec à cheval, les étriers hauts et les genoux en triangle, branlant la tête comme un magot de plâtre, s'imagine être le personnage le plus imposant et le plus respectable .

Giafer, orĭ la livada Deşliuluĭ, pe câmpul Cotrocenilor şi la Crângul lui Hagi Ilie de la Moşĭ; în Iaşĭ, pe valea Bahluiuluĭ, la Cetăţue, la mănăstirea Frumósa, în satul Buciumuluĭ, în livada Rosnovanuluĭ, orĭ la Tătăraşĭ.

Acolo fie-care *isnaf* îşĭ întindeà masa la pămînt, bea şi mâncà cu copiiĭ şi rudele luĭ; apoĭ sub îndemnul cântecelor de dor orĭ de joc, ce le trăgeaŭ lăutariĭ, învîrtiaŭ hora, băteaŭ căzăcésca, se frămîntaŭ, înviorațĭ de musică, până ce, făcêndu-li-se iar fóme, se aşezaŭ din noŭ la masă şi, încălḑiţĭ maĭ mult decât trebue, turnaŭ vin în işlicile, în căciulele bărbaţilor şi în conduriĭ femeilor şi cu glume, cu hazurĭ de tot felul, se îndemnaŭ la băutură şi la nebuniĭ.

Dacă-ĭ prididea somnul, se lungiaŭ cât-va la umbră cu mânile căpĕtâiŭ şi dormiaŭ ca nisce ferіciţĭ; apoĭ către séră, după ce-şĭ neteziaŭ giubelele, îşĭ îndreptaŭ tacliturile şi-şĭ trimiteaŭ slugile înainte cu blidele şi ploscele góle, se întorceaŭ cu copiiĭ de mână, orĭ sprijinindu-se uniĭ pe alţiĭ, pe la casele lor.

Când erà vre-o sĕrbătóre domnéscă şi norodul se adunà, bunăóră ca astăḑĭ la părăḑĭ şi la luminaţiĭ, să se veseléscă în cinstea celor marĭ, după bĕutură, strigăt, danţurĭ cu cântărĭ de cimpóie, de cobuze muntenescĭ, orĭ de dible, séra, înainte vreme, se aprindeaŭ prin pieţe focurĭ marĭ de pae şi ḑiceà tubulhanéua de jucà prostimea, slujitoriĭ slobodiaŭ în mijlocul glóteĭ câte o vulpe cu códa muiată în păcură aprinsă, de fugeà lumea în cotro puteà şi muerile speriate se îmbrânciaŭ şi alergaŭ ţipênd, iar bărbaţiĭ, rîḑênd cu hohote, trăgeaŭ focurĭ de pistóle şi desfundaŭ la buţĭ cu vin!

O adevĕrată scenă dionysiacă, prin spiritul şi făptuirea eĭ, erà iarăşĭ *Sĕrbătórea zalhanalelor* la Câmpulung.

Pe *rîul Tîrguluĭ*, în partea despre Flămânda, se aflaŭ altă dată mulţimĭ de zalhanale, ce făceaŭ mare negoţ de peĭ, de óse, de sĕurĭ, cu ţéra ungurésca. Vitele marĭ veniaŭ la tăiere pe la începutul vereĭ şi până după Sf. Maria cea mare se sfîrşià tăiatul şi carnea alésă erà pusă la uscat pentru pastramă. Oilor şi caprelor le venià rîndul după ḑiua Cruciĭ şi, de cum se gătiaŭ la tăiere şi se deosebiaŭ cărnurile, începeà sĕrbătórea zalhanalelor.

Surecciiĭ se adunaŭ cu baciĭ, pazniciĭ, casapiĭ şi ceĭ-lalţĭ lucrătorĭ de la scaune şi chibzuiaŭ între dînşiĭ asupra bacilor carĭ aduseseră vitele cele maĭ marĭ şi maĭ grase, vitele carĭ dăduse firesce maĭ mult câştig.

Baciĭ, ast-fel deosebiţĭ, eraŭ câte unul puşĭ într'o cărucióră cu douĕ róte, în cap cu o pereche de córne marĭ, de carĭ se atârnà un prapor,

ce-ĭ cădeà peste obraz, cu trupul învelit într'o pele de boŭ, de bivol, şi în jurul gâtuluĭ atârnate peĭ de óie şi de capră.

Alaiul, în frunte cu un taraf de lăutarĭ, se întocmià: din lucrătorĭ jucând, chiuind şi cântând cântece obscene, după carĭ veniaŭ căruciórele cu baciĭ duşĭ în triumf, trase de alţĭ lucrătorĭ. In urmă veniaŭ ceĭ-lalţĭ lucrătorĭ cu plosce de vin în mânĭ, cu pastramă, carĭ se opriaŭ de făceaŭ cinste trecĕtorilor, mâncaŭ, apoĭ porniaŭ maĭ departe, până ce străbăteaŭ oraşul şi eşiaŭ la dél pe poiană, unde se întindeà bĕutura şi mâncarea de-a volna. La aceste sĕrbătorĭ se făceà şi vîndarea faimóselor arşice de capre (sólbe), atât de scumpe — pe atuncĭ — copiilor, carĭ se ţineaŭ crangă după alaiŭ.

Cântecele lucrătorilor, cu acest prilej, aveaŭ, cu expresiunĭ adesea obscene, cu asemĕnărĭ triviale, un fond de observaţiune adîncă cu privire la viéţa şi la împărechiarea vitelor—şi ale fie-cărora în deosebĭ — între dînsele.

Aşà de pildă, un cântec slăvià firea violentă, dar pudică şi cavalerécsă a bivoluluĭ, care numaĭ după ce 7—8 dile se gudurà pe lângă bivoliţă, nu aveà apropiere cu dînsa decât nóptea, în locurĭ retrase, ca să nu fie vĕdut de nimenea.

De acì dróia de păcăliturĭ, de comparaţiunĭ fără frîŭ şi de glume asupra flăcăilor, maĭ puţin cuminţĭ decât bivoliĭ, ce sbucnià dintr'înşiĭ, se póte cu uşurinţă închipuì, zugrăvindu-se ast-fel icóna póte cea maĭ ciudată a unor năravurĭ adĭ perdute, din nefericire pentru originalitatea apucăturilor de carĭ suntem însufleţiţĭ.

La ţéră, Românul, dârz şi voinic cum l'a lăsat Dumnedeŭ, îşĭ încércă puterile la *trântă* şi la *luptă dréptă*, apucându-se cu braţe vânjóse de mijloc, opintindu-se, smuncindu-se, învîrtindu-se în tóte felurile, până ce unul dovedesce şi, isbind pe protivnic cu umeriĭ de pămînt, îl culcă pe spate dinainte-ĭ. (1)

Pe pajiştea verde şi netedă, flăcăiĭ sprintenĭ, cu capul şi peptul deschis, se ieaŭ la întrecere cu fuga, orĭ încălecând pe deşălate calul, îl alungă alăturĭ de alţĭ călăreţĭ, până ce se perd ca nălucile în zare. Cine-ĭ dat rĕmas dă şi de bĕut, cine-ĭ biruitor are drept să se prindă frate de cruce (2) cu cine o voì şi, pentru multă vreme, în sat nimenĭ

---

(1) *Al. Odobescu*, Dómna Chiajna, p. 160.

(2) *Wilhelm Schmidt*, Das Jahr und seine Tage, p. 6, dice: «In unele locurĭ flăcăiĭ şi fetele aleg diua Sf. Tóder, ca să se lege în prietenie. Drept aceea spânzură de un copac o pită, — ca simbol al belşuguluĭ şi al rodniciei, — pită făcută într'adins pentru acésta, apoĭ se prind de mână şi jócă hora de maĭ multe-orĭ împrejur, apoĭ îşĭ împart bucăţile între dînşiĭ şi le mănâncă (valea Haţeguluĭ).» Acest obiceiŭ, care

nu vorbesce maĭ tare decât dînsul; iar când vine vremea să mérgă la óste, cu capul sus şi inima voiósă se duc ceĭ fruntaşĭ, numaĭ «mămăligariĭ», aşà se numesc fricoşiĭ, nesăbuiţiĭ, nătângiĭ se codesc orĭ daŭ dosul, tînjind după vatră.

«Căcĭ însuşirea acestuĭ popor, din care politica militară ar puté trage marĭ folóse, ḑice un scriitor trăit printre noĭ, este acea de a da bunĭ soldaţĭ şi bine disciplinaţĭ. Impĕratul (Austrieĭ) a făcut încercarea acésta cu isbândă şi cu deplină mulţumire, căcĭ are maĭ multe regimente de Valachĭ în oştirile sale şi aceştĭ Valachĭ fac exerciţiile cu o îndemănare şi o uşurinţă într'adevĕr vrednică de mirare.» (1)

Cuvintele aceste, rostite din pragul véculuĭ, în mijlocul celeĭ maĭ furtunóse sbuciumărĭ de patime şi de ideĭ, aŭ fost o fericită proorocie despre vîrtutea némuluĭ nostru, care, oţelit în luptele şi restriştea trecutuluĭ, a păşit la cucerirea neatârnăriĭ, adeverind viitorimiĭ că:

Din vultur, vultur nasce! Din stejar, stejar rĕsare!

---

se află la Sêrbĭ şi la Morlacĭ, se practică şi în India între aceia carĭ se *prind fraţĭ*, cu îndatorirea de a-şĭ da unul altuia, fie chiar străinĭ, sprijin şi ajutor.—(*Mayer*, Lexicon, Myth, 1, p. 42).

Tot în ḑiua de Sf. Tóder este şi până aḑí obiceiŭ în judeţul Romanaţĭ de a se face *încurarea* cailor, numită şi *alergarea de caĭ*. Toţĭ ceĭ carĭ aŭ caĭ în comună es cu dînşiĭ la loc deschis şi încep a se întrece în fugă. Cine ajunge întâiŭ saŭ maĭ de grabă la ţintă, acela câştigă rămăşagul: vin, cinste orĭ parale. Acéstă datină dă poporuluĭ grijă de a-şĭ ţiné caiĭ cât se póte de bine peste érnă, ca primăvara să-ĭ apuce sănătoşĭ şi voinicĭ pentru încurare.

(1) *Carra*, op. cit, pp. 189, 190.
